

ŠTEFAN HERETIK

MARXIZMUS A PROBLÉM INTEGRÁCIE SPOLOČENSKÝCH VIED*

Medzi buržoáznymi spoločenskými vedcami rastie kritika vzájomnej izolovanosti a odtrhnutosti jednotlivých spoločenskovedných disciplín. Stále väčšmi sa zdôrazňuje potreba tesnejšej spolupráce, ktorá má vyústiť do „integrácie“ či „syntézy“ spoločenských vied.

Možno povedať, že problém integrácie patrí dnes medzi najcitlivejšie miesta v teoretickej a metodologickej situácii celej západnej spoločenskej vedy. Ak buržoázni teoretici tak naliehavo nastoľujú túto problematiku, vyjadrujú tým vlastne nespokojnosť so súčasným stavom svojich disciplín a nepriamo uznávajú, že ich teoretické konštrukcie nemajú dostatočnú poznávaciu hodnotu, pretože sú odtrhnuté od sociálno-ekonomickej reality našej doby. Je to však zároveň aj priznanie prevahy marxistickej spoločenskej vedy; veď za najväčšiu Marxovu zásluhu neraz vyhlasujú, že v jeho učení ekonómia vyúsťuje do sociológie, že sú v ňom organicky spojené ekonomické, sociálne a politické faktory.

Odhalíť tajomstvo vnútornej jednoty marxistickej spoločenskej vedy, to je jeden z cieľov, ktorý si dnes kladie tzv. marxovská renesancia na Západe. Pravda, triednoideologická predpojatosť a chybné metodologické pozície, s ktorými buržoázni teoretici zväčša pristupujú ku štúdiu marxizmu, sotva im umožnia dosiahnuť tento cieľ.

Problematika integrácie azda najostrejšie vystupuje vo vzťahu medzi buržoáznou sociológiou a politickou ekonómiou. Preto sa v tejto stati pokúsime stručne zhodnotiť výsledky, ktoré donieslo doterajšie integračné úsilie v tzv. sociologickom smere buržoáznej ekonomickej teórie. Zároveň však chceme ukázať, prečo v rámci marxistickej spoločenskej vedy nijaký problém integrácie neexistuje a ani nemôže existovať.

Historické a teoretické pozadie problému integrácie

Spory o vzájomnom vzťahu medzi buržoáznou sociológiou a ostatnými spoločenskými vedami datujú sa od samého vzniku sociológie ako samo-

* Táto stať zhrnuje obsah referátu zaslaného na V. svetový sociologický kongres, ktorý sa konal vo Washingtone začiatkom septembra 1962.

statnej disciplíny. Navrhované riešenia pohybovali sa medzi dvoma extrémami: alebo smerovali k rozplynutiu konkrétnych spoločenských vied v sociológii, alebo naopak k pohlteniu sociológie v lone špeciálnych spoločenskovedných disciplín. Skutočný vývin sa však uberal cestou vzájomnej izolácie, teda bez naozajstných teoretických kontaktov medzi rôznymi buržoáznymi spoločenskými vedami.

Zvlášť zreteľne sa vzájomná odtrhnutosť prejavila v pomere medzi buržoáznou politickou ekonómiou a sociológiou. Tento fakt treba historicky pripísať hlavne tomu, že buržoázna sociológia vznikla a rozvíjala sa prevažne ako produkt vulgarizácie a rozkladu klasickej ekonomickej teórie; v tomto procese sa z nej postupne vylučovali a osamostatňovali v rámci osobitnej disciplíny všetky spoločenské či politické momenty, ktoré takto prestali byť predmetom vlastnej ekonomickej analýzy.

V spojitosti s týmto procesom nebola teda možná teoretická spolupráca medzi buržoáznou sociológiou a ekonómiou už aj pre veľké nejasnosti vo vymedzení ich predmetu a oblasti skúmania. V ekonomickej teórii napokon prevládol názor, že predmetom jej analýzy je subjektívno-individualisticky chápaný „ekonomický“ aspekt ľudského správania. Ako je známe, ide o také správanie, ktorým hospodáriaci človek podľa svojich subjektívnych predstáv a hodnotení rieši v zmysle maxima (alebo minima) vzťah medzi obmedzenými prostriedkami a cieľmi, ktoré chce pomocou nich dosiahnuť. Toto vymedzenie predmetu ekonomickej analýzy vyvolalo aj medzi buržoáznymi teoretikmi pochybnosti, či ekonómia vôbec patrí medzi spoločenskovedné disciplíny. Naproti tomu v buržoáznej sociológii sa nevytvorila nijaká širšie uznávaná všeobecná teória, ktorá by vymedzila predmet jej skúmania. Rôzne smery buržoáznej sociológie veľmi odlišne a pritom vždy značne neurčito vymedzujú predmet svojej analýzy. Táto situácia sa veľmi príznačne odrazila vo veľkom rozšírení empirickej sociológie, ktorá iba opisuje rôzne javy spoločenského života.

Najnovšie integračné tendencie medzi buržoáznou sociológiou a ekonómiou predstavujú teda na jednej strane reakciu na rozbuženie opisného empirizmu v sociológii. Ukazujú, že aj niektorí buržoázni sociológovia si začínajú uvedomovať, že nedostatok všeobecnej teórie spoločenských javov ich zaviedol do slepej uličky. Na druhej strane tieto integračné tendencie sú zasa reakciou na formálny, abstraktno-deduktívny, niekedy až axiomaticko-tautologický charakter vládnucej ekonomickej teórie, z ktorej zasa vyprchal nielen všetok spoločenský, ale aj takmer všetok empirický obsah.

Integračné tendencie odrážajú koniec koncov zmeny v ekonomike hlavných kapitalistických krajín, najmä prehľbujúci sa štátnomonopolistický vývin kapitalizmu, no predovšetkým fakt koexistencie dvoch protikladných spoločenských systémov pri ustavičnom raste prevahy socializmu. V týchto podmienkach buržoázni sociológovia i ekonómi úporne hľadajú nejakú teóriu, ktorá by čo len z hľadiska ideologických potrieb buržoázie uspokojivo vysvetlila prevratné spoločensko-ekonomické zmeny našej

epochy. Mnohí ekonómi sa snažia vysvetliť tieto zmeny rastúcim vplyvom rôznych „sociologických“ faktorov na ekonomiku; v tejto súvislosti vyčítajú „tradičnej“ ekonómii, že úplne zanedbala ich analýzu.

Aj dnes, tak ako voľakedy, majú integračné tendencie veľmi rozdielne, až protikladné zameranie. Najradikálnejšie hlasy v tábore buržoázných ekonómov jednoducho popierajú ekonómii nárok na akúkoľvek teoretickú a metodologickú autonómiu.¹ Buržoázni sociológovia, ktorí vcelku venovali problematike integrácie menšiu pozornosť ako ekonómi, chcú zasavštrebať poznatky panujúcej ekonómie do svojich abstraktných schém „sociálneho“ systému, v ktorom by ekonomika tvorila iba jeden „pod-systém“; o takúto všeobecnú sociologickú teóriu sa usilujú napr. americkí sociológovia T. Parsons a N. J. Smelser.²

Akýsi stred medzi extrémnymi stanoviskami zaujíma doteraz najvykryštalizovanejší smer francúzskych sociologizujúcich ekonómov, ktorí sa v poslednom období najintenzívnejšie zaoberajú otázkou integrácie.³ Podľa nich jadro problému spočíva v integrovaní tzv. sociologických faktorov do ekonomickej teórie. S podobnými tendenciami sa stretávame aj u niektorých západonemeckých ekonómov (H. Peter, E. Preiser a iní) a v zárodkovej podobe aj u niektorých anglických a amerických autorov.⁴

Medzi sociologizujúcimi ekonómami celkove prevláda názor, že zatiaľ ešte neexistujú podmienky pre úplnú syntézu sociológie a ekonómie. Preto prvou a najnaliehavejšou úlohou je rozšíriť tradičnú oblasť ekonomickej analýzy, a tak rozpracovať hraničnú disciplínu, ktorá by predstavovala prechodný stupeň k budúcej syntéze. Touto hraničnou disciplínou má byť ekonomická sociológia.

Ekonomická sociológia ako odraz vplyvu sociálnej psychológie na súčasnú buržoáznú ekonómiu

Ciele, ktoré sleduje sociologický smer, nie sú nijako skromné. Ved chce od základu prebudovať celú buržoáznú ekonomickeú teóriu. Hlavným nástrojom tejto prestavby má sa stať sociologický prístup k ekonomickým javom a procesom. Takto sa podľa mienky predstaviteľov tohto smeru ekonomická teória priblíži k sociálnej realite a premení na vedu, ktorá svojimi poznatkami umožní kontrolovať a riadiť všetky sociálne a ekonomicke procesy prebiehajúce v súčasnom kapitalizme. K tomu treba ešte

¹ Pozri: H. Albert, *Nationalökonomie als Soziologie, Zur sozialwissenschaftlichen Integrationsproblematik*. Kyklos (1960), č. 1.

² Talcott Parsons, Neil J. Smelser, *Economy and Society*, London 1956.

³ Medzi predstaviteľov sociologického či realistického smeru francúzskej buržoáznej politickej ekonómie patria najmä: J. a A. Marchal, J. Lhomme, F. Perroux, E. James, J. Weiller, R. Barre a ďalší.

⁴ Sociologizačné tendencie v západonemeckej ekonómii rozoberá G. Hosmalin v stati *Contributions allemandes au renouvellement de la Théorie de la Répartition*. Revue Économique (1958), č. 5.

dodať, že v oblasti ideologického boja hlavným cieľom ekonomickej sociológie je vyvrátiť a prekonať marxisticko-leninskú teóriu spoločenského vývinu.

Pravda, stúpenci sociologického smeru neraz zdôrazňujú, že nová, tentoraz sociologická revolúcia v buržoáznej ekonómii je ešte len v začiatkoch a že potrvá dlhší čas, kým sa naplno a všestranne prejaví v teórii i v praxi. Jednako už dnes možno vysloviť názor, opierajúci sa o doterajšie výsledky ekonomickej sociológie, že ani vo veľmi vzdialenej budúcnosti nie sú vôbec oprávnené vskutku veľké nádeje, ktoré s ňou jej predstavitelia spájajú.

Ako dedička starších protimarginalistických smerov — najmä historického, sociálnoprávneho a inštitucionálneho — sociologická škola súčasnej buržoáznej ekonomickej teórie nadväzuje na dlhotrvajúcu kritiku tzv. čistej, ale aj menej čistej ekonómie, a sama túto kritiku ešte vyostruje, ba vnáša do nej aj niektoré nové, výstižné postrehy. No vcelku iba zo svojho hľadiska potvrdzuje starší záver marxistických ekonómov, že subjektívna marginalistická ekonómia prestala byť spoločenskou vedou, pretože sa zriekla analýzy ekonomických javov ako javov spoločenských.

Napriek všetkej svojej kritike ani sociologizujúci ekonómi sa však nevymanili zo zajatia bežného vymedzenia predmetu buržoáznej ekonomickej analýzy. Hovorili sme už o tom, že jej predmet sa vymedzil svojvoľným abstrahovaním „ekonomického“ aspektu správania ľudí, ktorý sa striktno odlišuje od „sociálnych“ aspektov. No aj predstavy sociologického smeru, obyčajne veľmi hmlisto a široko formulované, ukazujú, že pod ekonomikou rozumie predovšetkým trhové mechanizmy ako izolovanú oblasť, odtrhnutú od ostatného spoločenského prostredia.⁵

Ekonomická sociológia sa vo svojej kritike panujúcej teórie sústreďuje na jej základný východiskový predpoklad, že ekonomické správanie je nevyhnutne racionálne. Abstraktného, vševedúceho, dokonale racionálneho „homo economicus“ má nahradiť konkrétny, nevypočítateľný, iracionálny „homo socius“, ktorý sa vo svojom správaní riadi bohatšími, oveľa rozmanitejšími motívmi sociálno-psychologického pôvodu. Namiesto racionálnej individuálnej psychológie má v ekonomickej teórii nastúpiť reálna sociálna psychológia.

Sociologický smer ďalej žiada, aby ekonómi zahrnuli do svojej analýzy aj tzv. neekonomické dáta, t. j. rôzne sociálne, politické, inštitucionálne, psychologické faktory, ktoré stará ekonomická teória prenechala bádaniu iných spoločenských vied, pretože ich z hľadiska svojej analýzy pokladala za neutrálne a nemenné. Veľmi príznačné je však obmedzenie, s akým sa táto nová úloha ukladá. Ekonómi majú totiž skúmať „neekonomické“

⁵ Podľa F. Perrouxa študuje ekonomická teória napätia medzi ľuďmi, ktoré vznikajú z kolektívneho úsilia racionálne hospodáriť so všetkou kozmickou energiou v službách všetkej energie, ktorá si zasluhuje označenie ľudská. Oveľa stručnejší a jasnejší je R. Barre, ktorý prosto konštatuje, že ekonomická teória sa zaoberá správou vzácnych zdrojov.

momenty len potiaľ, pokiaľ vo funkcii prostredia, v ktorom pôsobia ekonomické mechanizmy, nejako tieto mechanizmy ovplyvňujú.

Treba povedať, že tento teoretický program sociologického smeru v niektorých náznakoch a skôr intuitívne než uvedomele vystihuje najzávažnejší problém celej poznávacej hodnoty súčasnej buržoáznej politickej ekonómie. Tento problém tkvie v poznaní dialektickej jednoty ekonomického a spoločenského, v pochopení podstatne spoločenského obsahu ekonomických javov a procesov, ktoré skúma ekonomická teória. Tento spoločenský obsah je daný predovšetkým tým, že ľudia v procese výroby nevyhnutne vstupujú do určitých vzájomných vzťahov, ktoré tvoria reálny základ všetkých ostatných spoločenských vzťahov, a tak podmieňujú štruktúru každého historicky daného spoločenského organizmu.

Zdá sa, že aké-také uvedomenie si tejto problematiky aspoň prebleskuje aj v takých všeobecne a heslovite formulovaných požiadavkách, aby ekonomická teória prešla od „fyzického“ k „ľudskému“, aby sa premenila na „ľudskú“ vedu, na „sociálnu“ ekonómiu, aby sa vrátila k starým otázkam „politickej“ ekonómie, ako ich voľakedy chápali a rozpracúvali buržoázni klasici.

No teoretické pozície, z ktorých vychádzajú stúpenci sociologického smeru, nedovoľujú im odstrániť umelú antinómiu medzi ekonomickým a sociálnym, ktorú buržoázne spoločenské vedy svojím vývinom vytvorili a neustále upevňovali. Ekonomická sociológia sa v podstate zmieta medzi nespooločenským určením ekonomiky u neoklasikov a medzi vymedzením „sociálneho“ u buržoáznych sociológov, ktorí sociálne vzťahy chápu prevažne ako vzťahy medziosobné a psychologické, a nanajvýš ešte ako vzťahy medzi sociálnymi skupinami; tieto skupiny však vždy charakterizujú nejakým nepodstatným, podružným znakom spoločného správania. Obe určenia, ekonomické i sociologické, zakladajú sa na sociálnom atomizme, pri oboch prvotným východiskom je izolovaný, nespooločenský jednotlivec.

Možno urobiť záver, že sociologický smer buržoáznej politickej ekonómie sa vyvíja pod silným vplyvom neustále narastajúcich psychologizačných tendencií v súčasnej západnej sociológii. V prebiehajúcej sociologizácii ekonomickej teórie odráža sa úsilie povýšiť sociálnu psychológiu na spoločnú teoreticko-metodologickú základňu všetkých buržoáznych spoločenských vied. V tomto zmysle francúzsky ekonóm Granger dokonca vyhlásil, že ekonomická veda je vlastne disciplínou syntézy na križovatke psychosociologických vied.⁶

Sociologická analýza ekonomických štruktúr a systémov a sociologická revízia niektorých ekonomických teórií

Ekonomická sociológia „rieši“ umelú antinómiu medzi sociálnym a ekonomickým jednostranne a celkom prevrátené; chce totiž zistiť iba toľko,

⁶ Cituje: A. Marchal, *Systèmes et Structures économiques*, Paris 1959, 6.

ako neekonomické faktory ovplyvňujú ekonomiku, nechce však vôbec skúmať, ako ekonomika ovplyvňuje „neekonomickú“ oblasť spoločenského života. Obe stránky problému ostávajú pritom metafyzicky od seba odtrhnuté; iba niektoré ekonomické a sociologické teoretické konštrukcie sa mechanicky a eklekticky kombinujú. To všetko nám najlepšie ukáže stručný rozbor modernej teórie ekonomických štruktúr a systémov, ako aj sociologickej podoby, v ktorej najnovšie vystupujú niektoré staršie buržoázne ekonomické koncepcie.

Kategória štruktúry a s ňou súvisiaca štrukturálna analýza stali sa veľkou módou ekonómov sociologického smeru. Pri jednostrannom vyzdvihovaní štrukturálnej analýzy sa radi odvolávajú na marxistickú inšpiráciu. V skutočnosti práve táto jednostrannosť ukazuje, že buržoázi ekonómi nechávajú správne miesto štrukturálneho prístupu v analýze spoločenských javov; preto okrem vonkajšej formálnej podobnosti sotva tu môže byť niečo spoločné s marxistickou metódou štrukturálnej analýzy. Pokiaľ však ide o poznatky, ku ktorým buržoázi ekonómi došli, je celkom jasné, že nemajú, a ani nechcú mať, nič spoločného so skutočnými vnútornými súvislosťami a vzťahmi medzi rôznymi prvkami a sférami spoločenského organizmu, a najmä s pochopením, že výrobné vzťahy sú reálnym základom economickej, sociálnej, politickej atď. štruktúry každej spoločnosti.

Podľa buržoázných ekonómov hlavnou úlohou štrukturálnej analýzy je vysvetliť, ako sú „čisto“ ekonomické procesy zviazané s prostredím, v ktorom prebiehajú. Čiže presnejšie vyjadrené v štrukturálnej terminológii, ako medzi sebou súvisia ekonomické a neekonomické štruktúry. Pritom pod ekonomickými štruktúrami rozumejú sa iba rôzne kvantitatívne vzťahy, proporcie, ktoré panujú v rôznych sférach ekonomiky, vo výrobe, v rozdeľovaní, v spotrebe a pod. Vo výrobe sú to napr. proporcie medzi priemyslom a poľnohospodárstvom, medzi jej inými odvetviami atď.

Vo výklade tzv. koherencie rôznych štruktúr, t. j. toho, čo a ako ich drží pokope, vládne zatiaľ veľká neujasnenosť a nejednotnosť. Samozrejme, predovšetkým ide o koherenciu ekonomických a neekonomických štruktúr. Buržoázi autori plným právom vyslovujú nespokojnosť s mechanickou klasifikáciou, ktorá rôzne štruktúry charakterizuje jednak podľa toho, nakoľko sú stabilné a autonómne, a jednak podľa ich premenlivosti a vzdialenosti od ekonomických mechanizmov. Podľa tejto koncepcie sú ekonomické štruktúry ovplyvňované predovšetkým sociálnymi a psychickými štruktúrami, ktoré majú najbližšie k ekonomike. To je iste veľmi výstižný príklad mechanického riešenia antinómie medzi ekonomickým a sociálnym.

Z hľadiska štrukturálnej analýzy obnovujú buržoázi ekonómi aj analýzu ekonomických systémov, ktoré A. Marchal definuje prasto ako koherentný komplex štruktúr. Tieto sociologické teórie ekonomického systému majú zrejme vytvoriť protiváhu marxistickej teórie spoločnosti a spoločenského vývinu. Preto pri ich konštrukcii dôležitú úlohu hrá najmä kritika kategórie spoločensko-economickej formácie. Táto kritika neprináša

veľa nového do jednostranného, predpojatého buržoázneho chápania historického materializmu. Sociologizujúci ekonómi chcú prekonať „technický“ či „ekonomický“ monizmus marxizmu princípom vzájomného pôsobenia a plurality faktorov. No princíp vzájomného pôsobenia sám osebe nič nevysvetľuje a princíp plurality zase obvykle vyúsťuje do svojvoľného eklekticizmu. Napríklad A. Marchal bez nejakého bližšieho zdôvodnenia povyšuje technický pokrok, rast obyvateľstva a pohyb myšlienok na tri „hybné štruktúry“ každého ekonomického systému.⁷

S hybnými štruktúrami dostávame sa do oblasti dynamickej analýzy ekonomických štruktúr a systémov. Jej hlavným cieľom je dokázať, že ekonomika kapitalizmu je zlučiteľná s najrôznejšími sociálnymi, politickými, psychologickými, inštitucionálnymi, technickými a inými štruktúrami a že takto sa aj skutočne vytvorili nové formy kapitalizmu, ktoré sa podstatne odlišujú od starého kapitalizmu.⁸ No to ešte nie je všetko. Dynamická analýza štruktúr má sa zároveň stať zdrojom ilúzií, že je možné kontrolovať a riadiť proces vzájomného prispôsobovania sa rôznych štruktúr, teda sám proces vývinu a zmeny každého spoločenského zriadenia. Za týmito ilúziami skrýva sa stotožňovanie objektívnych spoločensko-ekonomických podmienok a zákonitostí, ktoré vládnu v protikladných spoločenských systémoch našej epochy, v kapitalizme a v socializme. Ako vidieť, analýza ekonomických štruktúr a systémov viedla k ďalšiemu zosilneniu nevedeckého indeterminizmu a posIBILizmu v buržoáznej ekonomickej teórii.

Teraz uvedieme niektoré príklady, ktoré charakterizujú sociologickú revíziu „ortodoxnej“ buržoáznej ekonomickej teórie. V sústave ekonomickej apogetiky kapitalizmu zvlášť slabé miesto oddávna zaujíma teória rozdeľovania, založená na pojme hraničnej produktivity. Jej otvorene apogetický charakter priznávajú aj mnohí buržoázni ekonómi. Preto nie div, že sa aj v rámci ekonomickej sociológie vynakladá veľké úsilie vykonštruovať nový výklad rozdeľovania v kapitalizme.⁹

Sociologická teória rozdeľovania vychádza od sociálnych skupín, ktoré však vytvára na základe nejakého spoločného znaku v správaní ľudí pri získavaní dôchodku. Toto kritérium teda celkom ignoruje postavenie ľudí v systéme spoločenskej výroby, hoci práve toto postavenie je základným momentom, od ktorého závisí ich podiel na národnom dôchodku.

Aj bez podrobnejšieho rozboru možno ukázať eklektický a kompromisný charakter sociologickej revízie neoklasickej teórie rozdeľovania. Veď aj sociologizujúci ekonómi v zásade súhlasia s tým, že sa výška odmeny

⁷ A. Marchal, c. d., 379 n.

⁸ Na základe štruktúrálnej analýzy pokúša sa ukázať rôzne typy kapitalizmu napr. Marc Penouil v stati *Types de capitalisme et transformations de structures*. *Revue économique* [1958], č. 5.

⁹ O tomto úsilí výrečne svedčia tri zväzky práce J. Marchalla a J. Lecaillona *La répartition du Revenu national* z roku 1958; dielo ešte nie je dokončené, a tak isto nezakončená ostáva aj nová teória rozdeľovania, ktorú autori sľubujú.

rôznych výrobných faktorov určuje trhovým mechanizmom, a svoj prínos vidia v tom, že sa v rámci tejto „funkcionálnej“ teórie rozdeľovania nejako uplatní aj moment moci, vplyv boja záujmov rôznych sociálnych skupín na rozdelenie národného dôchodku. Aj v tomto prípade všetky odvolávky na Marxa iba jednostranne skresľujú marxistickú teóriu rozdeľovania, vydávajú ju za púhu teóriu sociálnej moci.

Ako príklad sociologického výkladu ekonomických cyklov sa obyčajne uvádza teória švédskeho ekonóma J. Akermana. V tejto teórii zvlášť otvorene vystupuje sociálna psychológia ako skutočný základ ekonomickej sociológie. Podľa Akermana všetky ekonomické javy sú iba dôsledkom sociálnych javov, no vlastným obsahom sociálnych javov je psychológia rôznych sociálnych skupín. Cyklický pohyb hospodárstva vzniká ako kumulatívny efekt akejsi psychologickéj nákazy pesimizmu, ktorá sa prenáša od jednej skupiny k druhej až zachváti celé národné hospodárstvo. Takto sociologická analýza rozšírila beztak bohatý arzenál psychologických teórií hospodárskych kríz.

Nedôslednosť sociologickej revízie panujúcej buržoáznej ekonomickej teórie môžeme ilustrovať aj niektorými všeobecnými argumentmi, ktorými sa dokazuje nevyhnutnosť sociologického prístupu. Medzi takéto argumenty patrí najmä zmena v charaktere kapitalizmu: K analýze súčasného kapitalizmu treba vraj pristupovať sociologicky, pretože sa stal „makroskopickým“, lebo jeho základnými jednotkami sú rôzne ekonomické a sociálne skupiny, ako účastinné spoločnosti, monopoly, odborové organizácie a pod. Z tohto argumentu, pravda, vyplýva, že toľko kritizovaná mikroekonomická teória bola správna, pokiaľ išlo o analýzu starého „mikroskopického“ kapitalizmu.

Ale ani v tomto historickom obmedzení nie je sociologická kritika nijako dôsledná. Podľa iného kritéria, ktoré mu celkom protirečí, stará ekonomická teória podnes platí a je správna v rámci krátkodobej analýzy ekonomických javov, kým sociologický prístup prichádza k slovu až v analýze dlhodobej. Pritom je iste príznačné, že samo rozlišovanie medzi krátkym a dlhým obdobím má čisto psychologický základ. Hlavným znakom krátkoobdobia je, že v ňom ľudia, či skupiny ľudí, iba neuvedomele, živelné reagujú na ekonomické mechanizmy. Naproti tomu pod dlhým obdobím sa v sociologickej analýze rozumie také obdobie, v ktorom si ľudia už stačili uvedomiť zmeny v neekonomických štruktúrach, aby potom týmto zmenám vedome prispôbili aj ekonomické štruktúry.

Marxizmus a jednota spoločenskej vedy

Sociologický smer patrí medzi prejavy teoretickej krízy, v ktorej sa dnes nachádza celá buržoázna spoločenská veda. Ako sme poznali, hlavný problém, ktorý sa tento smer usiluje vyriešiť, má reálny charakter iba v tom zmysle, že sa umele vytvoril ako dôsledok izolovaného vývinu jednotlivých buržoáznych spoločenských vied a osobitne buržoáznej eko-

nómie a sociológie. Ide o umelú antinómiu medzi ekonomickým a sociálnym, a v širšom poňatí medzi individuálnym a spoločenským vôbec.

Ekonomická sociológia pristupuje k riešeniu tohto problému z falošných teoretických pozícií, z pozícií rôznych aspektov správania izolovaného človeka. Tieto individualistickou metódou umele vyabstrahované aspekty sa stali osobitným predmetom skúmania rôznych spoločenskovedných disciplín. Práve pre túto teoretickú a metodologickú zafaženosť môžu súčasní sociologickí ekonómi formulovať celý problém iba ako otázku „interferencie“ ekonomických a sociologických momentov, ako otázku integrácie sociologických faktorov do ekonomickej teórie. A tak tento tradičný „no-bridge“ problém, problém mostu spájajúceho ekonomiku a spoločnosť, ekonomického a spoločenského človeka, vidia predovšetkým v odhalení vplyvu sociálnopsychologických faktorov na ekonomické mechanizmy, teda v podstate na ekonomiku v tom zmysle, ako ju chápe tradičná buržoázna ekonomická teória.

Aj pri všetkom zdôrazňovaní jej syntetického charakteru nie je ekonomická sociológia produktom nejakej teoretickej spolupráce medzi súčasnou buržoáznou ekonómiou a sociológiou. Ba zdá sa, že doteraz veľmi neprispela ani k začatiu takejto spolupráce. Hoci sa vyhlasuje za hraničnú disciplínu, ani v najvlastnejšej hraničnej oblasti nenadväzuje na nejaké konkrétne poznatky či už sociológie, alebo nejakej inej spoločenskovednej disciplíny. K tomu stačí poukázať na ten fakt, že ani také základné a zdanlivo spoločné kategórie, ako je sociálna skupina, ekonomická a neekonomická štruktúra, spoločenský a ekonomický systém, nemajú rovnaký alebo aspoň podobný obsah u buržoázných ekonómov a sociológov. Naopak, ich náplň je značne odlišná a obvykle býva do značnej miery poznačená osobnou koncepciou rôznych autorov.

Musíme teda konštatovať, že napriek toľko vyzdvihovaným integračným tendenciám buržoázne spoločenskovedné disciplíny, najmä však buržoázna sociológia a ekonómia, aj naďalej sa vyvíjajú v podstatnej vzájomnej izolovanosti a odtrhnutosti. Ostatne, ťažko si aj predstaviť nejaký iný vývin, pretože im chýbajú základné teoretické a metodologické predpoklady vnútornej organickej jednoty.

Vnútorná jednota spoločenských vied môže spočívať len na jednotnom materialistickom chápaní samej spoločnosti ako spoločného predmetu skúmania, na poznaní jej vnútornej štruktúry a spôsobu, ako sú navzájom pospájané rôzne prvky, stránky a sféry spoločenského organizmu, ktoré sú predmetom analýzy konkrétnych spoločenskovedných disciplín. Len na týchto reálnych súvislostiach sa môže zakladať deľba práce a účinná teoretická spolupráca medzi nimi. Dejiny buržoázných spoločenských vied ukazujú, že základom ich jednoty a spolupráce nemôžu byť vyšpekulované teoretické konštrukcie, iba myšlienkové súvislosti medzi problémami, ako sa nazdával M. Weber, ktorého novokantovské predstavy o charaktere a úlohách vedeckého poznania podnes veľmi ovplyvňujú metodologické myslenie veľkej časti západných teoretikov.

Organická vnútorná jednota celej sústavy marxistickej spoločenskej vedy zrejme čoraz viac imponuje mnohým buržoáznym autorom. Preto si tiež kladú za úlohu odhaliť jej tajomstvo. Nie je však nijakým tajomstvom, že túto jednotu zabezpečuje teória historického materializmu ako najvšeobecnejšia teória o spoločnosti a zákonitostiach jej vývinu, a preto zároveň aj základná východisková metóda prístupu k analýze všetkých spoločenských javov.

Katégorie a zákony historického materializmu teoreticky zovšeobecňujú základné súvislosti a vzťahy, ktoré reálne existujú medzi rôznymi zložkami a sférami každého spoločenského organizmu. Výrobné sily a výrobné ekonomické vzťahy, spôsob výroby ako výraz ich dialektickej jednoty, delenie spoločenských javov na základňové a nadstavbové javy, formy, ktoré sprostredkujú vzájomný vplyv medzi nimi, spoločensko-ekonomická formácia, sociálne triedy atď. — to všetko sú základné pojmy a východiskové poznatky, o ktoré sa opierajú konkrétne spoločenské vedy pri ohraničení predmetu svojho poznania, vo vlastnej analýze tohto predmetu, ako aj pri vzájomných teoretických kontaktoch v hraničných oblastiach. V sieti týchto základných kategórií a poznatkov nachádzame aj správne riešenie protirečivej jednoty individuálneho a spoločenského, teda toho problému, ktorému vývin buržoáznej spoločenskej vedy dal podobu metafyzického protikladu ekonomického a sociálneho.

Buržoázni teoretici radi vykazujú teóriu historického materializmu do oblasti akejsi metafyziky, do oblasti filozofie dejín, ktorá podľa nich nemá nič spoločného s vedeckým poznaním, pretože nepodlieha nijakému empirickému overeniu. V skutočnosti správnosť materialistického výkladu dejín sa neustále preveruje jednak v reálnom priebehu historicko-spoločenskej praxe, ale jednak aj v konkrétnych poznatkoch osobitných spoločenských vied, ktoré sa oň opierajú ako o svoj všeobecný metodologický základ.

Nie je nijaká náhoda, že historický materializmus i politická ekonómia vychádzajú z jedného spoločného základného pojmu, z pojmu práce, výroby. Táto zhoda nevyhnutne vyplýva z toho, že výroba materiálnych statkov je základom existencie každej spoločnosti a spôsob organizácie spoločenskej výroby koniec koncov určuje ekonomickú, sociálnu, politickú, aj ideologickú štruktúru danej spoločnosti. Z toho tiež vyplýva, že politická ekonómia študuje špecifické zákonitosti základného pohybu, ktorý podmieňuje vývin každej historickej formy spoločenského organizmu.

Možno len súhlasit s kritickými hlasmi tých buržoázných teoretikov, ktorí zavrhnú demarkačné čiary oddeľujúce rôzne disciplíny buržoáznej spoločenskej vedy ako umelé a cudzie spoločenskej realite. Tento problém sa však nedá vyriešiť jednoducho tak, že sa existujúce hranice vyhlásia za zrušené a že sa dovolí, aby ich konkrétne spoločenské vedy podľa potreby prekračovali. V tomto zmysle dnes časť západných ekonómov pokladá za správne, aby ekonomická teória vstúpila do oblastí, ktorá bola doteraz vyhradená sociologickej analýze. Takto si v podstate predstavuje riešenie problému integrácie súčasná buržoázna ekonomická sociológia.

Táto stať chcela ukázať, že problematika vnútornej jednoty spoločenskej vedy je oveľa zložitejšia a že sa dotýka celého radu veľmi vážnych teoretických, metodologických i ideologických otázok. Súčasne mala ukázať, že marxistické spoločenské vedy nepoznajú problém integrácie, ako ho dnes na Západe stavajú. Ich vnútornú jednotu zabezpečuje všeobecný teoreticko-metodologický základ, z ktorého všetky vychádzajú. Tento spoločný základ im v zásade umožňuje, aby vo vzájomnej teoretickej spolupráci nadväzovali na svoje konkrétne poznatky, a tak stále plnšie a hlbšie poznávali objektívne zákonitosti vývinu vo všetkých oblastiach spoločenského života.¹⁰

МАРКСИЗМ И ПРОБЛЕМА ИНТЕГРАЦИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

Штефан Геретик

Проблематика интеграции общественных наук выступает особенно остро в отношении между современной буржуазной социологией и экономией. Поэтому автор в своей статье сосредотачивается на критической оценке результатов, которые были достигнуты до сих пор интеграционным усилием, в рамках так называемого, социологического направления буржуазной политической экономии. Одновременно показывает, почему проблема интеграции не существует в рамках марксистской общественной науки.

Исторически проблема интеграции возникла в результате изолированного развития отдельных буржуазных общественных дисциплин, особенно экономической и социологической теории, которые уже при определении предмета своего исследования создали искусственную антиномию между экономическим и социальным, между экономикой и обществом. В самых новых интеграционных тенденциях можно увидеть реакцию на большое расширение эмпирической социологии, на одной стороне, и на формально-дедуктивный, часто даже тавтологический характер господствующей теоретической экономики, на другой стороне.

Социологическое направление, которое особенно расширилось во Франции, представляет в сущности дальнейшую попытку буржуазных экономистов „преодолеть“ марксистскую теорию общественно-экономического развития. Представители современной экономической социологии остаются в плену индивидуалистического определения экономики и поэтому стараются отстранить искусственную антиномию между экономическим и социальным на основе познания влияния различных неэкономических факторов на экономику. При этом особенно подчеркивают структурный анализ. Но и в социологическом анализе экономических структур и систем, помимо влияния социальной психологии, сильно проявляются понятия „ортодоксной“ экономической теории. Непоследовательный и эклектический характер имеет и социологическая ревизия, например, теории разделения или теории экономических циклов.

¹⁰ To, samozrejme, neznamená, že medzi našimi spoločenskými vedami neexistujú dnes vážne problémy, pokiaľ ide o účinnú teoretickú spoluprácu, alebo že sa takéto problémy azda nejako automaticky riešia už samým faktom spoločného teoreticko-metodologického východiska. Naopak, dogmatizmus, ktorý v uplynulých rokoch poznačil prácu marxistických spoločenskovedných disciplín, nakopil aj rôzne prekážky skutočne tvorivej spolupráci a zahamoval najmä rozvoj bádania v hraničných oblastiach. O tom svedčí napr. dlhotrvajúca diskusia o potrebe marxistickej sociológie popri historickom materializme. No tieto otázky presahujú rámec a cieľ našej state, v ktorej sme chceli rozobrať hlavné aspekty problému „integrácie“, ako ho dnes stavajú západní teoretici, aby sme aj z tohto hľadiska ukázali principiálny rozdiel medzi marxistickými a buržoáznymi spoločenskými vedami.

Вопреки современным интеграционным тенденциям буржуазные общественные науки и дальше развиваются изолированно и между ними не возникают по настоящему теоретические контакты и сотрудничество. Если даже буржуазные теоретики и ссылаются на марксистскую инспирацию, в действительности они не понимают секрета внутреннего единства марксистских общественных наук и их достижения односторонне искажают. Это единство, обеспеченное теорией исторического материализма, покоится на едином материалистическом понимании общества, его внутренней структуры и способа как взаимосвязанные различные стороны и сферы общественного организма.

DER MARXISMUS UND DIE PROBLEME DER INTEGRATION DER GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTEN

Stefan Heretik

Am entschiedensten kommt die Problematik der Integration der Gesellschaftswissenschaften zum Ausdruck im Verhältnis zwischen heutiger bürgerlicher Soziologie und Ökonomie. Deshalb konzentriert sich der Verfasser in seinem Beitrag auf eine kritische Würdigung der bisherigen Ergebnisse der Integrationsbemühungen der sog. soziologischen Richtung der bürgerlichen politischen Ökonomie, zeigt aber gleichzeitig, warum im Bereich der marxistischen Gesellschaftswissenschaft das Problem der Integration nicht existiert.

Historisch ist das Problem der Integration eine Folge der von einander isolierten Entwicklung der einzelnen bürgerlichen sozialwissenschaftlichen Disziplinen, besonders aber der ökonomischen und der soziologischen Theorie, die schon bei der Abgrenzung ihres Forschungsgegenstandes eine künstliche Antinomie zwischen dem Bereich des Ökonomischen und des Sozialen, zwischen Wirtschaft und Gesellschaft aufstellten. So ist dann in den neuesten Integrationstendenzen eine Reaktion einerseits auf die weite Verbreitung der empirischen Soziologie, andererseits auf den formaldeduktiven, oft geradezu tautologischen Charakter der herrschenden ökonomischen Theorie zu erblicken.

Die soziologische Richtung, die besonders in Frankreich Verbreitung gefunden hat, ist ihrem Wesen nach nichts anderes, als ein weiterer Versuch der bürgerlichen Ökonomie, die marxistische Theorie der sozial-ökonomischen Entwicklung zu „überwinden“. Die Vertreter der heutigen ökonomischen Soziologie bleiben in der individualistischen Abgrenzung der Ökonomie befangen, und suchen deshalb jene künstliche Antinomie zwischen dem Ökonomischen und dem Sozialen zu überwinden mit Hilfe der Erkenntnis darüber, wie verschiedene aussenökonomische Faktoren den Wirtschaftsmechanismus beeinflussen. Sie legen dabei grossen Nachdruck auf die Strukturanalyse. Aber auch in der soziologischen Analyse ökonomischer Strukturen und Systeme setzen sich neben dem Einfluss der Sozialpsychologie Vorstellungen der „orthodoxen“ ökonomischen Theorie stark durch, und inkonsequent und eklektisch ist auch der Charakter der soziologischen Revision, z. B. der Distributionstheorie oder der Theorie der ökonomischen Zyklen.

Trotz den modernen Integrationstendenzen entwickeln sich die bourgeoisien Gesellschaftswissenschaften auch weiterhin isoliert, und es bilden sich keine echten theoretischen Kontakte und keine Zusammenarbeit zwischen ihnen. Berufen sich auch die bourgeoisien Theoretiker des öfters auf eine Inspiration durch den Marxismus, so haben sie in Wirklichkeit das Geheimnis der inneren Einheit der marxistischen Gesellschaftswissenschaften nicht begriffen und geben deren Erkenntnisse einseitig verzerrt wieder. Diese Einheit, die durch die Theorie des historischen Materialismus gesichert ist, ist in einer einheitlichen materialistischen Auffassung der Gesellschaft gegründet, ihrer inneren Struktur und der Art und Weise, wie die verschiedenen Seiten und Sphären des gesellschaftlichen Organismus miteinander verknüpft sind.

ZDENĚK HÁBA

VZNIK SOCIALISTICKÉHO SEKTORA NA KUBE

Vítaná cesta kubánskej revolúcie právom priťahuje pozornosť celého sveta. Zdá sa takmer neveriteľné, že krajina, ktorá ešte pred štyrmi rokmi bola vazalom, hospodársky a politicky celkom závislým od rozmarov svojho mocného pána — Spojených štátov amerických, dosiahla v takom krátkom čase úplnú národnú zvrchovanosť, oslobodila sa spod útlaku cudzích i domácich kapitalistov a úspešne buduje socializmus v tesnom susedstve najsilnejšej imperialistickej mocnosti. Jednou z príčin úspechov kubánskej revolúcie je bezpochyby jej tvorivý prístup k riešeniu základných úloh revolučného prechodu od kapitalizmu k socializmu, ktorý vychádza zo špecifických hospodárskych a politických podmienok na Kube a v mnohom sa líši od cesty dnešných socialistických krajín k socializmu.

O takomto prístupe svedčí aj spôsob, ktorým nová revolučná moc vyriešila základný problém každej socialistickej revolúcie — vytvorenie vlastnej ekonomickej základne, polozenie základov rozvoja socialistických výrobných vzťahov.

Ako je známe, kubánska revolúcia sa zrodila ako revolúcia národná a demokratická. V jej programe, ktorý predniesol F. Castro vo svojej slávnej obhajovacej reči pred súdom po stroskotaní útoku na kasárne Moncada roku 1953, nespomínajú sa socialistické ciele. Jeho šesť hlavných bodov obsahovalo vyriešenie problému vlastníctva pôdy, industrializácie krajiny, bývania, nezamestnanosti, vzdelania a zdravotníckej starostlivosti popri obnovení občianskych demokratických slobôd.¹ No aj v rámci opatrení demokratického charakteru, zameraných na odstránenie chronických nedostatkov kubánskeho hospodárskeho života, predpokladali sa niektoré zásahy do majetkových vzťahov — konfiškácia majetku osôb, ktoré sa nezákonne obohatili na účet štátu, zneužívajúc svoje úradné postavenie, agrárna reforma, ktorá mala odstrániť latifundiá a bezohľadné vykorisťovanie nájomcov pôdy, znárodnenie „Cuban Telephone Co.“ a „Cía Cubana de Electricidad“; vo veľkých kapitalistických podnikoch mali mať zamestnanci právo rozdeliť si medzi sebou 30 % zisku.

Castrov program, ktorý bol dosť revolučný, aby zaň s nadšením bojovali najširšie vrstvy pracujúcich miest i vidieka, ale zasa nebol taký radikálny,

¹ Pozri F. Castro, *Projevy*, Praha 1962, 80.

aby odradil od spolupráce s revolúciou národnú buržoáziu, ktorá, mimochodom povedané, nie veľmi verila, že Castro mieni svoje vyhlásenia splniť, mohol sa začať uskutočňovať až o 6 rokov neskoršie, keď revolúcia v prvých januárových dňoch roku 1959 definitívne zvíťazila na celom ostrove. Politickú moc fakticky prebralo do svojich rúk povstalecké vojsko. Aj keď prvá revolučná vláda svojím zložením celkom nezodpovedala hybným silám revolúcie, predsa len revolúcia nezadržateľne napredovala.

Prvý prielom do súkromného vlastníctva urobila na Kube — podobne ako v ľudovodemokratických krajinách po druhej svetovej vojne — konfiškácia. Bola zameraná proti domácim nepriateľom kubánskeho ľudu: proti Batistovi a jeho spolupracovníkom, proti všetkým osobám, ktoré zneužívali svoje postavenie v štátnej správe na to, aby štát buď okrádali samy, alebo sprostrédkovali jeho okradanie za tučný úplatok. Treba uviesť, že korupcia a rozhadzovanie štátnych prostriedkov dosiahli za Batistovho režimu priam neuveriteľné rozmery. Za primeranú sumu bolo možné získať výhodnú zákazku, alebo „investičnú pôžičku“, niekolkonásobne prevyšujúcu základný kapitál požičiavateľa, dostať koncesie zaručujúce trvalé bezprácné príjmy a pod.² Celý systém „hospodárenia“ so štátnymi prostriedkami, ktorý ľudia priliehavo nazývali „gasto alegre“ (veselé rozhadzovanie), a najmä správanie tých, ktorí z neho nehanebne ťažili, priam volali po radikálnych represívnych opatreniach.

Požiadavka konfiškácie majetku korupčníkov a defraudantov bola preto pre všetkých prirodzená a plne ju podporovali; jej uplatnenie nebolo treba odkladať. Hneď na začiatku januára sa vytvorilo osobitné ministerstvo (Ministerio de Recuperación de Bienes Malversados), aby zabezpečilo navrátenie majetku už spomenutých osôb do štátnej pokladnice, odkiaľ bol ukradnutý. Nakoľko pre konfiškáciu nebol ešte právny podklad, majetok previnilých osôb sa predbežne intervenoval, t. j. dal sa pod dočasnú štátnu správu podľa tradičných právnych ustanovení, platných na Kube.

Intervenovalo sa však aj v iných prípadoch; napr. keď bolo treba zabezpečiť riadny chod podniku, preskúmať jeho činnosť pri podozrení z daňového podvodu alebo iného poškodzovania národného hospodárstva, pri výlukách a pod. Práva štátneho interventora boli spravidla veľmi rozsiahle. Pri intervencii „Cuban Telephone Co.“, ktorá bola nariadená v marci 1959 za účelom preskúmania jej skutočných nákladov a ziskov, splnomocnil sa interventor na to, aby prevzal všetok majetok uvedenej spoločnosti, riadil jej prevádzku, disponoval všetkými jej finančnými prostried-

² Napr. roku 1957 BANDES (Banco de Desarrollo Económico y Social — Banka pre hospodársky a sociálny rozvoj, charakteru štátnej úverovej inštitúcie) odkúpila od B. Hedgea továreň na výrobu chemických vlákien za 16 mil. pesiet, hoci jej cena nepresahovala 9 mil. pesiet. Stavebnej spoločnosti „Cía Ingeniería Metropolitana, S. A.“ sa vyplatilo za rekonštrukciu úseku hradskej 2 085 308 pesiet, hoci, ako sa zistilo neskôr, vykonané práce nepredstavovali hodnotu vyššiu ako 1 370 998 pesiet. Bolo by možné uviesť niekoľko sto takých a podobných príkladov.

kami a používal ich na zlepšenie prevádzky, preskúmal všetky jej doklady atď. V novembri 1959 bol vydaný osobitný zákon (č. 647), ktorý oprávňoval Ministerstvo práce, aby nariadilo intervenciu v prípade potreby — t. j. v podnikoch, kde sa „viditeľne mení normálny rozvoj výroby“, ktoré sa dočasne zatvárajú, kde sú vážne pracovné nezhody a pod. Okrem tohto ministerstva vydávali príkazy o intervencii ešte aj iné štátne inštitúcie, ako Národný ústav pre pozemkovú reformu (INRA), Ministerstvo obchodu, Ministerstvo dopravy a i. V týchto prípadoch už dostávala intervencia hlbší zmysel — bola represívnym opatrením proti kontrarevolučným kapitalistickým elementom, ktoré sa používalo vtedy, keď sa nedali použiť ustanovenia o konfiškácii. Túto formu prevzatia kapitalistického podniku do rúk štátu mohla intervencia úspešne — hoci len dočasne — nahradiť, najmä pokiaľ išlo o zabezpečenie plynulého chodu národného hospodárstva, a to tým skôr, že sa neskoršie mohla pôvodná polročná lehota intervencie predĺžiť na neurčito.

Intervencia dávala na určitý čas súkromný podnik prakticky úplne do štátnych rúk, ale nerušila formálne vlastnícke práva majiteľa na podnik. Bolo preto potrebné vytvoriť zákonný podklad pre konfiškovanie. Stal sa ním čl. 24 novej ústavy (Ley Fundamental de la República de Cuba zo 7. februára 1959) a na jeho základe zákon č. 112, neskoršie preformulovaný a vydaný ako zákon č. 151 zo 17. marca 1959. Boli v ňom podrobne uvedené všetky osoby, ktorým sa má pre ich minulú politickú aktivitu zabaviť buď celý majetok, alebo jeho časť. Pod vplyvom postupnej radikalizácie revolúcie sa v decembri 1959 čl. 24 ústavy doplnil v tom zmysle, že rozširoval možnosť konfiškácie aj na osoby, ktoré boli súdne potrestané za kontrarevolučnú činnosť alebo ktoré opustili územie štátu, aby sa takémuto potrestaniu vyhli. Možnosť konfiškácie revolučné orgány dôkladne využili. Pracovníci Ministerstva pre navrátenie sprenevereného majetku vykonali v najtesnejšej spolupráci s obyvateľstvom veľký kus práce. Preskúmali okolo 12 000 prípadov, a keď v marci 1960 uvedené ministerstvo prestalo ako samostatné existovať a začlenilo sa ako odbor do Ministerstva financií, bolo ich zásluhou prinavrátené do štátnej pokladnice viac ako 400 mil. pesiet.

Konfiškácia, týkajúca sa movitého i nemovitého majetku previnilých osôb, nebola zameraná proti kapitalistickým výrobným vzťahom ako takým. Tak ako sa uskutočňovala najmä v prvých mesiacoch revolúcie, bola predovšetkým aktom vykonania spravodlivosti na tých, ktorí dlhé roky beztriestne okrádali štátnu pokladnicu. Nepochybne ani veľká časť tých, ktorí ju s revolučným oduševnením vykonávali, neuviedomovala si jej hlboký sociálny dosah a ďalekosiahle možnosti, ktoré takýto precedens dával vláde do budúcnosti a ktoré sa mohli využívať od konca roku 1959, keď sa zákonným dôvodom konfiškácie stala aj kontrarevolučná činnosť. Hlavným výsledkom konfiškácie nebolo púhe potrestanie defraudantov a politických previnilcov — veď tí najväčší z nich mali svoje peniaze na bankových kontách v zahraničí, kde ich konfiškácia nemohla postihnúť —

ale posilnenie dôvery ľudu v revolučnú vládu, zvýšenie politickej aktivity ľudových mäs a ich ďalší odklon doľava.

Podstatnejším zásahom do doterajšej štruktúry výrobných vzťahov na Kube bolo uskutočňovanie agrárnej reformy, ktorú od prvých dní víťazstva revolúcie netrpezlivo očakával poľnohospodársky proletariát i drobní roľníci, ktorí na svojich pleciach niesli hlavnú farchu boja proti batistovskej diktatúre. Agrárna reforma bola kľúčovým bodom Castrovho programu. Bez jej uskutočnenia boli by zostali ostatné opatrenia na ozdravenie kubánskeho hospodárstva a na zvýšenie životnej úrovne ľudu bezvýsledné.

Kuba bola krajinou s málo vyvinutým priemyslom okrem iného aj preto, že pestovanie cukrovej trstiny, vyžadujúce minimálne náklady práce, bolo pre kapitalistov oveľa výhodnejšie ako zakladanie priemyselných podnikov, ktoré by museli bojovať s konkurenciou mamutieho severoamerického priemyslu. Pri pestovaní cukrovej trstiny zabezpečovali vysokú produktivitu práce výnimočne priaznivé prírodné podmienky na Kube. Napriek tomu bola životná úroveň poľnohospodárskeho obyvateľstva veľmi nízka. Pôda bola totiž koncentrovaná v rukách plantážnických spoločností a prevažnej väčšine poľnohospodárskych robotníkov poskytovala zamestnanie iba 3—4 mesiace do roka, počas trvania zberu cukrovej trstiny. Drobní roľníci zasa väčšinou nepracovali na svojej, ale na cudzej, vyárendovanej pôde.³ Pritom neprehľadné plochy najúrodnejšej kubánskej pôdy, ktoré vlastnili kapitalistické spoločnosti,⁴ neboli ani zďaleka využité pre kubánske národné hospodárstvo. Príčinou bola jednak extenzita poľnohospodárskej výroby, typická najmä pre dobytkárstvo (odhaduje sa, že na 1 ha pastvín pripadalo iba 0,8 kusa voľne sa pasúceho dobytky), jednak to, že cukrovarnícke spoločnosti úmyselne nechávali časť pôdy ležať ladom ako rezervu pre prípadné rýchle zvýšenie výroby cukrovej trstiny, ak by sa neočakávane zvýšil dopyt po cukre na svetovom trhu. Tak sa spojenie chronickej nezamestnanosti v poľnohospodárstve s chronickým nevyužitím pôdneho fondu mimoriadnej kvality prejavilo ako paradox charakteristický pre kapitalizmus.

K tomu pristupoval ďalší paradox: Kuba, poľnohospodárska krajina, bola trvale odkázaná na dovoz poľnohospodárskych výrobkov, nakoľko monokultúrne trstinové poľnohospodárstvo nedovoľovalo pestovať doma potreb-

³ Podľa údajov poľnohospodárskeho sčítania z roku 1945 bolo v 69,6 % poľnohospodárskych usadlostí (do 25 ha) vcelku iba 11,2 % celkovej plochy pôdy v usadlostiach, zatiaľ čo v 0,5 % usadlostí (nad 1000 ha) bolo sústredené až 36,1 % pôdy. Podľa údajov toho istého sčítania 69,5 % samostatne hospodáriacich poľnohospodárov pracovalo na cudzej pôde, buď ako správcovia za neprítomného majiteľa, alebo ako nájomníci najrôznejšieho druhu, ktorí boli nútení odvádzať vysokú árendu. Napriek tomu, že na Kube jestvovalo špeciálne zákonodarstvo, ochraňujúce drobných pestovateľov cukrovej trstiny pred svojvoľným núteným vystahovaním zo strany majiteľov pôdy, predsa len viac ako polovica roľníkov usadených na cudzej pôde musela z nej odísť prv, ako uplynulo 10 rokov (*Memoria del Censo Agrícola Nacional 1946*, Habana 1951, 91, 380, 386).

⁴ Napr. cukrovarnícka spoločnosť „Atlántica del Golfo“ ovládala 247 900 ha pôdy, dobytkárska spoločnosť „Cuba Development Co.“ vlastnila 120 000 ha pôdy.

né potraviny v dostatočnom množstve. Neobyčajne veľká závislosť Kuby od zahraničného obchodu, ktorá z toho vyplývala (vývoz cukru a tabaku ako zdroj devíz, dovoz prevažnej väčšiny priemyselných výrobkov a veľkého množstva potravín v dôsledku málo a jednostranne vyvinutého vlastného hospodárstva), robila z nej hračku konjunkturálnych výkyvov na svetovom trhu a vydávala ju úplne do rúk jej najväčšieho obchodného partnera, Spojených štátov amerických. Ako vidno, poľnohospodárstvo bolo kľúčom k riešeniu všetkých hlavných problémov kubánskeho hospodárstva. Kubánski revoluční vodcovia si túto skutočnosť plne uvedomovali. Svedčí o tom okolnosť, že prvý zákon o agrárnej reforme (zákon č. 3 z 10. októbra 1958) bol vydaný najvyšším veliteľstvom povstaleckého vojska v Sierra Maestre ešte pred Batistovým pádom. Mal sa uplatňovať všade na oslobodenom území podľa osobitných smerníc. K tomu však došlo iba vo veľmi obmedzenom meradle a agrárna reforma sa v plnom rozsahu začala realizovať podľa nového zákona, ktorý bol podpísaný 17. mája 1959 v La Plate v horách Sierra Maestra.

Prvý článok tohto zákona zakazoval latifundiá. Maximálna rozloha pôdy, ktorá môže byť vo vlastníctve jednotlivca, bola stanovená na 402 ha (vo výnimočných prípadoch vysoko produktívnych hospodárstiev na 1342 ha); plocha prevyšujúca túto výmeru bola vyvlastnená pre účely agrárnej reformy. Pre tie isté účely sa určila aj štátna a obecná pôda. Pre každú roľnícku rodinu sa stanovovalo právo na bezplatné pridelenie 27 ha pôdy, ak žiadnu pôdu nemala, alebo sa pridělila menšia výmera, rovnajúca sa rozdielu medzi jej pôdou a stanoveným životným minimom 27 ha, ktoré bolo súčasne maximom bezplatne prideloanej pôdy. Každá rodina si z fondu agrárnej reformy mohla prikúpiť ešte ďalšiu pôdu až do celkovej výmery 67 ha. Zákonom o agrárnej reforme sa končil aj nájomný systém. Nájom vo forme podielníctva na úrode sa celkom zakázal, a tí roľníci, ktorí obrábali vyárendovanú pôdu, mali nárok na jej pridelenie do vlastníctva podľa už uvedených zásad. Vyvlastniť sa mohla teda aj pôda o výmere nižšej ako 402 ha, a to v tom prípade, že na nej majiteľ sám nepracoval a prenajímal ju iným roľníkom.

Pre uskutočnenie agrárnej reformy sa vytvoril Národný ústav pre agrárnu reformu (Instituto Nacional de Reforma Agraria — INRA). Mal rozsiahle práva i povinnosti, ku ktorým podľa čl. 43 okrem iného patrilo: „kedykoľvek to bude možné, zriaďovať poľnohospodárske družstvá“.

Napriek tomu, že zákon o agrárnej reforme bol ku kapitalistickým majiteľom pôdy veľmi benevolentný a nebol verným odrazom radikálneho myslenia ľudových más (v dôsledku zložitej politickej situácie sa napr. ustanovenie o družstvách podarilo začleniť do textu zákona až priamo na ceste do La Platy), došlo už pri jeho príprave k ostrým zrážkam medzi predstaviteľmi revolúcie a pravicovými buržoáznymi elementmi, včítane severoamerických spoločností so záujmami na Kube. Spočiatku buržoázia nadšene súhlasila s agrárnou reformou — takou, pri ktorej by sa bezzemia pridělili štátne a obecné pozemky, bažiny, krovinami zarastená pôda

a pod. Len čo však bolo jasné, že F. Castro trvá na ozajstnej agrárnej reforme, začala buržoázia proti nej zúrivo útočiť. Hrozila, že bude paralyzovať práce na plantážach, nedá úver drobnejším podnikateľom; veľkí dobytkári odmietali kupovať mladý dobytok na dopestovanie. V Camagüey dobytkári dokonca usporiadali protestnú demonštráciu proti agrárnej reforme.

Vysvetliť príčiny odporu buržoázie proti agrárnej reforme nie je ťažké. Kubánska agrárna reforma sa svojím zameraním líšila od väčšiny pozemkových reforiem ako buržoáznodemokratických opatrení v prvých etapách revolúcií v dnešných socialistických štátoch. Na Kube nejestvovali významnejšie zvyšky feudalizmu, ktorý sa ostatne v tejto krajine nikdy nerozvinul. Cukrovarnícke plantáže — latifundiá vznikli až v spojitosti s prenikaním imperializmu na Kubu na prelome 19. a 20. storočia; dobytárske latifundiá majú síce svoje korene v dávnejšej minulosti a ich vznik je poznamenaný feudalizmom, ale nikdy neboli spojené s feudálnym spôsobom výroby. Tak isto vysoké percento rôznych nájomcov nemalo svoj pôvod v pozostatkoch feudálnej závislosti, ale v rozvinutom merkantilno-kapitalistickom charaktere výroby. Demokratický charakter agrárnej reformy nebol preto zameraný hlavne proti feudálnym prežitkom — ktoré nemali veľký význam — ale hlavne proti veľkokapitalistickým formám výroby, t. j. priamo proti domácej a cudzej veľkoburžoázii. Vzhľadom na svoj služobníčkovský pomer k USA — ktorých príslušníci vlastnili do 20 % kubánskej pôdy a boli preto agrárnou reformou veľmi postihnutí — stavala sa proti agrárnej reforme aj časť buržoázie, ktorej bezprostredné záujmy neboli postihnuté, ale sa bála, že sa „boss“ nahnevá.

Nemožno preto posudzovať význam agrárnej reformy iba podľa textu zákona, ktorý pri jej uskutočňovaní nebol napokon nijakou dogmou. Zmysel, duch i realizácia agrárnej reformy boli ľudové v tom najvlastnejšom zmysle slova, boli namierené proti imperializmu, proti kapitalistickému vykorisťovaniu robotníkov a drobných roľníkov. O tom svedčí napr. charakteristický detail; keďže camagüeyskí dobytkári chceli agrárnu reformu po jej vyhlásení sabotovať, bola hneď v júni nariadená intervencia všetkých tamojších dobytkárske veľkostatkov (vo výmere nad 1342 ha). Majetky obsadilo povstalecké vojsko, čím sa súčasne zabezpečil ďalší nerušený chov dobytka aj pôda pre fond agrárnej reformy v rozlohe 950 000 ha.

Dôslednosť, s ktorou revolučná vláda prikračovala k realizácii agrárnej reformy, nemala však nič spoločného s planým radikalizmom. Naopak, jej priebeh svedčí o neobyčajnej rozvahe a o zvážení vlastných síl a možnosti. Pri vyhlasovaní zákona sa počítalo s tým, že sa reforma bude týkať asi 5,3 mil. ha pôdy, t. j. okolo 60 % úhrnnej výmery poľnohospodárskych závodov a v podobe prídeldu alebo prikúpením pôdy prinesie priamy ošoh asi 100 000 drobným roľníkom. Taký neobyčajne široký a hlboký zásah do štruktúry poľnohospodárskych vzťahov — pri kľúčovom význame poľnohospodárstva v celom národnom hospodárstve Kuby — vyžadoval premyslený a obozretný postup.

V prvej fáze uskutočňovania agrárnej reformy sa vláda sústredila predovšetkým na splnenie tej časti zákona, podľa ktorej mali dostať pôdu bezzemkovia a drobní roľníci. V posledný novembrový deň roku 1959 bol odovzdaný prvý dekrét o pridelení pôdy; v deň prvého výročia podpísania zákona o agrárnej reforme dosiahol počet odovzdaných vlastníckych titulov 1230 a o ďalší rok neskoršie viac ako 32 000. Vzhľadom na to, že už od polovice roku 1960 nikto z drobných roľníkov-arendátorov nemusel platiť nájomné z pôdy, ktorú obrábal, boli prakticky vlastníckmi už aj tí, ktorí dekrét o vlastníctve ešte nemali vystavený. Pozoruhodnou črtou prideľovania pôdy bolo to, že pri ňom nedochádzalo k parcelácii veľkých kapitalistických výrobných celkov, ako to sčasti bolo pri pozemkových reformách v európskych socialistických krajinách. Prevažná časť roľníkov dostala pôdu, na ktorej už predtým pracovala v nájomnom pomere, čiže došlo iba k takému rozdrobeniu vlastníctva, ktoré zodpovedalo rozdrobeniu výroby. Pokiaľ dostali pôdu bezzemkovia, išlo spravidla o pôdu predtým neobrábanú, z pôdneho fondu štátu alebo z pastvín dobytkárskych latifundií.

Po vytvorení INRA prešli do jeho správy majetky, ktoré boli skonfiškované bývalým majiteľom na základe uvedených zákonov. V súlade so zákonom o agrárnej reforme vytvorili sa z nich poľnohospodárske družstvá [cooperativas agropecuarias]. Družstvá sa začali organizovať aj na plantážach cukrovej trstiny [cooperativas cañeras], pravda, až neskoršie. Bolo totiž rozhodnuté uplatňovať zákon o poľnohospodárskej reforme na plantážach cukrovej trstiny až potom, keď bude zabezpečený zber cukrovej trstiny, spadajúci do prvých mesiacov roku 1960. INRA vtedy priamo spravovala iba 36 konfiškových a intervenovaných cukrovarov z celkového počtu 161 a konfiškácia pôdy v priebehu zberu trstiny by bola nepochybne veľmi ohrozila cukrovarnícku kampaň. Družstvá v tejto oblasti poľnohospodárskej výroby sa preto vytvárali až v druhom štvrtroku roku 1960.

Vytváranie družstiev či už všeobecne poľnohospodárskych, alebo špecializovaných na pestovanie cukrovej trstiny, dobytka, hydiny, na lov rýb, výrobu drevného uhlia, pestovanie žiab a pod. bolo motivované potrebou likvidovať veľké pozemkové vlastníctvo tak, aby zároveň nezahynuli veľkovýrobné poľnohospodárske jednotky so všetkými ich výhodami pred roztrieštenou malovýrobou. Niekde, napr. pri pestovaní ryže s jej zavláčovacím systémom, rozparcelovanie majetku by ani prakticky nebolo možné. Takýto postup revolučnej vlády pri riešení agrárnej otázky — ktorý vo všeobecnosti ostatne predvídal a odporúčal už Marx a Engels — uľahčila okolnosť, že prevažnej väčšine poľnohospodárskych robotníkov, najmä sezónnych pracovníkov pri zbere cukrovej trstiny, bola cudzia súkromno-vlastnícka psychológia a títo robotníci netúžili ani po vlastnej pôde, ani po samostatnom hospodárení. Bol to jeden z dôsledkov kubánskej tradície jednostranne špecializovanej, komerčnej poľnohospodárskej veľkovýroby, ostro sa odlišujúcej od tradície typického stredoeurópskeho parcelového

roľníka s diverzifikovaným hospodárstvom, slúžiacim v značnej miere na priame uspokojenie vlastných životných potrieb roľníckej rodiny.

Kubánske poľnohospodárske družstvá svojou ekonomickou podstatou vlastne ani neboli družstvami v takom poňatí, aké sa pre ne v marxistickej terminológii ustálilo. Boli to výrobné jednotky, hospodáriace na štátnej pôde, prostredníctvom štátom pridelených výrobných prostriedkov; na ich čele bol štátom menovaný správca, riadiaci výrobu podľa pokynov štátnych orgánov; volený výbor družstva mal iba poradnú funkciu. Tieto „družstvá“ nevznikli dobrovoľným združením majetku jednotlivých drobných roľníkov, ale na veľkých výrobných celkoch, skonfiškovaných ich bývalým kapitalistickým majiteľom. Podobali sa preto oveľa viacej našim štátnym majetkom než družstvám.

Už za jeden rok uskutočňovania agrárnej reformy došlo v kubánskom poľnohospodárstve k veľkým zmenám. Bolo založené spolu 1362 poľnohospodárskych výrobných družstiev. Pre fond reformy bolo vyvlastnené 978 000 ha pôdy, ďalších 1 450 000 ha bolo pre vyvlastnenie pripravených a zo zvyšných 2,9 mil. pôdy, podliehajúcej agrárnej reforme, bola väčšina intervenovaná. Určitú časť pôdy INRA nútene vykúpil a ďalšiu časť — takmer 460 000 ha ponúkli jej majitelia dobrovoľne na predaj.⁵ Niektorí veľkostatkári na znamenie protestu proti agrárnej reforme odmietli ponechať si 402 ha, na ktoré mali zákonné právo. Väčšina z nich odmietla aj odškodné prislúchajúce im za vyvlastnenú pôdu, v pevnej viere, že si po porážke revolúcie svoje straty niekolkonásobne vynahradia.

Postavenie vidieckeho obyvateľstva sa za toto obdobie viditeľne zlepšilo. Poklesla nezamestnanosť, zvýšili sa pracovné príjmy robotníkov a roľníkov. Uviedlo sa do prevádzky okolo 2000 ľudových obchodov (Tiendas del Pueblo), určených pre roľníkov z odľahlých oblastí, kde predtým obchodní špekulanti vykorisťovali obyvateľstvo požadovaním neúmerne vysokých cien za dodávaný tovar. Politické uvedomenie vidieckych robotníkov a drobných roľníkov sa neobyčajne zvýšilo a prehĺbila sa ich oddanosť revolúcii. Na vidieku mala Castrova vláda naozaj spoľahlivé revolučné zázemie, ktoré jej umožňovalo ďalej rozvíjať revolúciu.

Boj o poňatie a uskutočňovanie poľnohospodárskej reformy prispel ku kryštalizácii politických síl revolúcie. Domáca a zahraničná buržoázia, ktorá sa spočiatku nestavala voči Castrovi zásadne nepriaznivo, pokladajú ho za svojho človeka, objavila v ňom odrazu „červeného diabla“. Vskutku, skonfiškovaný majetok nebol pridelený záujemcom z radov buržoázie za ich „odbojové zásluhy“. Naopak, začali sa množiť intervencie v podnikoch, činnosť ktorých nebola v súlade so záujmami kubánskeho hospodárstva. Buržoázia prešla otvorene na stranu kontrarevolúcie a nezastavila sa ani pred hospodárskou sabotážou, ani pred teroristickými akciami, ktorým padali za obeť ľudské životy.

Revolučná vláda sa tým nedala ani zastrašiť, ani odradiť od svojej po-

⁵ Revolución, Habana 18. 5. 1960.

litiky. V októbri 1959 bol vydaný nový zákon o banských koncesiách, podstatne okliešťujúci doterajšie práva súkromných banských podnikateľov; v novembri sa uskutočnil podobný zásah do ťažby nafty. Tieto opatrenia sa podobne ako agrárna reforma z veľkej časti týkali majetku a práv severoamerických monopolných spoločností. Výstrahy a varovania, doplnené vyhrážkami, adresované z USA Castrovej vláde boli bezvýsledné; vláda ich zdvorilo, ale pevne odmietla, poukazujúc na to, že o kubánskych záležitostiach majú právo rozhodovať jedine Kubánci sami. Nakoniec sa americkí monopolisti rozhodli prejsť do útoku na širšom fronte.

Slabým miestom kubánskeho hospodárstva je jeho nedostatočná energetická základňa; Kuba je z prevažnej časti odkázaná na dovoz nafty, ktorá je hlavným zdrojom energie pre kubánske hospodárstvo. V minulosti naftu dovážali a spracúvali spoločnosti „Texaco“, „Esso“ a „Shell“, ktoré využívali svoje postavenie na to, aby cenovými machináciami pripravili Kubu o niekoľko stotisíc dolárov. Keď kubánska revolučná vláda nakúpila v SSSR naftu lacnejšie, odmietli ju spracovať vo svojich rafinériách, chceli politicky vydierať a nedostatkom nafty ochromiť riadny chod celého kubánskeho hospodárstva. Podľa jestvujúcich kubánskych zákonov boli však rafinérie povinné spracúvať naftu akéhokoľvek pôvodu, ak išlo o štátnu naftu a jej spracovanie bolo nariadené vládou. Postoj uvedených spoločností mohol mať preto iba jediný následok, a to ich intervenciu, ktorá sa uskutočnila koncom júna („Texaco“) a začiatkom júla 1960 („Esso“ a „Shell“). Intervencia bola nariadená v pravý čas: rafinéria spoločnosti „Esso“ bola napr. intervenovaná v piatok a na pondelok už nemala surovú naftu na spracovanie.

Po vyhlásení intervencie americký Kongres bez meškania schválil zákon, ktorý splnomocnil prezidenta znížiť nákupnú kvótu kubánskeho cukru, bez ohľadu na všetky predchádzajúce dohody a vlastné zákony. Ani táto hrozba neurobila na revolučnú kubánsku vládu patričný dojem: naopak, schválila zákon, ktorý dal prezidentovi a predsedovi kubánskej vlády právo, aby v prípade potreby nariadili znárodnenie majetku amerických štátnych príslušníkov. Náhrada za znárodnený majetok bola viazaná na to, či americká vláda bude súhlasiť s ďalším nákupom kubánskeho cukru.⁶ Eisenhower hneď v nasledujúci deň po schválení tohto zákona skutočne znížil kubánsku kvótu cukru o doteraz nepredaných 700 000 ton cukru a zrušil právo Kuby kryť časť predpokladaného deficitu výroby z Hawaja a Puerto Rica, takže Kuba bola vcelku ukrátená o možnosť dodať na trh USA asi 856 000 ton cukru, reprezentujúcich asi 90 mil. dolárov. Kubu však nezrazili na kolená ani týmto bezprávnym aktom. Cukor, ktorý odmietli kúpiť Spojené štáty americké, odkúpil Sovietsky sväz za výhod-

⁶ Odškodnenie za znárodnenie sa malo totiž vyplácať v štátnych bonoch, pre amortizáciu ktorých mal slúžiť osobitný fond, zriadený z 25 % devíz, získaných od USA za nákup cukru nad hranicou 3 mil. dlhých španielskych ton ročne, za cenu najmenej 5,75 centov za anglickú libru, FAS.

ných podmienok, takže Kuba nebola poškodená. Ako odvetné opatrenie bola 6. augusta podpísaná rezolúcia o znárodnení 26 najväčších amerických spoločností — t. j. ich majetku, ktorý sa nachádzal na Kube — čo predstavovalo sumu okolo 830 mil. dolárov. Znárodnenie kubánskych expozitúr amerických bánk „The First National City Bank of New York“, „The First National Bank of Boston“ a „The Chase Manhattan Bank“ nasledovalo 17. septembra 1960. Nato americká vláda uvalila embargo na dovoz tovaru na Kubu, čo malo za následok, že sa 24. októbra 1960 znárodnilo zvyšných 164 amerických podnikov na Kube.

Kubánska národná buržoázia nehrala v tejto malej hospodárskej vojne medzi Kubou a USA úlohu nezúčastneného pozorovateľa. Jej sympatie a podpora patrili americkému kapitálu. Treba pamätať na to, že medzi kubánskou buržoáziou bolo len veľmi málo kapitalistických priemyselných podnikateľov „selfmademanského“ typu. Väčšina buržoázie patrila k byrokratickému kapitálu, obohacujúcemu sa na účet štátnej pokladnice fiktívnym podnikaním, prijímaním úplatkov alebo priamym okrádaním, alebo k obchodným a finančným špekulantom, parazitujúcim hlavne na výrobe a predaji kubánskeho cukru alebo na obchodných a turistických stykoch so Spojenými štátmi americkými, ak už nechceme hovoriť o tej časti buržoázie, ktorej zamestnanie dalo F. Castrovi dôvod nazvať ju „lumpenburžoáziou“. Nebolo v nej ducha národnej hrdosti, ktorý môže za určitých okolností priviesť buržoáziu do pokrokového tábora v boji proti cudzím vykorisťovateľom; naopak, kubánska buržoázia si zväčša ani nevedela predstaviť život bez Američanov, a tobôž nie proti Američanom. Castrov režim bol pre ňu nevyhnutne odsúdený na zánik a ona sa svedomite snažila ho urýchliť.

„Mnoho veľkých súkromných podnikov, ktoré boli ďaleko od toho, aby sa správali v súlade s cieľmi a úlohami revolučnej premeny národného hospodárstva, sledovalo politiku opačnú záujmom revolúcie a národného hospodárstva, čoho najzrejmějšími a najznámejšími znakmi bola sabotáž výroby; vyberanie peňažných hotovostí bez zodpovedajúceho opätovného investovania; nadužívanie úverového financovania bez použitia vlastného operatívneho kapitálu so zrejším cieľom nazhromaždiť hotové peniaze a použiť ich v zahraničí, keď sa predtým tajne získali devízy; časté opustenie priamej správy tovární, čo v mnohých prípadoch prinútilo Ministerstvo práce k ich intervenovaniu, aby sa zabránilo pracovným krízam, ktoré by mohlo vyvolať zatvorenie podniku alebo zníženie výroby,“ hovorí sa v dôvodovej časti zákona č. 890, schváleného kubánskou vládou 13. októbra 1960 — zákona, ktorý z uvedených skutočností vyvodil dôsledky tým, že veľké kapitalistické podniky znárodnil. Nacionalizácia sa týkala 382 podnikov, v zákone osobitne vymenovaných, zo všetkých podnikateľských odvetví: od cukrovarov cez železnice až po obchodné domy a kiná. Tým istým zákonom sa splnomocňovala Ústredná plánovacia komisia (Junta Central de Planificación), aby preskúmala, či niektoré t. č. intervenované podniky, nemenované v zákone o znárodnení, nespĺňajú podmienky pre

znárodnenie, uvedené v dôvodovej časti zákona č. 890. V kladnom prípade mali byť znárodnené, v zápornom sa mala intervencia prerušiť.

V ten istý deň bol schválený aj ďalší znárodňovací zákon, týkajúci sa bankovníctva. Všetky súkromné banky, ktoré vykonávali svoju činnosť na území Kuby, boli znárodnené a funkcie bánk boli vyhradené štátu.⁷

Takto v priebehu troch mesiacov, s rýchlou, ktorá azda prekvapila aj samých revolucionárov, prešli bez akejkolvek dlhotrvajúcej prípravy do rúk kubánskeho ľudu rozhodujúce ekonomické pozície. Na urýchlení postupnej radikalizácie kubánskej revolúcie mala nepochybnú zásluhu aj kontrarevolučná činnosť cudzích i domácich kapitalistov. „Keď sa pozrieme späť,“ napísal Raúl Castro neskoršie, „pochopíme, že naša revolúcia napredovala rýchlejšie, ako sme všetci počítali . . . Náš ľud, aby zachránil svoju revolúciu, bol nútený na každý úder odpovedať iným úderom, a na každú agresiu odpovedať ďalším krokom dopredu, takže »vďaka imperializmu« sme v krátkom období dvoch rokov s nepredvídateľnou rýchlou do poslednej bodky splnili národnooslobodzovaciu úlohu prvej etapy našej revolúcie, keď sme obnovili úplnú národnú zvrchovanosť, znárodnili „yankejské“ podniky a latifundiá a oslobodili sa od monopolu severoamerického zahraničného obchodu“.⁸ Americká agresia, samozrejme, nebola vlastnou príčinou znárodňovania na Kube, ale umožnila, aby sa k nemu prikrčilo skôr a aby sa uskutočnilo rýchlejšie ako za iných okolností. Kubánsky ľud bol postavený pred dve alternatívy: buď ponechať kapitalistický priemyselný i poľnohospodársky majetok v súkromných rukách a zastaviť tak revolúciu na polceste, nevyriešiť hlavné problémy kubánskeho hospodárstva a ponechať krajinu napospas hospodárskemu chaosu, čo by nepochybne malo za následok rýchly úpadok revolúcie, alebo rozvíjať revolúciu ďalej, odraziť útoky buržoázie a pozbaviť ju jej hospodárskej moci. Napredovanie revolúcie bolo jedinou cestou zachovania jej doterajších vymožeností, pričom nezakrytá agresia Spojených štátov amerických uľahčila pochopenie nevyhnutnosti znárodňovacích opatrení.

Ak konfiškáciu, agrárnu reformu a prípadne aj prvé znárodnenie najväčších severoamerických spoločností možno vcelku ešte považovať za opatrenia národnej a demokratickej revolúcie, nacionalizácia majetku domácej veľkoburžoázie znamenala, že kubánska revolúcia definitívne prerástla do socialistickej etapy. Táto nacionalizácia bola už diktovaná výhradne sociálnymi motívmi — motívmi triedneho boja revolučného ľudu proti buržoáznej kontrarevolúcii. Na veci nič nemení skutočnosť, že sa znárodnenie vtedy nevyhlasovalo pod socialistickými heslami a že sama kubánska revolúcia bola ústami F. Castra vyhlásená za socialistickú až

⁷ Zo znárodnenia boli vyňaté iba dve kanadské banky: „The Royal Bank of Canada“ a „The Bank of Nova Scotia“, ktoré pre kubánsku vládu vykonávali rôzne finančné služby v zahraničí. Majetok týchto dvoch bánk prešiel do rúk kubánskeho štátu neskoršie, v decembri 1960, prostredníctvom kúpy po vzájomnej dohode oboch strán.

⁸ Fundamentos (1961) č. 175, 22.

o pol roka neskoršie, v apríli 1961. Kubánske znárodnenie nebolo izolovaným právnym aktom alebo prejavom štátnokapitalistických tendencií. Likvidovalo ekonomickú základňu všetkej veľkoburžoázie a odovzdalo ju do rúk ľudovej revolučnej moci. Táto ľudová moc už predtým rozbila všetok starý štátny aparát, ozbrojila ľudové masy, popretfňala bývalé zväzky Kuby s imperializmom a nadviazala spojenie so socialistickým táborom. Za znárodnením nasledovali ďalšie opatrenia, ktoré ho dovršovali: zriadenie štátneho monopolu zahraničného obchodu, vytvorenie nových hospodárskych ministerstiev a reorganizácia starých ministerstiev v novom duchu, výmena peňazí pre zamedzenie menových machinácií, poštátnenie súkromných škôl a zavedenie bezplatného vyučovania a celý rad ďalších opatrení, ktoré nedovoľovali pochybovať o charaktere moci, ktorá ich uvádzala do života.

Stredné a drobné kapitalistické podniky, ktorých sa znárodňovací zákon nedotkol, začleňovali sa do socialistického sektora jednak prostredníctvom konfiškácií, jednak dobrovoľným výkupom. Konfiškácii a znárodneniu podliehal majetok kapitalistov, ktorí sa dopustili hospodárskej sabotáže, či inej kontrarevolučnej činnosti, na základe už jestvujúceho zákonodarstva. Dobrovoľný výkup sa uskutočňoval na základe zákona č. 952 zo dňa 18. 7. 1961 o odkupovaní priemyselných podnikov, na výrobe ktorých má štát záujem. Znárodnenie, ktoré vcelku znamenalo prechod asi 75 % priemyslu do štátnych rúk, dotklo sa totiž priemyselnej výroby dosť nerovnomerne: zatiaľ čo niektoré odvetvia — napr. cukrovarníctvo — boli znárodnené na 100 %, v iných bol ešte silný súkromný sektor. Napríklad vo farmaceutickom priemysle súkromný sektor dodával pre predaj 85 % liečiv, v obuvníckom priemysle pripadalo na súkromný sektor 78 % objemu výroby a pod. Pritom niektoré neznárodnené podniky mali až vyše 100 zamestnancov. Preto bolo potrebné pokračovať v rozširovaní socialistického sektora pomerne rýchlo. Koncom roku 1960 sa odhadoval objem výroby socialistických priemyselných podnikov, podliehajúcich Ministerstvu priemyslu, na 82 % celkového objemu výroby tejto skupiny podnikov a koncom roku 1961 na 88 %. Koncom roku 1962 boli už znárodnené všetky veľké a stredné podniky ako aj veľká časť malých podnikov. Medzi remeselníkmi sa začali vytvárať prvé výrobné družstvá. Veľkoobchod bol úplne v rukách štátu, v maloobchode dosahoval podiel súkromného sektora okolo 65 %.⁹

⁹ Údaje pochádzajú z materiálov JUCEPLAN a sú iba približné. Presnejšie určité ekonomické váhy socialistického sektora je zatiaľ ešte veľmi ťažké, nakoľko v minulosti sa na Kube nikdy neurobil priemyselný census, ktorý by poskytol seriózne údaje o priemyselnej výrobe, počte a veľkosti závodov a pod. Organizačný kvas po znárodnení, sabotáž súkromných podnikateľov, ťažkosti s dodávkami surovín a náhradných dielov rovnako ako rozdielna úroveň a úplnosť štatistických informácií z rôznych odvetví a podnikov znemožňujú zatiaľ ešte zodpovedne udať presné číslo reálnej ekonomickej váhy socialistického sektora.

Charakteristiku znárodnenia priemyslu na Kube treba ešte doplniť tým, že v dôsledku veľmi rýchleho a do istej miery živelného postupu znárodnenia na Kube nemala kubánska robotnícka trieda ani čas, ani príležitosť, aby získala prvé skúsenosti z riadenia priemyslu prostredníctvom robotníckej kontroly. Kubánske znárodnenie priemyslu je tak prakticky prvým socialistickým znárodnením, ktorému nepredchádzala fáza robotníckej kontroly, nakoľko revolučná vláda bola nútená na miesta, ktoré kapitalisti opustili, priamo menovať štátnych správcov a riaditeľov. Ani účasť odborových organizácií na riadení a kontrole výroby nebola a dodnes nie je nijako významná; poradné technické výbory (Consejos Técnicos Asesores) majú pomáhať prekonávať tento nedostatok, ktorý je o to vážnejší, že robotnícke kádre menované priamo na riadiace funkcie musia pri nedostatku vlastných skúseností z riadiacej práce prekonávať veľké ťažkosti. Dôvodom, prečo sa pri nedostatku technických kádrov nevyužila zmiešaná štátno-kapitalistická forma výroby, je neochota kapitalistov. Pri výkupe podnikov sa bývalému majiteľovi obvykle ponúkla spolupráca pri riadení podniku, avšak prijala ju iba sotva tretina kapitalistov. Okrem toho, ako sme už uviedli, zloženie kubánskej buržoázie bolo také, že získavať jej spoluprácu nemalo veľký význam.

Vstup kubánskej revolúcie do socialistickej etapy svojho vývinu sa výrazne odrazil aj v ďalšom rozvoji agrárnej reformy. Zákon o agrárnej reforme bol v mnohých svojich častiach už prekonaný a niektoré jeho ustanovenia hamovali ďalšie napredovanie revolúcie v poľnohospodárstve. Vláda preto nepovažovala za potrebné držať sa striktnie všetkých jeho ustanovení, najmä ustanovení organizačného charakteru, a usmerňovala vývin v poľnohospodárstve tak, ako to vyžadovali záujmy revolúcie.

Na prelome rokov 1960 a 1961 boli doterajšie poľnohospodárske výrobné družstvá premenené na ľudové majetky (Granjas del Pueblo). Názov družstva ostal zachovaný iba pre výrobné organizácie, vytvorené na plantážach cukrovej trstiny. Ľudové majetky zodpovedajú našim štátnym majetkom. Robotníci, ktorí na nich pracujú, majú niektoré hmotné výhody, ktoré nemajú mestskí priemyselní robotníci (napr. byt a osvetlenie bezplatne) a ktoré prispievajú k vyrovnávaniu dosiaľ jestvujúcich mzdových rozdielov. V trstinových družstvách tieto výhody neboli, ba aj mesačný príjem bol nižší, nakoľko bol iba preddavkom, ku ktorému mali byť koncom roku vyplatené doplatky v závislosti od hospodárskych výsledkov družstva. Mnohé družstvá by teda boli dali prednosť premene na ľudový majetok — aj preto, že ich členom, poľnohospodárskym robotníkom s bojovými proletárskymi tradíciami bolo družstevné cítenie cudzie, ale v tom čase to nebolo možné. Vládi išlo ostatne aj o praktické vyskúšanie, ktorá z obidvoch foriem sa v praxi lepšie osvedčí.

Pokiaľ sa týka vytvárania skutočných družstiev (Sociedades Campesinas), revolučná vláda k nemu zaujímala zdržanlivý postoj, aby sa vyvarovala prípadného nátlaku príliš horlivých funkcionárov INRA na drobných

roľníkov.¹⁰ Vychádzala z toho, že socialistický sektor v kubánskom poľnohospodárstve je dosť veľký a pevný, aby sa nebolo treba obávať malovýroby, tým skôr, že maloroľníci boli spoluúčastníkmi revolúcie a aktívne ju podporovali i naďalej. Na návrh F. Castra sa vytvorila jednotná organizácia drobných roľníkov: Národná asociácia drobných roľníkov (Asociación Nacional de Agricultores Pequeños — ANAP).¹¹ Táto organizácia, definitívne ustanovená v máji 1961, združovala roľníkov obrábajúcich spravidla výmeru do 67 ha. Riadia ju priamo orgány INRA a jej cieľom je organizovať, zjednocovať a orientovať drobných roľníkov na plnenie revolučného agrárneho programu, bojovať za splnenie plánu rozvoja poľnohospodárskej výroby, sprostredkovať roľníkom úver, predaj a nákup rôznych výrobkov, rozvíjať budovateľskú iniciatívu roľníkov pri výstavbe ciest, škôl a pod. a napokon upevňovať zväzok roľníkov a robotníkov a brániť revolúciu.

V druhej polovici roku 1961 sa už na základe rezolúcie ANAP mohli poľnohospodárske družstvá ľahšie zakladať. Popri výrobných družstvách to boli družstvá: úverové, pre zásobovanie hnojivami, semenami, pre zavlažovanie a pod. Zásada prísnej dobrovoľnosti sa však dodržiavala naďalej, a keď v niektorých prípadoch hrozilo narušenie zväzku robotníkov a roľníkov, boli vinníci potrestaní. V septembri 1962 jestvovalo zhruba 300 roľníckych výrobných družstiev, každé priemerne s počtom 15 rodín, a 545 družstiev iných druhov, hlavne medzi drobnými pestovateľmi tabaku. Družstvá pestovateľov cukrovej trstiny, ktoré nimi boli fakticky iba nominálne, premenili sa na základe uznesenia celoštátnej konferencie ich zástupcov v septembri 1962 tiež na štátne majetky (Granjas Cañeras), podobne ako prvé družstvá na začiatku agrárnej reformy.

Rozsah a význam kapitalistického sektora v kubánskom poľnohospodárstve je ešte značný, ale neustále klesá. Po vzniku trstinových družstiev a štátnych majetkov začali mať súkromnokapitalistickí podnikatelia ťažkosti s pracovnými silami. Čiastočne ich riešili prechodom na pestovanie dobytky, čo pravda, nemohli spraviť všetci. Niektorí preto ponúkli svoju pôdu na predaj štátu, iní ju jednoducho opustili, odíduc z Kuby; v tomto prípade tiež pripadla štátu. Ďalším statkárom sa pôda skonfiškovala pre rôzne kontrarevolučné delikty. Do septembra 1962 sa skonfiškovalo vcelku asi 1000 majetkov s rozlohou vyše 161 000 ha a odkúpilo sa 189 majetkov

¹⁰ „Namiesto toho, aby sme podporovali vytváranie družstiev z drobných roľníkov, to, čo sme urobili, bol opak: Že skupina samostatných drobných roľníkov chce založiť družstvo? Povieme im: Nie. Nalieha? Povieme im: Nie. Veľmi naliehajú? Vtedy to prediskutujeme v INRA, aby sme zväžili, či im dať povolenie alebo nie,“ povedal k tejto otázke F. Castro (Noticias de Hoy, 8. 3. 1961).

¹¹ Predtým boli roľníci povinne záujmové organizovaní — osobitne dobytkári, pestovatelia zemiakov, ryže, kávy, cukrovej trstiny atď. V týchto organizáciách prevládali bohatí statkári, ktorí diktovali politiku podľa svojich záujmov. Podnet k rozbitiu organizácií vyšiel v decembri 1960 z „Asociación de Colonos“, ktorá si zvolila nové vedenie na znak protestu proti kontrarevolučnej politike starého vedenia tohto združenia.

s plochou 581 700 ha.¹² Celková sociálna štruktúra kubánskeho poľnohospodárstva koncom októbra 1962 zodpovedala nasledujúcim údajom:¹³

Sektory v kubánskom poľnohospodárstve

	Výmera v ha	% celkovej výmery	% hrubej výroby
Ľudové majetky	2 632 000	29	24
Štátne trstinové majetky	1 089 000	12	13
Štátny sektor			
Celkom	3 721 000	41	37
Drobní roľníci (ANAP)	3 540 000	39	—
Kapitalistický sektor	1 815 000	20	—
Súkromný sektor			
Celkom	5 355 000	59	63

Ako vidno, podstatnou zvláštnosťou vytvárania socialistického sektora v kubánskom poľnohospodárstve je skutočnosť, že až doteraz jeho hlavnou cestou nebola kolektizácia, ale priame vytváranie štátnych majetkov. Kolektizácia drobných roľníkov sa uskutočňuje iba v malom meradle a má skôr pokusný charakter; v žiadnom prípade nie je masovým hnutím. Ďalší vývin ukáže, či sa budú drobní roľníci včleňovať do socialistického sektora prostredníctvom vytvárania družstiev, alebo či sa v neskoršej budúcnosti pripoja priamo k štátnym majetkom, resp. ktorá z týchto ciest nadobudne prevahu; v každom prípade však je socialistická perspektíva kubánskeho poľnohospodárstva celkom jasná.

Vytvorenie socialistického sektora dalo kubánskej revolučnej moci pevnú ekonomickú bázu. Politické a hospodárske zväzky spájajúce Kubu s ostatnými socialistickými krajinami sú zo dňa na deň silnejšie a tesnejšie. Najťažšie dni už má kubánska revolúcia za sebou; dnes by mohol iba vonkajší zásah zvrátiť jej úspešnú cestu za sociálnou spravodlivosťou a blahobytom, cestu k socializmu. Malá, hrdinská krajina sa stala opäť ďalším živým svedectvom hlbokaj pravdivosti marxisticko-leninského revolučného učenia; jej príklad volá ďalšie porobené krajiny v Latinskej Amerike aj inde vo svete.

¹² Prameň: INRA, Dpto. de Planificación.

¹³ Prameň: INRA, Dpto. de Planificación. Aj tieto údaje sú iba orientačné a nekladú si nároky na presnosť, nakoľko sú sčasti založené ešte na údajoch zo sčítania roku 1945, ktoré ani vtedy nebolo celkom spoľahlivé.

RUDOLF FILKUS

O EKONOMICKÝCH PODNETOCH PODNIKOVEJ ZAJINTERESOVANOSTI

Účinné využívanie podnetov hmotnej zainteresovanosti v materiálnej výrobe patrí medzi zásadné a veľmi dôležité otázky nepriamych foriem riadenia národného hospodárstva. Miera využitia týchto foriem riadenia závisí od sústavy ekonomických podnetov, ktorú je schopná vybudovať socialistická spoločnosť, jej riadiace orgány.

V metódach riadenia platných od roku 1959 malo zohrať kladnú úlohu pri zvyšovaní efektívnosti národného hospodárstva predovšetkým účinnejšie využívanie ekonomických podnetov vo výrobnno-hospodárskej činnosti závodov, podnikov a výrobnno-hospodárskych jednotiek. Za tým účelom zaviedla sa nová sústava ekonomických podnetov osobnej a podnikovej zainteresovanosti.

Po viac ako trojročnej existencii týchto metód riadenia možno sa stretnúť s mnohými názormi, ktoré rôznym spôsobom hodnotia najmä zavedenie sústavy podnetov podnikovej zainteresovanosti. Nájdú sa aj také hlasy, ktoré podceňujú, ba neuznávajú kolektívnu hmotnú zainteresovanosť všeobecne a hmotnú zainteresovanosť podniku osobitne. Využitie podnetov podnikovej zainteresovanosti v období rokov 1959—1962 považujú za hlavnú príčinu existujúcich nedostatkov v našom národnom hospodárstve. Odhliadnuc od toho, že ekonomické podnety podnikovej zainteresovanosti sú len časťou súboru ekonomických nástrojov, ktoré ovplyvňujú vývoj národného hospodárstva, takéto názory sú nesprávne a vedecky nezdôvodnené.

V príspevku chceme venovať pozornosť hodnoteniu existujúcich podnetov podnikovej zainteresovanosti v praxi a odôvodniť ich potrebu. I napriek tomu, že v predošlých číslach Ekonomického časopisu niektorí autori už venovali pozornosť aj týmto otázkam, považujeme za potrebné zaujať stanovisko k problému kolektívnej zainteresovanosti.

Hmotný záujem jednotlivca a kolektívu

Za existencie akejkoľvek spoločensko-ekonomickej formácie si ľudia počas pôsobenia vo výrobnom procese uvedomujú predovšetkým svoje individuálne záujmy. Pracujú preto, aby si mohli čo najlepšie uspokojovať svoje potreby.

Je známe, že konanie ľudí a ich záujem sú determinované danými výrobnými vzťahmi. Hmotný interes ľudí je takto odrazom výrobných vzťahov v ich vedomí. Podľa toho, či ide napr. o výrobné vzťahy založené na súkromnom vlastníctve a či na spoločenskom vlastníctve, bude aj hmotný záujem ľudí — jednotlivcov viac alebo menej v protirečení so záujmami celej spoločnosti.

Existencia spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov vytvára priaznivé podmienky pre dosiahnutie zásadného súladu medzi záujmami jednotlivcov a spoločnosti. Avšak charakter záujmov jednotlivca a spoločnosti je rozdielny.¹ Záujem jednotlivca sa sústreďuje predovšetkým na zlepšenie jeho vlastného postavenia, prípadne postavenia jeho rodiny, zatiaľ čo cieľom celospoločenských záujmov je zabezpečenie blahobytu spoločnosti ako celku. Úlohou riadenia socialistického národného hospodárstva je vyvolávať také záujmy u jednotlivcov, ktoré vedú k splneniu celospoločenských cieľov.

Existujúca úroveň výrobných síl a spoločenská deľba práce vyžaduje, aby sa jednotlivci združovali do výrobných celkov a takto v kolektívoch prispievali svojím konaním k splneniu úloh vytýčených spoločnosťou. Úlohou spoločnosti je potom vytvoriť podmienky pre vyvolávanie nielen individuálneho, ale aj kolektívneho záujmu. Jeho hlavnou úlohou je zosilniť individuálny hmotný interes prostredníctvom rôznych foriem kolektívneho záujmu na rozvoji spoločnosti.

Vybudovanie materiálno-technickej základne vyspelej socialistickej spoločnosti, vyžadujúcej použitie najvyššej techniky, vysoko rozvinutej automatizovanej výroby, zosilňuje v doteraz nevidanej miere závislosť medzi jednotlivými úsekmi výroby. Robotníci obsluhujúci určité časti výrobného procesu sú nerozlučne spätí v jeden kolektív.² Medzi úrovňou mechanizácie, organizácie výroby a kolektívnym charakterom práce je priama závislosť. Čím vyššia je mechanizácia a organizácia výroby, tým i práca má kolektívnejší charakter. Kolektívny charakter práce vyžaduje zase bezpodmienečne kolektívnu zodpovednosť za spoločné výsledky práce ako aj kolektívnu hmotnú zainteresovanosť. Je nesporné, že význam takých kolektívnych záujmov, ktoré sa môžu uspokojovať vo svojej priamej forme, napr. výplata rôznych prémieí, odmien a pod., alebo uspokojovanie rôznych spoločenských potrieb (sociálne, kultúrne, zdravotnícke zariadenia a pod.) v tejto etape výstavby našej spoločnosti neustále rastie.

Kolektívne záujmy sa však môžu uspokojovať aj nepriamo, samým rozvojom podniku. Táto kolektívna, podniková zainteresovanosť predstavuje nepriame zainteresovanie kolektívu, pri ktorom použitie časti hodnoty výrobku pre spoločnosť vplýva na uspokojovanie výrobných potrieb podniku v takom smere, že prináša nakoniec uspokojovanie individuálnych

¹ Porovnaj M. Osipová, *K otázke materiální a morální zainteresovanosti pracujících*. Politická ekonomie (1962), č. 2.

² Porovnaj V. S. Najdenov, *Princip materialnoj zainteresovanosti — princip stroitelstva kommunizma*. Voprosy filosofii (1962), č. 5.

záujmov. O takúto formu zainteresovania ide napr. vtedy, ak sa použije určitá časť prírastku zisku na rozvoj podniku, ktorý znamená zvýšenie produktivity spoločenskej práce, a tak umožní dosahovať vyššie prémie.

Plniť alebo prekračovať rôzne ukazovatele výrobného-hospodárskej činnosti, na ktorú je viazaný hmotný záujem podniku, nemôže podnik ako určitá organizácia, ale len kolektív pracujúcich — robotníci, technici, majstri, inžinieri, ktorí sa zúčastňujú priamo vo výrobnom procese. Preto zásadným predpokladom úspešného pôsobenia a využitia podnikového záujmu je návaznosť medzi podnetmi podnikovej a osobnej hmotnej zainteresovanosti.

Podnety podnikovej zainteresovanosti v praxi riadenia

Obráťme pozornosť najprv k názorom, ktoré považujú využitie normatífov podnikovej zainteresovanosti za jeden z hlavných faktorov súčasných nedostatkov v národnom hospodárstve. Vychádzajú hlavne z toho, že používanie dlhodobých normatífov podnikovej zainteresovanosti zapríčinilo prehlbenie rozporov medzi záujmami spoločnosti a podniku. Ďalej považujú využívanie týchto podnetov, a tým aj vytváranie vlastnej finančnej základne podnikov za podstatnú príčinu existujúcej veľkej rozostavanosti v investičnej výstavbe.

Treba hneď na začiatku priznať, že pri využívaní dlhodobých normatífov, ktoré sú základom sústavy podnetov podnikovej zainteresovanosti, nájdeme úskalía, kde sa môžu dostať do rozporu záujmy spoločnosti so záujmami podniku. O týchto slabých miestach sme však už vedeli pred ich zavedením do praxe. Napríklad hmotné zainteresovanie podniku na podiele z prírastku zisku môže v niektorých prípadoch, najmä však pri výrobe deficitných materiálov, viesť k narušovaniu takého sortimentu výroby, ktorý je pre spoločnosť potrebný.

Vieme však, že i vtedy, keď sa tento podnet ešte nevyužíval pre ciele hmotného zainteresovania, uberali sa záujmy podnikov predovšetkým tým smerom, ktorým sa mohlo dosiahnuť najlepšie plnenie toho ukazovateľa, na ktorom boli bezprostredne hmotne zainteresované, i keď to bolo v rozpore so záujmami celej spoločnosti.

Hmotné podnety boli nie zriedkavo zamerané tak, že vzbudzovali tendenciu zakrývať rezervy, prijímať čo najnižšie úlohy, vykazovať neskutocné, fiktívne výsledky a pod. Bolo to najmä vtedy, keď hmotná zainteresovanosť bola viazaná na plnenie plánu, pričom išlo o plnenie prevažne kvantitatívnych ukazovateľov, napr. o plnenie plánu hrubej výroby. Negatívne pôsobenie pri takomto spôsobe hmotnej zainteresovanosti nebolo len v tom, že podniky mali predovšetkým záujem prevziať čo najnižší plán, aby ho mohli ľahko prekročiť, ale aj v samej obsahovej náplni tohto ukazovateľa.

Dobre si pamätáme prípady používania drahších surovín, drahšieho materiálu, prílišnú rozpracovanosť výroby a pod. Pritom sa záujmy spoločnosti

takto obchádzali za existencie podrobného centrálného plánovania sortimentu. Z toho možno usúdiť, že za akýchkoľvek metód riadenia sa môžu dostať do rozporu záujmy spoločnosti so záujmom podniku.

Takéto tendencie podniku, ktoré vedú k porušovaniu spoločenských záujmov, dajú sa zoslabovať, resp. vcelku obmedziť rôznymi opatreniami. Možno napr. spájať použitie vytvorených zdrojov s ukazovateľmi plánovaného sortimentu, prípadne kvality, odňať podnikom prostriedky nadobudnuté spôsobom, ktorý sa prieči spoločenským záujmom pri ročných komplexných rozboroch a pod.

Negatívne javy, ktoré sme charakterizovali v súvisi s využívaním podnetov podnikovej zainteresovanosti, nemôžu však byť silným argumentom zástancov považujúcich využívanie normatívov za jednu z podstatných príčin súčasných nedostatkov nášho národného hospodárstva. Ako sme už zdôraznili, mnohé negatívne črty, ktoré viedli k porušovaniu celospoločenských záujmov, obsahovali aj podnety podnikovej zainteresovanosti používané ešte pred platnosťou normatívov podnikovej zainteresovanosti.

Pozrime sa teraz na názory, prameniace najmä z praxe, ktoré považujú využívanie existujúcich podnetov podnikovej zainteresovanosti za hlavnú príčinu veľkej rozostavanosti v decentralizovanej investičnej výstavbe. Vychádzajú z toho, že sa pri rozdeľovaní prostriedkov na decentralizovanú investičnú výstavbu precenili zásluhy podniku na vytvorených finančných zdrojoch.

O aký problém tu vlastne ide? Dlhodobé normatívy podnikovej zainteresovanosti sa majú konštruovať tak, aby podnik prostredníctvom nich získaval zdroje pre svoje plánované potreby, ktoré sú v súlade s národohospodárskym plánom. Ak sa však pri určovaní normatívov dostatočne neprihliada na tieto spoločenské potreby, môže sa stať, že podnik bude mať k dispozícii viac prostriedkov, ako to zodpovedá jeho skutočným potrebám. Na základe takéhoto stavu môže dôjsť potom k neefektívnemu použitiu finančných prostriedkov na také ciele, ktoré nezodpovedajú spoločenským potrebám; napríklad podnik investuje prostriedky do takých stavieb, ktoré nie sú pre spoločnosť dôležité, prípadne rozostavia mnoho stavebných akcií a pod.

Je zrejmé, že také prideľovanie prostriedkov podniku, ktoré dostatočne neprihliadalo na spoločenské potreby podnikov, mohlo v mnohých prípadoch zapríčiniť veľkú rozostavanosť, prípadne určitú živelnosť v investičnej výstavbe. Zostáva faktom, že k takejto situácii v našej investičnej výstavbe došlo.

Pri určovaní sadzby podielu z prírastku zisku na päťročnicu boli vyslovené už na začiatku platnosti existujúcich metód zásady, že treba vychádzať jednak z kritéria potrieb a jednak z kritéria zásluhy. Podniky mali dostať k dispozícii na základe normatívov podnikovej zainteresovanosti prostriedky, ktoré mohli síce investovať podľa svojich potrieb z podnikového hľadiska, avšak nie v rozpore s požiadavkami, ktoré kládla spoločnosť na podnik. Záujem podniku musel byť v súlade so záujmom spoloč-

nosti. Pri stanovení potrieb sa malo vychádzať z národohospodárskeho plánu, ktorý reprezentuje celospoločenské záujmy.

Skutočnosť, že sa v praxi pri rozdeľovaní prostriedkov na decentralizovanú investičnú výstavbu nedocenilo kritérium potrieb, nepatrí medzi nedostatky a chyby samej sústavy podnetov podnikovej zainteresovanosti, ale predovšetkým treba pripísať tieto nedostatky riadiacej činnosti nadpodnikových orgánov. Problematikou postavenia ústredných riadiacich orgánov v sústave riadenia zaoberal sa vo svojom príspevku na XII. sjazde KSC aj s. Široký. Okrem iného povedal:

„Ústredné orgány často chápali uskutočnené zmeny v riadení ako plnú decentralizáciu operatívnej činnosti a zoslabenia svojej zodpovednosti za rozvoj celého odvetvia. Vážne sa zoslabila kontrola plnenia plánu a celkového vývoja v podnikoch z hľadiska záujmu celého národného hospodárstva. Zoslabil sa pocit zodpovednosti ministerstiev za stav a vývoj v jednotlivých odvetviach . . .

Súdruhovia z nižších orgánov pochopili uskutočnené opatrenia predovšetkým ako zvýšené právomoci, takže ustúpil do pozadia pocit zodpovednosti za dôsledné zabezpečenie záujmov spoločnosti.“³

Na základe takéhto nesprávneho chápania demokratického centralizmu v riadení prišlo potom k uplatňovaniu čiastkových, pre spoločnosť nedôležitých záujmov. To sa nakoniec odrazilo aj v nadmernej rozostavanosti v investičnej výstavbe.

O tom, že existujúcu nadmernú rozostavanosť nemožno pripísať na vrub podstaty hmotných podnetov, svedčí aj skutočnosť, že i napriek prijatým straníckym a vládnyim uzneseniam a z toho vyplývajúcim rôznym opatreniam administratívneho charakteru nevyriešil sa doteraz problém prílišnej rozostavanosti uspokojivo.

Za tri štvrté roka 1962 sa na Slovensku v decentralizovanej investičnej výstavbe dokončilo 3039 stavieb, pritom sa však začalo 3700 stavieb; ku koncu tretieho štvrťroka bolo rozostavaných vyše 6229 stavieb s rozpočtovou cenou 14,7 mld. Kčs. Hlavnými príčinami tohto stavu je nedostatočný predstih plánovacej a projektovnej prípravy a jej kvality, zaraďovanie do plánu nadmerného počtu stavieb, často projekčne nepripravených, zaostávanie strojových dodávok a nedisciplinovanosť investorov pri presadzovaní investícií do plánu.⁴

Prítom treba zdôrazniť, že tento stav nadmernej rozostavanosti existuje v období, keď sa normatívy podnikovej zainteresovanosti fakticky už nevyužívajú.

Súhlasíme s názormi, že ekonomické podnety podnikovej zainteresovanosti nepriniesli nášmu národnému hospodárstvu očakávaný úžitok.

Avšak podľa našej mienky nie preto, že sú v zásade chybné, ale predo-

³ Pravda 7. 12. 1962.

⁴ Porovnaj Zprávu o činnosti ÚV KSS a ďalších úlohách, ktorú predniesol s. K. Bacilek, prvý tajomník ÚV KSS [Pravda 24. 11. 1962].

všetkým pre ich nesprávne ponímanie. Hmotnú zainteresovanosť podniku nesprávne pochopili najmä nadpodnikové orgány v riadiacej praxi. Považovali ju za určitý ekonomický automatizmus, ktorý prostredníctvom hmotných stimulov môže zabezpečiť akékoľvek spoločenské záujmy.

Využívanie sústavy hmotných podnetov podnikovej zainteresovanosti v rámci nekontrolovanej právomoci podnikov viedlo však k tomu, že sa spoločenské záujmy obchádzali, prípadne porušovali v prospech záujmov podnikových. Takéto konkrétne porušovanie celospoločenských záujmov sa prejavilo v tom, že podniky nevyrábali plánovaný sortiment, ale ten, ktorý bol pre nich z hľadiska platných ukazovateľov hmotného zainteresovania najvýhodnejší, používali vytvorené zdroje na také investície, ktoré nezodpovedali národohospodárskemu plánu a pod.

Ďalej sme toho názoru, že využívanie ekonomických podnetov nemohlo sa stať očakávaným prínosom pre rozvoj nášho národného hospodárstva, pretože pre ich pôsobenie a účinné využitie sme nemali ešte vytvorené žiaduce podmienky.

V stati uverejnenej v Ekonomickom časopise (1962), č. 3, sme sa týmito podmienkami osobitne zaoberali. Išlo najmä o perspektívnu ustálenosť výrobných programov, tvorbu a používanie rezerv, cenové podmienky, nesúlad medzi materiálovými a finančnými zdrojmi, odberateľsko-dodávateľské vzťahy a pod. Na príklade výrobného hospodárskych jednotiek spotrebného priemyslu sme ukázali, že existujúce podnety podnikovej zainteresovanosti účinne nepôsobili, pretože medzi plánovanými a skutočnými podmienkami vo výrobného hospodárskej činnosti boli veľké rozdiely, ktoré boli zapríčinené rôznymi vplyvmi, prameniáciami najmä z nestálych odberateľsko-dodávateľských vzťahov.

Pri analýze výrobného hospodárskych jednotiek spotrebného priemyslu sme dospeli k záveru, že podnety nemohli účinne pôsobiť pre existujúce špecifické podmienky v spotrebnom priemysle.

Sotva možno súhlasiť s takými názormi, najmä pracovníkov z praxe, že by sme mali zásadne prestať s využívaním týchto ekonomických stimulov.

Neúčinné pôsobenie normatífov podnikovej zainteresovanosti v konkrétnych, špecifických podmienkach spotrebného priemyslu neznamena ešte, že tieto podnety nebudú účinné aj v iných odvetviach. Ďalej, znamenalo by to zahodiť niečo, o čom sme sa ešte nepresvedčili, ako to pôsobí pri plnom uplatnení. Zatiaľ nemáme skúsenosti s takou situáciou v podniku, za ktorej by podnety tohto druhu pôsobili s plnou účinnosťou.

Ekonomický ústav SAV urobil prieskum pôsobenia podnetov podnikovej zainteresovanosti aj vo sfére výroby výrobných prostriedkov. Konkrétne ide o vybrané výrobného hospodárske jednotky ťažkého strojárstva.

Ako to ukážeme neskoršie rozborom vybraných výrobného hospodárskych jednotiek ťažkého strojárstva, ani v týchto podmienkach podnety podnikovej zainteresovanosti nemohli ešte pôsobiť s plnou účinnosťou.

*Využitie podnetov podnikovej zainteresovanosti
v odvetví ťažkého strojárstva*

Ťažké strojárstvo patrí medzi odvetvia priemyslu, ktoré vyrábajú základné výrobné prostriedky pre všetky ostatné odvetvia národného hospodárstva. Rozvoj odvetvia ťažkého strojárstva je nevyhnutnou podmienkou rozvoja ostatných odvetví. Ak je všeobecne tempo rozvoja národného hospodárstva rýchle, majú možnosť predovšetkým podniky tohto odvetvia rýchlym tempom rozširovať výrobu. Z hľadiska tvorby zisku to znamená, že zisk môžu podniky vytvárať najmä zvyšovaním objemu výroby. Dosahovanie prírastku zisku je za týchto podmienok ovplyvnené predovšetkým rastom výroby.⁵

Ak okrem toho, čo sme uviedli, uvážime aj skutočnosť, že ťažké strojárstvo, pretože plní dôležité spoločenské úlohy rozvoja celého národného hospodárstva, dostáva prevažnú časť investičných prostriedkov z centralizovaných fondov, dôjdeme k záveru, že výrobnohospodárske jednotky a podniky tohto odvetvia majú lepšie podmienky pre dosahovanie prírastku zisku než podniky a výrobnohospodárske jednotky ostatných odvetví. Podmienky vo výrobnohospodárskej činnosti podnikov tohto odvetvia môžu viesť k tomu, že podniky nebudú dostatočne využívať druhú možnosť zvyšovania prírastku zisku — znižovanie vlastných nákladov.

Vychádzajúc z doterajšej charakteristiky, môžeme predpokladať, že vzhľadom na relatívne lepšie podmienky pri dosahovaní prírastku zisku dali by sa stimuly hmotnej zainteresovanosti podniku využívať lepšie, ako boli využité napr. v spotrebnom priemysle.

Prieskum vybraných výrobnohospodárskych jednotiek ťažkého strojárstva nám však svedčí o inom. Ani v podmienkach výroby výrobných prostriedkov, odlišných od sféry spotrebných predmetov, neboli vytvorené ešte také predpoklady, ktoré by mohli zabezpečiť pôsobenie podnetov podnikovej zainteresovanosti s plnou účinnosťou.

Pre rozbor sme vybrali niektoré z výrobnohospodárskych jednotiek ťažkého strojárstva. Pri výbere sme vychádzali z toho, aby vybrané jednotky reprezentovali prevažnú časť výroby tohto odvetvia v celoštátnom meradle a aby v nich boli zahrnuté tak podniky zaoberajúce sa kusovou, sériovou, ako i hromadnou výrobou. Tieto rôzne typy organizácie výroby odrážajú rôznym spôsobom výrobné podmienky, a tým aj odlišne pôsobia na možnosti účinného využívania hmotných podnetov.

⁵ Podľa inž. Benyška na zisk v strojárstve najviac pôsobí rast výroby, asi 70 %, čo je dôsledok relatívnych úspor na fixných nákladoch a ziskovej prírážky. Zostatok, 30 %, reprezentuje vplyv znižovania vlastných nákladov. Podniková organizácia (1958), č. 7.

Tieto údaje treba brať do úvahy s určitou rezervou, lebo vychádzajú z podmienok, keď rast výroby v ťažkom strojárstve zaznamenával prudké tempo. Vplyv rastu výroby na tvorbu zisku v rokoch 1961—1963 bude určite podstatne korigovaný v dôsledku nižšieho rastu objemu výroby.

Za obdobie rokov 1959—1962 sme sledovali 7 výrobnno-hospodárskych jednotiek, ktoré reprezentujú skoro 60 % podiel na celkovej výrobe vyrábaných tovarov ťažkého strojárstva v ČSSR.

Výskum nám ukázal predovšetkým rozdiely medzi ťažkým strojárstvom a spotrebným priemyslom.

Podnety hmotnej zainteresovanosti podniku, prostredníctvom ktorých si podnik získava finančné zdroje v ťažkom strojárstve, vcelku sú relatívne stabilnejšie ako v podnikoch spotrebného priemyslu. O stabilite svedčia menšie odchýlky medzi plánom a skutočnosťou. Treba však podčiarknuť, že ani tieto podnety nemohli pôsobiť s plnou účinnosťou, pretože predpokladané podmienky v pláne boli v porovnaní so skutočnosťou odlišné.

Zo sústavy hmotných podnetov podnikovej zainteresovanosti nadobúda mimoriadny význam najmä v posledných dvoch rokoch skúmaného obdobia podiel z prírastku zisku ako základný nositeľ hmotnej zainteresovanosti.

Pri analýze hmotných podnetov v podnikoch a výrobnno-hospodárskych jednotkách spotrebného priemyslu stretli sme sa s takým stavom, že dotácie z centralizovaných fondov zohrali hlavnú úlohu pri krytí potrieb jednotlivých výrobnno-hospodárskych jednotiek. A to z toho dôvodu, že výrobnno-hospodárske jednotky si nevytvorili ostatné zdroje v plánovanej výške, pretože sa v skutočnosti vo výrobnno-hospodárskej činnosti podstatne zmenili podmienky predpokladané v pláne. Išlo najmä o zmeny vo výrobnom sortimente a o zmeny vyplývajúce z nestabilných odberateľsko-dodávateľských vzťahov. Je zrejme, že za takej situácie, keď dotácie mali podstatnú váhu v štruktúre vlastných finančných zdrojov, zaniklo aj pôsobenie normatívov podnikovej zainteresovanosti.

Pri výskume výrobnno-hospodárskych jednotiek ťažkého strojárstva sme zaznamenali z hľadiska využívania dotácií iné skutočnosti.

I keď dochádza k tomu, že podiel dotácií má v štruktúre finančnej základne podnikov svoju váhu, nezatieňuje pôsobenie dlhodobých normatívov podnikovej zainteresovanosti. Z nich najmä podiel z prírastku zisku ne stráca svoju účinnosť, pretože s dotáciami sa ráta už v pláne.

Pri rozbere materiálov výrobnno-hospodárskych jednotiek spotrebného priemyslu sme zistili, že pre rôzne objektívne príčiny, pre neistotu v plnení plánu bolo nutné centralizovať pri nadriadenom orgáne veľké finančné rezervy a tieto rezervy potom vo forme dotácií prideľovať podriadeným zložkám. Pritom použitie prostriedkov bolo určené direktívne.

Inak to bolo v ťažkom strojárstve. Zdroje, ktoré si podniky získali prekročením plánu, mohli použiť na krytie svojich potrieb. Nestálosť výrobných podmienok nenútila nadriadené orgány sústreďovať veľké množstvo prostriedkov.

Záver, ktoré sme doteraz uviedli z výskumu výrobnno-hospodárskych jednotiek spotrebného priemyslu, majú pomerne všeobecný charakter a poukazujú predovšetkým na typické rozdiely medzi odvetvím vyrábajúcim výrobné prostriedky a odvetvím spotrebného priemyslu.

My sme si však vytýčili úlohu skúmať, či v ťažkom strojárstve boli

Tabuľka 1

Štruktúra vlastnej finančnej základne v % a v absolútnych číslach (VHJ č. 6)

	1959				1960				1961*		1962*	
	plán v abso- lútnych číslach	pláno- vaný podiel	skutoč- nosť v abso- lútnych číslach	skutočný podiel	plán v abso- lútnych číslach	pláno- vaný podiel	skutoč- nosť v abso- lútnych číslach	skutočný podiel	plán v abso- lútnych číslach	pláno- vaný podiel	plán v abso- lútnych číslach	pláno- vaný podiel
Podiel zo zisku**												
z prírastku zisku	4,7	27,3	—	—	6,9	15,6	5,4	19,3	14,0	56,0	13,2	45,8
Podiel z odpisov	11,2	65,1	9,4	74,0	11,1	25,1	11,2	40,0	5,7	22,8	6,0	20,8
Dotácie	1,3	7,6	1,3	10,2	10,5	23,7	10,4	37,1	2,1	8,4	0,3	1,0
Úver	—	—	—	—	14,9	33,6	—	—	—	—	8,8	30,6
Ostatné***	—	—	2,0	15,8	0,9	2,0	1,0	3,6	3,2	12,8	0,5	1,8

* Skutočnosť za tieto roky sme v čase výskumu ešte nemali k dispozícii.

** Roku 1959 a 1960 bola VHJ č. 6 zainteresovaná podielom zo zisku, v ostatných rokoch podielom z prírastku zisku.

*** V tejto položke sú zahrnuté príjmy z likvidácie základných prostriedkov a iné príjmy.

vytvorené podmienky pre účinné fungovanie podnetov podnikovej zainteresovanosti. Toto však znamená analyzovať konkrétne podmienky v jednotlivých výrobnohospodárskych jednotkách a hlavne podrobiť rozboru vlastnú finančnú základňu výrobnohospodárskych jednotiek. Najmä z toho dôvodu, že sa táto základňa vytvára zo zdrojov, ktoré sa získavajú predovšetkým prostredníctvom normatívo podnikovej zainteresovanosti, a ďalej preto, že akékoľvek zmeny v skutočnosti voči plánu v celej výrobnohospodárskej činnosti odrážajú sa nakoniec aj vo finančnej základni podnikov a výrobnohospodárskych jednotiek.

Pre takýto konkrétny rozbor sme si vybrali 3 výrobnohospodárske jednotky s rôznymi typmi organizácie výroby. Začneme s výrobnohospodárskou jednotkou, ktorá sa zaoberá špeciálnou kusovou výrobou (tab. 1).

Roku 1959 mala výrobnohospodárska jednotka naplánovaný normatív podielu zo zisku, ktorý mal predstavovať v štruktúre finančnej základne až 27,3 %. V skutočnosti však podiel zo zisku v štruktúre tejto základne nefiguruje. Pritom je zaujímavé, že dotácie zostali rovnaké, ako boli naplánované. I keď časť chýbajúcich zdrojov získala výrobnohospodárska jednotka likvidáciou neupotrebitelných základných prostriedkov a inými príjmami, preda rozdiel medzi plánovanou finančnou základňou a skutočnou základňou bol pomerne dosť veľký, predstavoval až 26 %.

Výrobnohospodárska jednotka použila na krytie svojich potrieb len tie zdroje, ktoré v skutočnosti spolu s plánovanými dotáciami vytvorila. Podiel zo zisku, resp. z prírastku zisku nemohol v tomto období účinne pôsobiť jednoducho preto, že si ho výrobnohospodárska jednotka vôbec nevytvorila. V skutočnosti situácia bola taká, že výrobnohospodárska jednotka vytvorila síce zisk, ale ten stačil kryť len odvody do štátneho rozpočtu. Tak sa potom stalo, že si svoje potreby nemohla kryť týmto zdrojom.

Za normálnych podmienok v takýchto prípadoch dostávajú podniky na krytie svojich potrieb zdroje vo forme dotácie. Ak však takáto nepriaznivá situácia bola zapríčinená nedostatkami vo vlastnej výrobnohospodárskej činnosti, je na mieste, ak sa prostriedky nepridelujú.

V našom prípade nedosiahnutie plánovaného zisku bolo zapríčinené predovšetkým subjektívnymi činiteľmi. Z týchto príčin nebol splnený ani plán výroby tovaru; plán bol totiž splnený len na 88,8 %.

Roku 1960 zastával podiel zo zisku nie veľmi významné miesto v štruktúre finančnej základne. V skutočnosti sa vytvorilo toľko zdrojov prostredníctvom tohto normatívu, ako sa pôvodne uvažovalo v pláne. Ďalej je nápadný veľký podiel úveru, s ktorým sa počítalo v pláne, ktorý však nebol využitý. Celkove si výrobnohospodárska jednotka nevytvorila toľko zdrojov, ako si pôvodne naplánovala a nevyužila ani úver, ktorý bol riadne plánovaný.

I keď bolo nevyhnutné kryť všetky plánované potreby — potreby boli teda reálne naplánované — výrobnohospodárska jednotka nemohla použiť

na ich krytie úver, lebo pre možnosť jeho využitia neboli splnené podmienky, ktoré predpisujú príslušné finančné orgány.

V pláne na rok 1961 a 1962 badať už zmenu vzťahu medzi normatívom podielu z prírastku zisku ako základným nositeľom hmotnej zainteresovanosti a ostatnými finančnými zdrojmi. Tento normatív má už v obidvoch rokoch podstatnú váhu v štruktúre finančnej základne. S dotáciami sa tiež uvažuje v pláne, ale v omnoho menšej miere ako v predchádzajúcom období. Uplatňuje sa aj úver, ktorý v pláne na rok 1962 má reprezentovať skoro jednu tretinu vlastnej finančnej základne.

Vlastná finančná základňa tejto výrobnno-hospodárskej jednotky je ako v celku, tak i v jej jednotlivých zdrojoch vyslovene nestála. Jej nestálosť bola zapríčinená najmä tým, že sa nespĺnil plán tovarovej výroby. Nesplnenie tohto plánu malo za následok podstatné zmeny v dosiahnutom zisku, čo sa nakoniec prejavilo v tom, že normatív podielu zo zisku, resp. z prírastku zisku nemohol vôbec účinne pôsobiť.

Už sme spomínali, že táto výrobnno-hospodárska jednotka sa zaoberá kusovou výrobou. Výrobné podmienky v kusovej výrobe sa podstatne líšia od podmienok v ostatných formách organizácie výroby. Pre individuálne kusy treba vytvoriť rôzne výrobné podmienky, najmä na úseku prípravy výroby. Rôznorodosť, nestálosť v odberateľsko-dodávateľských vzťahoch môže potom viesť k tomu, že sa nedá zabezpečiť stabilný výhľad výroby, že zmeny výrobného programu môžu znamenať aj podstatné zmeny výrobných podmienok, a tým aj narušenie účinnosti dlhodobých hmotných podnetov. A to i napriek tomu, že výroba výrobných prostriedkov nie je ovplyvňovaná rôznymi faktormi na trhu domácom ako i zahraničnom do tej miery ako napr. výroba spotrebných predmetov. Vychádzajúc z týchto predpokladov, účinnosť hmotných podnetov sa môže najčastejšie narušovať v kusovej výrobe. Ako sme videli, odchýlky skutočnosti od plánu boli zásadného rázu. Zrejmé je, že za takýchto podmienok zmien plánu ťažko možno očakávať účinnejšie pôsobenie normatívov podnikovej zainteresovanosti.

Analyzujme ďalší typ organizácie výroby. V našom prípade ide o výrobnno-hospodársku jednotku, ktorá sa zaoberá sčasti sériovou a sčasti hromadnou výrobou (tab. 2).

Základom štruktúry finančnej základne je tu podiel z odpisov a podiel z prírastku zisku. Vzájomný vzťah týchto dvoch normatívov je poznačený vzostupnou tendenciou podielu z prírastku zisku, najmä v pláne roku 1961 a 1962. Zatiaľ čo roku 1960 je skutočný podiel z prírastku zisku 24,8 % a podiel z odpisov 35,4 %, v pláne na rok 1961 sa počíta so 61 % podielom z prírastku zisku a len so 14,8 % podielom z odpisov. Podobne v pláne na rok 1962 má mať podiel z prírastku 63,5 % a podiel z odpisov 17,1 %. Táto tendencia svedčí o tom, že nadriadené orgány sa zamerali na využitie podielu z prírastku zisku predovšetkým ako základu financovania potrieb podniku. Avšak financovanie potrieb podniku v prevažnej miere podielom

Tabuľka 2

Štruktúra vlastnej finančnej základne v % (VHJ č. 3)

	1959		1960		1961	1962
	pláno- vaný podiel	skutoč- nosť	pláno- vaný podiel	skutoč- nosť	pláno- vaný podiel	pláno- vaný podiel
Podiel z prírastku zisku	38,4	43,3	24,1	24,8	61,0	63,5
Podiel z odpisov	40,8	44,5	35,8	35,4	14,8	17,1
Dotácie	14,8	12,2	34,8	34,4	17,7	12,6
Úver	—	—	0,7	—	—	4,3
Ostatné	6,0	—	4,6	5,4	6,5	2,5

z prírastku zisku môže mať aj určité negatívne vplyvy v tom zmysle, že financovanie závislé od takého zdroja, ktorý nie je stabilný vzhľadom na vplyv znižovania nákladov a zvyšovania výroby, môže pôsobiť určité ťažkosti.

Pozrime sa na plánované potreby tejto výrobnno-hospodárskej jednotky, napr. roku 1961. Na decentralizovanú investičnú výstavbu sa plánujú potreby vo výške 170,0 jednotiek, na obežné prostriedky 41,0 jednotiek. Podielom z prírastku zisku sa má získať 128,8 jednotky a podielom z odpisov 31,1 jednotky. Ostatné zdroje, potrebné na krytie potrieb, majú sa dosiahnuť dotáciami, prípadne úverom. Ak vychádzame zo zásady, že podielom z prírastku zisku sa majú kryť predovšetkým potreby obežných prostriedkov, ktoré v našom prípade predstavujú len 41 jednotiek, je zrejmé, že viac ako dvojnásobok množstva prostriedkov potrebných na obežné prostriedky sa použije z vytvoreného podielu z prírastku zisku na krytie potrieb decentralizovanej investičnej výstavby. Teda viac ako polovica potrieb na decentralizovanú investičnú výstavbu sa bude kryť zdrojmi získanými podielom z prírastku zisku. Tento zdroj vystupuje podľa plánu na rok 1961 ako základ financovania potrieb podniku.

V štruktúre finančnej základne tejto výrobnno-hospodárskej jednotky je relatívne vyšší podiel dotácií. Napríklad roku 1960 dosahujú dotácie vyše jednej tretiny celej finančnej základne. Tento moment však nijako nemusí spôsobiť zníženie účinnosti dlhodobých normatífov, pretože s dotáciami sa počíta už v pláne a ich rozdiel v skutočnosti oproti plánu je veľmi nepatrný. Iná vec by bola vtedy, ak by dotácie bolo potrebné v skutočnosti použiť, pretože sa podstatne zmenili podmienky oproti plánu. Je zrejmé, že sa s takýmito dotáciami v pláne neráta; k takejto situácii však v skúmanom prípade nedošlo.

Celkove možno hodnotiť finančnú základňu tejto výrobnno-hospodárskej jednotky za relatívne ustálenejšiu v porovnaní s predchádzajúcou.

Relatívne stabilnejšie podmienky vo výrobnej činnosti vplývali priaznivejšie aj na stabilitu finančnej základne.

Podrobme analýze ešte jednu výrobnú-hospodársku jednotku, ktorá sa zaoberá zabehanou kusovou výrobou (tab. 3).

Tabuľka 3

Štruktúra vlastnej finančnej základne v % (VHJ č. 1)

	1959		1960		1961	1962
	pláno- vaný podiel	skutoč- nosť	pláno- vaný podiel	skutoč- nosť	pláno- vaný podiel	pláno- vaný podiel
Podiel z prírastku zisku	26,7	43,6	21,6	32,2	21,7	55,9
Podiel z odpisov	51,8	50,8	33,5	43,6	21,0	28,7
Dotácie	1,9	5,6	15,5	19,5	49,2	3,2
Úver	17,6	—	27,4	—	—	9,5
Ostatné	2,0	—	2,0	10,1	8,1	2,7

Finančnú základňu tejto výrobnú-hospodárskej jednotky tvorí v prevažnej miere tak v pláne, ako aj v skutočnosti podiel z prírastku zisku a podiel z odpisov. Dotácie nemajú dôležitú úlohu okrem plánu roku 1961, kde predstavujú až 49,2 %. Ešte podradnejšiu funkciu zastáva úver, ktorý v skutočnosti nebol v skúmanom období využitý. Či sa predpokladané podmienky v pláne rozchádzajú s podmienkami skutočnosti, možno zistiť porovnaním štruktúry finančnej základne v plánovaných a skutočných podieloch jednotlivých zdrojov. Podiel z prírastku zisku ako hlavný nositeľ hmotnej zainteresovanosti podniku má najväčšiu váhu v pláne roku 1962, keď predstavuje až 55,9 %. Podiel z prírastku zisku v rokoch 1959 a 1960 v skutočnosti oproti plánu má stúpajúcu tendenciu čo do jeho váhy v štruktúre finančnej základne. Plán roku 1959 bol 26,7 %, skutočnosť 43,6 %. Roku 1961 bol plán 21,6 % a skutočnosť 32,2 %. Ten fakt, že výrobnú-hospodárska jednotka vytvorila väčšie množstvo zdrojov podielom z prírastku zisku oproti plánu, mohol by svedčiť aj o tom, že pri stanovení plánu neboli správne odhalené rezervy. Konkrétnym skúmaním podmienok vo výrobnú-hospodárskej činnosti tejto výrobnú-hospodárskej jednotky sme zistili, že príčina vysokého prekročovania plánovaného podielu z prírastku zisku väzí v tom, že v rokoch 1959—1960 zaviedla výrobnú-hospodárska jednotka do výroby prototypy výrobkov, s ktorými nemala nijaké skúsenosti. Tak sa stalo, že v pláne sa uvažovalo o väčších nákladoch na výrobu týchto prototypov, ako boli v skutočnosti potrebné. K vysokému prekročovaniu podielu z prírastku zisku prispelo v menšej miere aj to, že sa zmenil sortiment vyrábaných výrobkov, ktorý priniesol so sebou aj zvýšenie zisku. Zmena plánovaného sortimentu však nevyšla z iniciatívy výrobnú-hospodárskej jednotky, ale od odberateľov, takže tu nejde o nesprávne dosahovanie zisku.

Možno zhrnúť, že pomerne vysoké prekročenie plánovaného podielu

z prírastku zisku nebolo ani tak zapríčinené tým, že nebol správne postavený plán, ale inými objektívnymi príčinami. To však znamená aj to, že takéto prekročenie plánu nemožno pripisovať zásluže príslušnej výrobnohospodárskej jednotky.

Vysoké prekročenie plánovaného podielu z prírastku zisku pri malých výkyvoch podielu z odpisov v pláne a v skutočnosti muselo vyvolať zníženie podielu ostatných zdrojov. Zníženie nastalo v úvere, ktorý sa podľa plánu roku 1959 mal podieľať na finančných zdrojoch až 17,6 %, roku 1960 až 27,4 %, v skutočnosti však nebol vôbec využitý. Treba si ešte všimnúť relatívne nízky podiel z prírastku zisku v pláne na rok 1961 a pomerne vysoký podiel dotácie. Ony reprezentujú skoro polovicu vlastnej finančnej základne. Takýto veľký podiel dotácie môže však viesť k tomu, že sa v podnikoch zoslabí záujem o ostatné zdroje získavané skutočnými podnetmi. V skutočnosti to bolo tak, že rôzne príčiny roku 1961, ako napr. odmietnutie plánovaných výrobkov zo strany odberateľa a živelné pohromy, mali za následok, že výrobnohospodárska jednotka si musela kryť prevažnú časť potrieb dotáciami pridelenými od nadriadených orgánov. Za takejto situácie je problematické, či mohol podiel z prírastku zisku účinne pôsobiť na činnosť podniku.

Rozličné typy organizácie výroby, ktoré sme podrobili rozboru, mali aj rôzny vplyv na využívanie a účinné pôsobenie podnetov podnikovej zainteresovanosti. Relatívne dobré podmienky boli v hromadnej a sériovej výrobe, najhoršie to bolo vo výrobnohospodárskej jednotke, ktorá sa zaoberá špeciálnou kusovou výrobou.

Vcelku však výrobné a realizačné podmienky, ktoré sa predpokladali pri zostavovaní plánu, v porovnaní s podmienkami v skutočnosti boli takého rázu, že mali vplyv na zníženie účinnosti pôsobenia hmotných podnetov.

Išlo predovšetkým o nedostatky v odberateľsko-dodávateľských vzťahoch, z čoho vyplývala nedostatočná ustálenosť a plynulosť vo výrobe.

Tieto nedostatky prejavili sa konkrétne ako nedostatky v dodávkach surovín, materiálov, polotovarov a pod., nevyhnutne potrebných pre normálnu výrobnú činnosť, ďalej ako nevčasné a nekvalitné dodávky zariadení pre investičnú výstavbu, generálne opravy, teda dodávky potrieb pre rozšírenie alebo zlepšenie výrobnohospodárskej činnosti podnikov.

Nedostatky v zásobovaní podnikov surovinami, materiálom a potrebami pre investičnú výstavbu, prípadne pre technický rozvoj mali za následok nielen zmenu plánovaných podmienok, čo samo už vplýva na zníženie účinnosti v pôsobení podnetov, ale vytvárali nesúlad medzi finančnými zdrojmi, ktoré mali strojárske podniky k dispozícii, a materiálom krytím týchto zdrojov. To pochopiteľne zoslabilo aj účinnosť podnetov podnikovej zainteresovanosti.

Podniky ťažkého strojárstva mali predovšetkým problémy s dodávkami hutného materiálu. Nepriaznivý vplyv z hľadiska dodržania dodávok potrebného sortimentu hutných výrobkov sa nakoniec odrazil i v tom, že podniky tohto rezortu nespĺnili roku 1961 svoj plán.

Nesplnenie výrobného plánu malo svoj odraz v realizácii výrobkov, ako i v tom, že sa nedosiahol plánovaný zisk, resp. prírastok zisku.

Všetky negatívne javy vo výrobnno-hospodárskej činnosti podnikov a výrobnno-hospodárskych jednotkách, ktoré sme spomenuli, nám ukazujú, že nedostatky neboli v podstate ekonomických stimulov podnikovej zainteresovanosti, ale že príčiny pramenia niekde inde.

Keby sa neboli vyskytli takéto nedostatky, boli by aj hmotné podnety omnoho účinnejšie fungovali. Ani v podmienkach výrobnno-hospodárskej činnosti skúmaných výrobnno-hospodárskych jednotiek ťažkého strojárstva neboli vytvorené také predpoklady, za ktorých by boli mohli podnety podnikovej zainteresovanosti naplno pôsobiť. Táto sféra výroby nám neukázala ani to, ako tieto podnety fungujú, keď pôsobia s plnou účinnosťou. Keď ešte riadne nefungovali, tak im ani nemožno pripísať žiadne podstatné pozitívne alebo negatívne výsledky. Teoreticky vzaté, sama sústava podnetov nepriniesla so sebou zostrenie rozporov medzi záujmami spoločnosti a podniku, ale prišlo k určitým chybám pri jej nesprávnom používaní v praxi.

Jednou z najväčších chýb rôznych riadiacich orgánov bolo nesprávne hodnotenie zvýšenej hmotnej zainteresovanosti podniku. Nadriadené orgány podnikov a výrobnno-hospodárske jednotky spoliehali sa na využívanie ekonomických stimulov ako na určitý mechanizmus, ktorý sám môže viesť podniky k splneniu spoločenských cieľov. Ako skúsenosti ukázali, „nemožno sa však spoliehať na automatickosť pôsobenia hmotnej zainteresovanosti, ale treba ju vidieť neustále v úzkom spojení s našou masovou politickou prácou a výchovným pôsobením.“⁶

Precenenie úlohy hmotných podnetov viedlo k tomu, že najmä ministerstvá opomínali sledovať vývin v oblasti právomoci výrobnno-hospodárskej činnosti podnikov a postupne strácali zodpovednosť za rozvoj celého odvetvia. Ako sa konštatovalo aj na XII. sjazde KSČ, zoslabil sa pocit zodpovednosti ministerstiev za stav a vývoj v jednotlivých odvetviach a niekde, ako napr. v ťažkom strojárstve, dokonca sme stratili prehľad o tomto vývoji.⁷

Takýto stav zapríčinil, že hmotné podnety sa využívali predovšetkým na tie ciele, ktoré boli výhodné pre podnik, avšak už menej výhodné pre spoločnosť. Hmotné podnety nepomáhali prednostne realizovať celospoločenské záujmy, plniť národohospodársky plán, ale naopak, postupne zoslabovali centrálné riadenie.

Analýza materiálov tak v spotrebnom priemysle, ako i v ťažkom strojárstve nám dokázala, že v skúmanom období neboli na týchto úsekoch národného hospodárstva vytvorené také podmienky, za ktorých by sa boli

⁶ Zpráva ÚV KSČ XII. sjazdu KSČ o činnosti strany a o hlavných smeroch ďalšieho rozvoja našej socialistickej spoločnosti, prednesená s. A. Novotným 4. 12. 1962 (Pravda 5. 12. 1962).

⁷ Porovnaj diskusný príspevok s. V. Širokého na XII. sjazde KSČ (Pravda 7. 12. 1962).

mohli podnety podnikovej zainteresovanosti prejavíť vo svojej plnej účinnosti. I keď pôsobili, ich účinnosť bola obmedzená.

Sme však vôbec schopní za danej situácie vytvoriť také podmienky, aby dlhodobé normatívy podnikovej zainteresovanosti pôsobili s plnou účinnosťou? Ide najmä o zabezpečenie perspektívnej stability výrobných programov, upevnenie odberateľsko-dodávateľských vzťahov, spresnenie tvorby a plánovania cien, odstránenie protirečenia medzi finančnými a materiálnymi zdrojmi, správnej tvorby rezerv a pod.

Z teórie a najmä zo skúsenosti sme sa už presvedčili, že účinné používanie dlhodobých normatívov podnikovej zainteresovanosti predpokladá hlavne veľkú stabilitu plánu nielen základných proporcií, ale aj stabilitu v určitých detailoch až na úrovni podniku.

Ak uznáme, že nie sme schopní vytvoriť pre pôsobenie dlhodobých normatívov podnikovej zainteresovanosti spomínané podmienky, treba posudzovať celú vec z iného hľadiska. Vtedy bude lepšie nepresadzovať samoúčelne ich pôsobenie, lebo sa minie účinku.

Z rozboru materiálov výrobného-hospodárskych jednotiek ťažkého strojárstva a spotrebného priemyslu sme zistili, že hlavnými faktormi, ktoré znemožňovali účinné využitie hmotných podnetov, boli práve nestabilné plány: vo výrobného-hospodárskych jednotkách spotrebného priemyslu viac, vo výrobného-hospodárskych jednotkách ťažkého strojárstva relatívne menej. V oboch odvetviach mali však rovnakú zásluhu na tom, že normatívy nemohli riadne fungovať. Určite by bolo nevhodné v takýchto podmienkach narábať ekonomickými nástrojmi, ktoré si vyžadujú stabilné plány.

Za takéhoto stavu by bolo určite nesprávne úzokprso sa držať určitej danej sústavy hmotných podnetov alebo vôbec upustiť od využívania podnetov hmotnej zainteresovanosti podniku. Treba vytvoriť takú sústavu hmotných podnetov, ktorá za daných podmienok bude účinne pôsobiť na zvýšenie efektívnosti výrobného-hospodárskej činnosti podnikov.

Ak napr. nevieme zabezpečiť pomerne veľkú stabilitu plánu, pokúsme sa využiť pre dané podmienky iný druh podnetov. Upustíme radšej dočasne od zásady dlhodobosti ekonomických podnetov a zakotvíme ich v ročných plánoch.

Pritom sa nazdávame, že je potrebné akékoľvek ekonomické nástroje, s ktorými ešte nemáme skúsenosti, vyskúšať najprv v typických podmienkach a až potom ich zaviesť do praxe celého národného hospodárstva. Prípadné nedostatky, ktoré sa nám objavia pri experimentovaní v určitých podnikoch, odvetiach, nemôžu narobiť spoločnosti takú škodu, ako keď experimentujeme v rozsahu celej materiálnej výroby.

О ЭКОНОМИЧЕСКИХ СТИМУЛАХ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Рудольф Филкус

Автор в статье нацеливается в основном на оценку существующих стимулов материальной заинтересованности предприятий в ЧССР и на теоретическое обоснование необходимости использовать коллективные интересы и интересы предприятий при управлении социалистическим народным хозяйством.

Выходит из того, что коллективные интересы можно удовлетворить, с одной стороны, прямо премиями и разными формами награды, и с другой стороны, косвенно, в зависимости от развития предприятия. Такой косвенной формой использования коллективной материальной заинтересованности является, например, случай, когда используется определенная часть прибыли для развития предприятия и этим для повышения производительности общественного труда, которая потом способствует достижению более высоких премий. Эту форму использования коллективной материальной заинтересованности, с точки зрения автора, можно считать материальной заинтересованностью предприятия.

Предметом анализа в дальнейшей части статьи являются стимулы материальной заинтересованности предприятия. Им автор уделяет внимание, главным образом, с точки зрения их использования в практике управления чехословацкой промышленностью в 1959—1962 годах. Прежде всего, оценивает использование нормативов заинтересованности предприятий. Приходит к заключению, что использование этих стимулов не могло стать ожидаемым вкладом в развитие народного хозяйства в ЧССР потому, что для их воздействия и активного использования не были еще созданы нужные условия. На примере выбранных производственно-хозяйственных единиц тяжелого машиностроения показывает почему в этих условиях не могли стимулы заинтересованности предприятий воздействовать с полной активностью. Как главные причины приводит недостатки в отношениях поставщиков и заказчиков и недостатки в постоянстве и непрерывности в производстве.

По мнению автора, мы убедились, особенно, на предшествующем опыте, что действенное использование долгосрочных нормативов заинтересованности предприятий предполагает главное большую стабильность плана даже на уровне предприятия. Если мы не способны создать и обеспечить для воздействия этих стимулов перспективную стабильность производственных программ, укрепить связи между заказчиками и поставщиками, уточнить создание и планирование цен, устранить противоречия между финансовыми и сырьевыми источниками и т. д., тогда лучше не вводить их как самоцель, потому что они окажутся бездейственными.

Было бы ошибкой узко держаться определенной данной системы материальных стимулов также, как было бы не правильно вообще упустить использование стимулов материальной заинтересованности предприятия. Необходимо, однако, создать такую систему, которая в данных условиях может активно воздействовать на повышение эффективности производственно-хозяйственной деятельности предприятий.

ÜBER DIE ÖKONOMISCHEN ANREIZE FÜR DIE INTERESSIERTHEIT
DES UNTERNEHMENS

Rudolf Filkus

Der Verfasser orientiert sich in dem Beitrag vor allem auf eine Würdigung der Anreize für die materielle Interessiertheit des Unternehmens, wie sie in der CSSR bestehen, und auf eine theoretische Begründung der Notwendigkeit kollektive und Unternehmensinteressen bei der Lenkung der sozialistischen Volkswirtschaft auszunutzen.

Der Verfasser geht davon aus, dass kollektive Interessen einerseits unmittelbar — durch Prämien und verschiedene Belohnungen — andererseits mittelbar in Abhängigkeit von der Entfaltung des Unternehmens befriedigt werden können. Um eine solche mittel-

bare Form der Ausnutzung des materiellen Kollektivinteresses handelt es sich z. B., wenn ein bestimmter Teil des Gewinnes für die Entwicklung des Unternehmens und damit für die Steigerung der Produktivität der gesellschaftlichen Arbeit verwendet wird, die ihrerseits dann wieder die Erzielung höherer Prämien ermöglicht. Diese Form der Ausnutzung des kollektiven materiellen Interesses kann nach dem Verfasser als materielle Interessiertheit des Unternehmens angesehen werden.

Gegenstand der weiteren Untersuchung sind die Anreize für die materielle Interessiertheit des Unternehmens. Ihnen widmet der Verfasser seine Aufmerksamkeit besonders im Hinblick auf ihre Ausnutzung in der Praxis der Lenkung der tschechoslowakischen Industrie in den Jahren 1959—1962. Er würdigt vor allem die Ausnutzung der Normative der Interessiertheit des Unternehmens, die in erster Linie das System der Anreize der Interessiertheit des Unternehmens repräsentieren, und gelangt zu dem Ergebnis, dass die Ausnutzung dieser Anreize den erwarteten Beitrag zur Entfaltung der Volkswirtschaft der ČSSR deshalb nicht zu liefern vermochte, weil für ihr Wirken und ihre wirksame Ausnutzung noch nicht die erforderlichen Bedingungen da waren. Am Beispiel ausgewählter produktionstechnischer Einheiten der Schwerindustrie zeigt der Verfasser, warum unter diesen Bedingungen die Anreize der materiellen Interessiertheit des Unternehmens noch nicht voll zur Wirkung kommen konnten, wobei als Hauptursachen Mängel in den Abnehmer-Lieferantenbeziehungen und ungenügende Stabilität und Flüssigkeit in der Produktion angegeben werden.

Nach dem Verfasser konnten wir uns besonders aus den bisherigen Erfahrungen überzeugen, dass eine Verwendung langfristiger Normative der Interessiertheit des Unternehmens vor allem eine grosse Stabilität des Planes bis herab auf die Ebene des Unternehmens voraussetzt. Wenn wir nicht in der Lage sind, für das Wirken dieser Anreize in der Perspektive stabile Produktionsprogramme zu schaffen und sicherzustellen, die Abnehmer-Lieferantenbeziehungen zu festigen, die Preisbildung und -planung genauer zu gestalten, die Widersprüche zwischen den Finanz- und Materialquellen u. a. zu beseitigen, so wird es besser sein, das Wirken jener Anreize nicht lediglich als Selbstzweck zu forcieren, da sie ihre Wirkung verfehlen müssten.

Sicherlich wäre es nicht erforderlich, engstirnig an einem bestimmten, gegebenem System materieller Anreize festzuhalten, aber ebenso falsch wäre es, die Ausnutzung der Anreize der materiellen Interessiertheit des Unternehmens überhaupt aufzugeben. Man muss aber ein System schaffen, das unter den gegebenen Bedingungen wirksam die Steigerung der Effektivität der produktionswirtschaftlichen Tätigkeit des Unternehmens zu beeinflussen vermag.

MIKULÁŠ SEDLÁK

REZERVY ZNIŽOVANIA NÁKLADOV NA ZÁKLADNÝ MATERIÁL V PRIEMYSLE

Rozhodujúci podiel na vlastných nákladoch v priemysle majú materiálové náklady (základný materiál, včítane výrobkov a polovýrobkov kooperujúcich podnikov, ďalej pomocný materiál, nakupované palivo a naku-povaná energia), ktoré predstavujú u nás okolo 61 %, (roku 1961 — 61,1 %) vlastných nákladov na priemyselnú produkciu. Najdôležitejšou zložkou materiálových nákladov sú náklady na základný materiál (včítane výrobkov a polovýrobkov kooperujúcich podnikov). Tvoria zhruba 52 % (roku 1961 — 51,9 %) vlastných nákladov priemyselnej produkcie.

Vzhľadom na vysoký podiel materiálne náklady a osobitne náklady na základný materiál podstatne ovplyvňujú úroveň a vývoj vlastných nákladov, a preto majú významnú úlohu pri znižovaní vlastných nákladov priemyselnej výroby. Za peňažnými úsporami sa spravidla skrývajú úspory úžitkových hodnôt vynakladaných materiálov (surovín) na zhotovenie výrobkov ako dôsledok poklesu ich spotreby na jednotku produkcie.

1. Zdroje a prostriedky znižovania nákladov na základný materiál jednotky produkcie všeobecne

Náklady na základný materiál vynaložené na jednotku produkcie predstavujú peňažné vyjadrenie spotrebovaného množstva jednotlivých druhov materiálov (surovín) po odpočítaní hodnoty tzv. návratného odpadu na zhotovenie výrobkov. Úroveň tejto kalkulačnej položky podmieňujú tieto základné činitele:

1. množstvo skutočne spotrebovaných materiálov, resp. výška spotrebnej normy materiálov používaných na zhotovenie jednotky produkcie;
2. úroveň vlastných nákladov zaobstarania (zaobstarávacích cien) určitej jednotky materiálov použitých na zhotovenie jednotlivých druhov výrobkov;
3. hodnota tzv. návratného odpadu pripadajúceho na jednotku produkcie.

Všetok základný materiál, ktorý pri zhotovovaní výrobkov vchádza do výrobného procesu, nestáva sa plne ich súčasťou, ale sa čiastočne znehod-

nocuje. Množstvo základného materiálu, ktoré sa spotrebúva na zhotovenie výrobkov, skladá sa z dvoch zložiek:

a) z množstva materiálu tvoriaceho súčasť hotového výrobku; ide o množstvo čistej spotreby materiálu, ktoré je spravidla totožné s váhou príslušného výrobku;

b) z množstva základného materiálu, ktorý nevchádza do podstaty výrobku, lež tvorí straty (odpad, včítane nenávratných strát a pod.).

Vlastné náklady zaobstarania jednotky materiálov, ktoré možno použiť na zhotovenie konkrétneho druhu výrobku, závisia:

a) od výšky vlastných nákladov zaobstarania jednotlivých druhov materiálov použiteľných na zhotovenie výrobku a

b) od výberu druhu alebo druhov materiálov, ktoré sa skutočne použijú (ak možno voliť medzi niekoľkými druhmi cenovo odlišných materiálov).

Vlastné náklady zaobstarania materiálov v podniku zvyčajne pozostávajú z dvoch častí:

aa) zo sumy fakturovanej dodávateľom, t. j. z veľkoobchodnej ceny podľa cenníka, ktorá je hlavnou zložkou vlastných nákladov zaobstarania, ďalej zo započítania prípustných prirážok (na odbytovú, resp. zásobovaciu činnosť, za iné množstvo, než je stanovené, za inú dodaciu lehotu, za inú akosť alebo vybavenie a pod.) a z nákladov na obaly (náhrady za opotrebenie obalov alebo požičovní, ak nie sú zahrnuté do veľkoobchodnej ceny);

ab) z vedľajších zaobstarávacích nákladov, t. j. nákladov spojených s dodaním materiálu do skladu, ako dopravné do skladu a pod.

Veľkoobchodná cena materiálu a prirážky sú pre určité obdobie pevne stanovenými veličinami a odberateľské podniky spravidla nemajú vplyv na ich výšku. Môžu však ovplyvniť druhú časť vlastných nákladov zaobstarania, a to sumu vedľajších zaobstarávacích nákladov pripadajúcich na jednotku materiálov.

Na základe uvedených činiteľov, ktoré v priemysle určujú absolútnu úroveň nákladov na základný materiál pripadajúcich na zvolené jednotky produkcie, možno bez ohľadu na rozdiely v technológii a organizácii výroby a iné okolnosti určiť tieto všeobecne platné zdroje znižovania nákladov na základný materiál pri jednotlivých výrobkoch:

1. znižovanie množstva materiálu, resp. materiálov, ktoré tvoria substanciu hotového výrobku, a tým zvyčajne znižovanie váhy výrobkov za predpokladu, že sa naďalej používajú v podstate klasické druhy materiálov;

2. správny výber materiálov z hľadiska nákladov, t. j. uplatňovanie menejdeficitných klasických a nových druhov zámenných materiálov vo výrobe cenovo výhodnejších (pri zámenných materiáloch nebýva pravidlom, že sú cenovo výhodnejšie) a pritom nepôsobiacich negatívne na kvalitu výrobkov;

3. znižovanie strát materiálu vznikajúcich vo výrobnom procese, a tým zvyšovanie koeficienta ich výťažnosti;

4. racionálne využívanie odpadu vo vlastnom podniku, resp. komplexné využitie základného materiálu vo výrobe;

5. znižovanie vlastných nákladov zaobstarania jednotlivých druhov používaných materiálov znížením vedľajších zaobstarávacích nákladov pripadajúcich na jednotku materiálu.

Prvé štyri zdroje znižovania nákladov na základný materiál jednotlivých výrobkov predstavujú súčasne zdroje úspor na materiáli vôbec, resp. zníženia spotreby deficitných druhov materiálov.

Medzi jednotlivými zdrojmi znižovania nákladov na základný materiál, predstavujúcimi úsporu materiálu na jednotku produkcie, je zvyčajne veľmi úzky vzťah, čo sa prejavuje v tom, že sa do určitej miery ovplyvňujú, a teda aj prelínajú. Ich oddeľovanie a osobitné skúmanie má však význam z hľadiska metodiky rozboru rezerv v materiálových nákladoch a prostriedkov na ich využitie.

Pre určenie výšky rezerv v materiálových nákladoch podnikov je nevyhnutné postupovať podľa jednotlivých výrobkov, pričom dôležitým nástrojom je porovnávacia metóda a dôkladný technicko-ekonomický rozbor jednotlivých základných zložiek a činiteľov, od ktorých závisí absolútna suma nákladov na základný materiál.

S odhaľovaním výšky rezerv v materiálových nákladoch úzko súvisí príprava rôznych opatrení (povahy technickej, organizačnej, hospodárskej a rastu odbornej a kultúrnej úrovne), ktorými sa zabezpečí postupné využívanie rezerv. Účinok jednotlivých opatrení na výšku materiálových nákladov môže byť alebo priamy (napr. vytvorením novej konštrukcie výrobkov), alebo nepriamy (zvýšením kvality východiskových surovín a polovýrobkov pripravovaných pre výrobu, využitím hmotného zainteresovania a pod.).

Náš priemysel má značné možnosti znižovať spotrebu materiálu pripravujúceho na jednotlivé výrobky, a tým znižovať materiálové náklady. Rozhodujúcu úlohu majú pritom prostriedky technickej povahy uplatňované prostredníctvom pokrokovej konštrukcie a technológie. Podľa odhadu Štátneho výboru pre rozvoj techniky možno zníženie spotreby materiálu napr. v strojárstve zabezpečiť najväčšími zdokonaľovaním konštrukcie (70 %), zdokonaľovaním technológie (20 %) a lepším hospodárením s materiálom (asi 10 %).

2. Znižovanie množstva materiálu (surovín) tvoriacich substanciu výrobkov (znižovanie váhy výrobkov)

Mnohé naše priemyselné výrobky obsahujú väčšie množstvo materiálu, než je účelné. Najaktuálnejší je uvedený problém pri výrobkoch v strojárskom priemysle.

Stroje a zariadenia sa vyznačujú veľkými rozmermi a najmä váhou, takže strojárstvo, ktorého základným konštrukčným materiálom je kov, predstavuje hlavného spotrebiteľa produktov hutníckeho priemyslu. Úspo-

ra hutníckeho materiálu v strojárstve, a to najmä znižovaním váhy jeho výrobkov, umožňuje riešiť rozpory medzi zdrojmi a potrebou materiálových fondov.

Význam znižovania váhy výrobkov sa spravidla nevyčerpáva úsporou materiálov, lež zvyčajne ho sprevádzajú ďalšie priaznivé dôsledky. Znižovanie váhy súčiastok a strojov umožňuje ďalej znižovať prácnosť výrobkov, často má za následok zníženie prevádzkových nákladov pri ich používaní, čo sa zreteľne prejavuje pri dopravných prostriedkoch a pod.

Niektorí pracovníci v strojárstve sa nazdávajú, že prechod na výrobu ľahších a zároveň výkonnejších strojov vyvoláva zvýšenie zložitosti konštrukcií, a tým aj zvýšenie prácnosti ich zhotovenia. Tento názor vznikol na základe skutočnosti, že pri výrobe niektorých novokonštruovaných strojov sa používa stará technika a zastaralá technológia. Modernizáciu už vyrábaných a vytváranie nových strojov má sprevádzať zdokonaľovanie techniky a technológie výroby, čo spravidla umožňuje podstatnejšie zníženie relatívnej prácnosti.

Z údajov získaných špeciálnym prieskumom Ivovského polytechnického inštitútu vysvitá, že pri 132 porovnávaných výrobkoch, ktoré vyrábalo 34 závodov, pri znížení váhy výrobkov sa prácnosť zvýšila len pri 8,2 % strojov, pri 10,8 % sa nezmenila, kým v ostatných prípadoch poklesla.¹

Vplyv zvyšovania výkonnosti strojového zariadenia na prácnosť pri výrobe možno demonštrovať na príklade parných turbín, pri ktorých s rastom výkonu klesá váha stroja pripadajúca na jednotku výkonu. Pri výrobe parnej turbíny s výkonom 12 MW sa na 1 MW spotrebuje o 44 % menej normohodín než pri turbíne s výkonom 7,5 MW a pri výrobe turbíny s výkonom 50 MW spotreba na 1 MW je asi o polovicu normohodín menšia než pri turbíne s výkonom 7,5 MW a asi o 22 % menšia než pri turbíne s výkonom 12 MW.

Na porovnávanie a hodnotenie výrobkov po váhovej stránke používajú sa buď absolútne váhové údaje, čo má obmedzené uplatnenie, alebo relatívne váhové ukazovatele, charakterizujúce váhu výrobkov pripadajúcu na jednotku kapacity či výkonnosti. Najčastejšie sa používa v strojárstve relatívneho ukazovateľa, t. j. váhu stroja pripadajúcu na jednotku kapacity stroja.

V povojnových rokoch sme zaznamenali značné úspechy v strojárstve v oblasti technickej úrovne strojov. Mnohé výrobky dosahujú vysokú svetovú úroveň, ba niektoré technickými a ekonomickými ukazovateľmi stoja v čele. Príkladom sú niektoré výrobky z odboru obrábacích strojov, ako rôzne typy sústruhov, konzolové frézy radu FA, vodorovné vyvítavačky, kopírovacie poloautomaty SP 31 s programovým riadením a ďalšie.

Ale niektoré výrobky, ktoré nie sú vývojovo staršie než päť rokov, nedosahujú svetovú úroveň. Stále je veľa strojov, zariadení a iných strojár-

¹ A. V. Vorobiova, *Voprosy ekonomiki syrja i materialov v promyšlennosti*, Gospolitizdat, Moskva 1958, 81.

ských výrobkov, ktoré sú príťažké a viažu zbytočne veľké množstvo materiálu. Dôkazom sú výsledky získané porovnaním váhy jednak niektorých našich podobných výrobkov navzájom, jednak niektorých u nás vyrábaných výrobkov s podobnými výrobkami v priemyselne vyspelých krajinách.

Napríklad naše traktory sú oveľa ťažšie než traktory zahraničnej výroby. Váha traktorov pripadajúca na jednu konskú silu výkonu motora napr. traktora T 25 je 84 kg/ks a kolesového traktora T 35 je 60 kg/ks, kým svetový priemer sa pohybuje medzi 45—55 kg/ks. Podstatným krokom vpred sú nové typy našich traktorov. Napríklad traktor Major (výkon 30 ks) má váhu na jednotku výkonu 50 kg.

V znižovaní spotreby materiálu znižovaním váhy výrobkov sú v strojárstve veľké rezervy. Podľa odhadu odborníkov možno u nás váhu strojárskych výrobkov znížiť o viac než 20 %.

Znižovanie váhy strojov a zariadení je v súčasnosti jednou zo základných tendencií technického rozvoja v strojárstve. Absolútne i relatívne zníženie váhy už vyrábaných výrobkov (ak pri poklese celkovej váhy výrobku jeho výkon sa nemení alebo dokonca vzrastá) alebo len relatívne zníženie váhy týchto výrobkov (ak celková váha výrobku sa nemení, ale výkon sa zvyšuje) ako aj vytváranie nových, výkonnejších strojov odľahčených konštrukcií, to všetko je podmienené novým konštrukčným riešením výrobkov, ktoré často vyžaduje použitie vhodnejších druhov materiálov a dokonalejšiu technológiu výroby.

Priame zníženie váhy strojov, zariadení a iných strojárskych výrobkov sa dosahuje rôznymi technickými opatreniami, ktoré podľa povahy možno zaradiť napr. do týchto skupín:

1. zníženie prebytočnej váhy kostry a súčasti strojov lepším využitím vlastností používaných materiálov a zdokonalením formy častí strojov;
2. využívanie materiálov s priaznivejšími mechanickými, fyzikálnymi a tvarovými vlastnosťami;
3. miniaturizácia využívaním nových technických vymožeností;
4. uplatňovanie progresívnych a najúspornejších technologických metód.

Ad. 1. Pri konštruovaní strojov sa v mnohých prípadoch určujú neodôvodnene vysoké prídavky na pevnosť kostry a jednotlivých súčastí strojov. Vo zvýšení zaťaženia, namáhania používaných materiálov na základe zlepšeného prepočtu a spresnenia sú značné rezervy zníženia prídavkov na pevnosť, a tým zníženia váhy strojárskych výrobkov. S tým úzko súvisí zdokonaľovanie formy kostry a súčastí strojov.

Ad 2. Pri využívaní materiálov s priaznivejšími mechanickými, resp. fyzikálnymi a tvarovými vlastnosťami ide o:

- a) používanie pevnejších materiálov s vyššími mechanickými hodnotami — legované a nízkolegované ocele a pod.,
- b) zavádzanie odľahčených valcovaných materiálov — špeciálnych profilov, dutých rúrkovitých a tenkostenných profilov atď.,

- c) zvýšené uplatňovanie ľahkých kovov, najmä hliníka,
- d) podstatné rozšírenie nových druhov materiálov vo výrobe, predovšetkým plastických látok, skla, porcelánu a pod.²

Už niekoľko rokov sa odporúča rozšíriť spotrebu nízkolegovaných materiálov na úkor nelegovaných materiálov. Napríklad použitím ocelí pevnostného radu 52 a 50 namiesto najbežnejšie používanej ocele radu 37, mohlo by sa dosiahnuť zníženie váhy v priemere o 15 %.

Zníženie váhy strojových a stavebných konštrukcií a úsporu kovu v priemere asi 8 % umožňuje napr. zavádzanie nosníkov profilu I a U so zníženou hrúbkou stojiny a so zväčšenou šírkou prírub, ako aj uholníkov so zmenšenou hrúbkou. Napriek tomu používanie hospodárnych profilov nepostupuje v strojárstve žiadúcim tempom.

Širšiemu využívaniu špeciálnych hutníckych materiálov v strojárstve bráni neúplný sortiment u nás vyrábaného hutníckeho materiálu, ktorý nie je v súlade so sortimentom strojárskych materiálov používaných v priemysle najvyspelejších štátoch. Príčiny sú niekoľkoraké. Zavedenie výroby však nenaráža na nijaké neprekonateľné technické prekážky. Skôr existujú v tom ekonomické zábrany. Napríklad ukazovateľom pre plnenie plánu v hutách, ale aj v strojárstve sú zväčša tony, chýba preto ekonomický stimul pre výrobu ľahších profilov, resp. snaha po ich používaní v strojárstve.

Ad 3. Osobitným prostriedkom znižovania váhy výrobkov, ktorý predstavuje jeden z najnovších výsledkov technického rozvoja, je miniaturizácia zakladajúca sa predovšetkým na využívaní polovodičov pre strojárске výrobky. Ide o zásadnú zmenu koncepcie výrobkov, ktorá má veľký význam pre ďalší rast efektívnosti národného hospodárstva.

Ad 4. Odľahčenie strojárskych výrobkov podmieňuje používanie progresívnych a najúspornejších technologických metód. Ide najmä o nahrádzanie odlievaných súčiastok zváranými, a to napr. kombináciou lisovaných a zváraných alebo liatych a zváraných, o prechod od spájaných konštrukcií k zváraným konštrukciám, o používanie práškovej metalurgie atď. Predpoklady pre použitie týchto pokrokových metód musia sa však vytvárať už pri konštruovaní nových výrobkov.

Podstatné zníženie spotreby materiálu zabezpečuje napr. nahradenie liatych konštrukcií zváranými, ktoré sú oveľa ľahšie. Použitím zvarencov namiesto odliatkov sa dosahuje 15—22 % váhových úspor pri oceľoliatinových odliatkoch a pri sivej liatine 30—35 %.

Zatiaľ sa u nás zváranie v porovnaní s vyspelými krajinami dostatočne nepoužíva, hoci niektoré naše podniky dosiahli v tomto smere pozoruhodné výsledky. Príčinou nedostatočného využívania zvarencov namiesto odliatkov je najmä nedôvera konštruktérov voči novej metóde, čo vyplýva z neznalosti konštrukčných zásad pri náhrade odliatkov zvarencami, ne-

² Problémom používania ľahkých kovov a plastických látok sa zaoberáme v osobitnej stati.

dostatočná starostlivosť o budovanie vhodných podnikových i centrálnych zvarovní, nedostatok tvarovacích strojov a vhodného plechu.

*

Najväčší podiel na zabezpečení nižšej váhy strojárskych výrobkov, a tým na dosiahnutí značných úspor hutníckeho materiálu pripadá pracovníkom predvýrobných etáp, najmä konštruktérom, ale aj technológom. V oveľa väčšej miere než doteraz mali by ovplyvňovať technickú úroveň výrobkov a celý výrobný proces. V súvislosti s tým je potrebné dobudovať konštrukčné a technologické útvary, zvyšovať kvalifikáciu konštruktérov, správne organizovať technické informácie a lepšie uplatňovať hmotné zainteresovanie konštruktérov a technológov na z hospodárnení konštrukcie strojov.

Uplatňovaniu progresívnych konštrukcií výrobkov a materiálov, vyznačujúcich sa priaznivejšími váhovými ukazovateľmi, a tým aj používaniu pokrokovej technológie bránia niekedy, ako už bolo spomenuté, nedostatky vo voľbe ukazovateľov pre hodnotenie plnenia plánu a v cenovej politike. Niektoré podniky zotrávajú pri výrobe starých výrobkov, resp. pri používaní tradičných materiálov, hoci je to z národohospodárskeho hľadiska nevhodné, len aby sa to nedotklo ukazovateľov ich činnosti.

Príkladom je dosiaľ ešte nedoriešený problém tzv. kilových cien, t. j. stanovenie cien oceľových konštrukcií za kilogram materiálu. Zníženie váhy výrobkov a úspora materiálu sa v tomto prípade nepriaznivo prejavujú vnútri podniku, hoci národné hospodárstvo má z toho prospech, čo brzdi zlepšovanie konštrukcií. Tvorba veľkoobchodných cien v kusovej výrobe má sa doriešiť tak, aby sa pritom spojila hmotná zainteresovanosť kolektívu závodu so záujmami celého národného hospodárstva.

3. Správny výber materiálov (surovín) a uplatňovanie zámenných materiálov

V súčasnosti sa mnohé priemyselné výrobky môžu zhotovovať z rôznych, niekedy aj podstatne odlišných druhov surovín. Naproti tomu určitý druh suroviny môže sa používať v rôznych odvetviach priemyslu na získanie často veľmi rôznorodých výrobkov. Osobitosti jednotlivých druhov surovín, včítane ich kvality, ovplyvňujú výber technologického procesu a jeho úroveň, stupeň využitia zariadenia a pracovného času, dĺžku a štruktúru výrobného cyklu, spotrebu materiálu, náklady na spracovanie, kvalitu hotových výrobkov a pod. čiže rôzne technicko-ekonomické ukazovatele činnosti podniku.

Kritériom pre výber jednotlivých druhov surovín pri výrobkoch nemôžu byť len technické možnosti ich použitia, ale predovšetkým ekonomická účelnosť. Majú sa vyberať také suroviny, aby to bolo z národohospodárskeho hľadiska najefektívnejšie, teda aby sa dosiahol najväčší rast produktivity spoločenskej práce (maximálne úspory spoločenskej práce) a v spo-

jitosti s tým, aby sa zabezpečilo najrýchlejšie tempo rozšírenej socialistickej reprodukcie.

Pri správnom výbere surovín pre jednotlivé výrobky sa má rešpektovať niekoľko zásadných požiadaviek. Ich výber má sa orientovať tak,

1. aby sa zabezpečili maximálne úspory deficitných úzkoprofilových surovín ich nahrádzaním menejdeficitnými surovinami. Na to treba:

- a) maximálne využívať miestne a iné menejdeficitné prírodné materiály,
- b) opätovne používať odpad, vedľajšie produkty výroby ako aj rôzne vyradené výrobky (zberné suroviny) na výrobu výrobkov,
- c) uplatňovať zámenné materiály vo výrobe, osobitne umelé materiály;

2. aby surovina umožnila uplatniť najprogressívnejší technologický proces, a tým podstatne znížiť prácnosť výrobkov;

3. aby použité suroviny zodpovedali kvalitatívnym vlastnostiam, ktoré má mať hotový výrobok, a zabezpečili najpriaznivejšie výsledky pri využívaní výrobku ako pracovného prostriedku alebo spotrebného predmetu.

Pri určovaní, aké suroviny sú na výrobu určitého výrobku najúčelnejšie, porovnávajú sa navzájom rozličné suroviny použitím niektorých ekonomických ukazovateľov. Spravidla sa používajú: vlastné náklady výroby, rozsah investičných nákladov, produktivita práce (prácnosť výrobkov), energetická náročnosť, kvalita hotovej produkcie a ďalšie pomocné ukazovatele (napr. normy spotreby materiálu, váha výrobkov, využitie kapacity zariadenia a iné).

Uvedené ukazovatele, ak ich berieme komplexne, môžu zobrazit (od-zrkadliť) národohospodársku efektívnosť použitia jednotlivých druhov surovín na rôzne výrobky a zabezpečiť požiadavky správneho výberu surovín na zhotovenie výrobkov. Toto poslanie môžu splniť najmä vtedy, ak sú vytvorené správne relácie cien medzi rôznymi druhmi surovín, ktoré sa môžu použiť na rovnaký výrobok. Pri nesprávnych cenových reláciách tieto ukazovatele, resp. niektoré z nich, podstatne závisiace od peňažného vyjadrenia, môžu pôsobiť dokonca proti požiadavkám správneho výberu surovín, ktoré sú z národohospodárskeho hľadiska efektívne.

Pri použití zámenných materiálov, veľkoobchodné ceny ktorých sú vyššie než pôvodných klasických materiálov, účinok na vlastné náklady, ktoré predstavujú jedného z najdôležitejších ukazovateľov vyjadrujúcich národohospodársku efektívnosť, je opačný — materiálové náklady na výrobky vzrastajú. Za týchto podmienok sa správne požiadavky z hľadiska národohospodárskej efektívnosti dostávajú do rozporu s úzkym podnikovým nákladovým hľadiskom, lebo pre podnik je výhodnejšie používať tradičné materiály. Pri nevýhodných cenových reláciách, keď použitie zámenných surovín združuje výrobu, podniky neochotne nahrádzajú tradičné suroviny inými.

Cenová disproporcja sa vyskytuje napr. medzi klasickými surovinami a niektorými novými materiálmi, ktoré majú nahradiť pôvodné deficitné suroviny. Je to spravidla dôsledok nedostatočného rozvoja výroby prísluš-

ných nových materiálov, a to v objeme i úrovni výroby, čo sa napokon prejavuje vo vysokých vlastných nákladoch na výrobu týchto materiálov v chemickom priemysle. Býva to však i prejavom nedostatkov pri plánovaní cien čiže nesprávneho stanovenia cenových relácií medzi jednotlivými druhmi.

Cenové relácie majú byť také, aby podnecovali spracúvanie menejdeficitných surovín, surovín nižšej akosti, umelých namiesto klasických prírodných materiálov, ako aj odpadu, pričom nemá to byť na úkor kvality výrobkov. Napríklad cena objemovej jednotky plastických látok za podmienky ich hromadnej výroby má byť vyššia než cena tej istej objemovej jednotky čiernych kovov a podstatne nižšia než cena farebných kovov, predovšetkým ťažkých farebných kovov. Tvorba cien a stanovenie relácií medzi nimi vyžaduje veľkú pozornosť.

Prí použití zámenných surovín nemožno sa uspokojiť s posúdením ich účinku iba na materiálové náklady, ale na celkové vlastné náklady výroby výrobkov vôbec, keďže zmena druhov surovín ovplyvňuje zvyčajne i ďalšie nákladové prvky.

V povojnových rokoch nadobúdajú vo svete veľký význam rozličné druhy zámenných materiálov, ktoré nahrádzajú rôzne klasické, tradične používané suroviny. Značne vzrástla a vzrastá napr. úloha ľahkých kovov a umelých materiálov. Dokladom toho sú údaje o vývoji výroby, resp. spotreby niektorých klasických a zámenných surovín vo vyspelých kapitalistických krajinách.

Pomer indexu spotreby kovov a plastických látok k indexu výroby spracovateľského priemyslu napr. v šiestich hlavných kapitalistických krajinách (USA, NSR, Veľká Británia, Francúzsko, Japonsko a Kanada) vyvíjal sa takto (rok 1937 = 100):³

	1948	1950	1958
spotreba kovov a plastických látok	90	95	71
spotreba ocele	90	93	69
spotreba ťažkých farebných kovov	79	93	62
spotreba ľahkých farebných kovov	197	225	360
spotreba plastických látok	275	466	923

Tabuľka 1 udáva, ako sa v uvedených šiestich kapitalistických krajinách mení bilancia spotreby ocele, farebných kovov a plastických látok.⁴

Dôležitými zámennými materiálmi stávajú sa vo svete ľahké farebné kovy — hliník, horčík, titán a beryl. Zásluhou ich značného rozširovania

³ Údaje sú z prehľadu *Změny ve struktuře surovin v kapitalistických zemích* (Plánované hospodárství [1961], č. 3, 269) spracovaného podľa článku A. Grigorjeva v časopise *Mirovaja ekonomika i mezhdunarodnyje otnošenija* (1960), č. 11.

⁴ Z článku A. Grigorjeva, tamže, 270.

nastávajú podstatné zmeny v štruktúre farebných kovov. Podiel ľahkých kovov na celkovej výrobe farebných kovov uvedených šiestich kapitalistických krajín v rokoch 1937—1948 vzrástol z 11,5 % na 33 % podľa váhy.

Tabuľka 1

(v %)

	1937		1950		1958	
	Podľa váhy	Podľa objemu	Podľa váhy	Podľa objemu	Podľa váhy	Podľa objemu
Oceľ	93,6	91,4	92,6	87,7	91,0 ¹	79,2
Farebné kovy ²	6,2	7,4	6,6	7,8	6,7	8,5
Z toho:						
ťažké farebné kovy ³	5,1	5,1	4,8	4,0	4,2	3,3
ľahké farebné kovy	0,5	1,7	1,7	3,0	1,8	4,6
Plastické látky	0,2 ⁴	1,2	0,8	4,5	2,3	12,3

¹ Predbežné údaje

² Včítane niklu vo všetkých krajinách, mangánu, volfrámu, kobaltu, vanádia a molybdénu len v USA.

³ Meď, zinok, olovo a cín.

⁴ Rok 1938.

Veľmi rýchlo sa rozvíja výroba a spotreba hliníka, ktorý je najdôležitejším ľahkým farebným kovom. Roku 1958 pripadalo naň v uvedených štátoch asi 97 % ľahkých kovov (podľa váhy). Roku 1958 podiel hliníka na celkovej spotrebe všetkých farebných kovov týchto kapitalistických krajín bol 26 % podľa váhy a 52 % podľa objemu. V porovnaní so spotrebou ocele spotreba hliníka v uvedených štátoch roku 1958 tvorila asi 1,9 % (podľa váhy), naproti tomu u nás roku 1957 len 0,706 %. (Špecifické váhy týchto kovov sú však podstatne rozdielne.)

Hliník má vzhľadom na svoje vlastnosti veľké perspektívy pre použitie v priemysle (najmä v elektrotechnike, dopravnom a leteckom priemysle) a v stavebníctve. Napríklad v elektrotechnickom priemysle nahrádza meď, vo výrobe tovarov dlhodobej spotreby zinok, meď a oceľ, v stavebníctve a v dopravnom strojárstve aj iné materiály.

Surovinová základňa pre výrobu farebných kovov je u nás nedostatočná, a preto ich musíme dovážať. Úspornosť v spotrebe farebných kovov, najmä medi a olova, má pre naše národné hospodárstvo veľký význam. V tomto smere sú u nás veľké rezervy. Počíta sa, že v strojárstve, ktoré spotrebúva 90 % celkového množstva neželezných kovov, ich spotreba na 1 mld. Kčs hrubej výroby by mala poklesnúť z 3460 ton roku 1960 na 2931 ton roku 1965. Najaktuálnejšie je to v elektrotechnike, kde sa spotrebúva 50 % všetkej medi, 80 % olova a 40 % hliníka. Pri zabezpečovaní úspor týchto farebných kovov má veľký význam práve hliník, ktorý je vhodným zameniteľným materiálom namiesto medi a olova a použitím ktorého napr. v elektrotechnike nahrádza pri výrobe káblov 1 tona hliníka 2 tony medi alebo 3 tony olova.

Pri používaní hliníka v elektrotechnike dosiahli sme už dobré výsledky. Veď spotrebou medi a hliníka pri vodivom materiáli sme dnes pri pomere 38 % medi a 62 % hliníka na prvom mieste na svete. Silové káble vyrábame už 98 % z hliníka. Možnosti zámenny týchto farebných kovov sú ešte značné. Veď med používame napr. na výrobu 10 % oznamovacích káblov a 50 % vodičov na vinutie. V elektrotechnike bude potrebné zamerať pozornosť na rozsiahlejšie používanie hliníka nielen ako vodivého materiálu, ale aj armovacieho namiesto olova.

Hliník je vhodným zámenným materiálom i za čierne kovy takmer vo všetkých výrobných odboroch strojárstva, a to vo forme valcovaných polovýrobov, odliatok, výkovkov a vyliskov.

*

V poslednom období v priemyselne vyspelých krajinách ako zámenné suroviny namiesto surovín prírodných vystupujú do popredia rôzne druhy umelých materiálov — plastické látky, syntetický kaučuk, chemické vlákna, umelá koža, syntetické mycie prostriedky a náhradky potravinárskych surovín.

Umelé materiály sa vyznačujú viacerými osobitosťami. Mnohé z nich majú vlastnosti, ktoré sa pri prírodných surovinách nevyskytujú, prípadne sa kvalitou a úžitkovou hodnotou od nich v kladnom zmysle značne odlišujú. Pre mnohé druhy umelých materiálov je príznačný vysoký stupeň univerzálnosti, takže ich možno používať v mnohých priemyselných odvetviach na rozličné potreby. Inou osobitosťou je, že vlastnosti umelých materiálov možno vopred prispôsobiť tak, aby zodpovedali potrebám najdokonalejšej a najefektívnejšej technológie zhotovenia výrobkov, kým pri použití prírodných druhov surovín sa prispôbuje technologický proces špecifickým vlastnostiam surovín, čo často sťažuje uplatnenie progresívnej techniky.

Ekonomickú efektívnosť výroby a použitia jednotlivých druhov umelých materiálov namiesto prírodných nemožno určovať iba porovnávaním nákladov na výrobu príslušného umelého materiálu a ním nahrádzaného druhu surovín. Pri posudzovaní ekonomického významu umelých materiálov sa berie ich prínos komplexne. Na to sa používajú už uvedené ukazovatele, ktoré umožňujú určiť národohospodársku efektívnosť výroby a spotreby zámenných materiálov v priemysle.

Umelé materiály sa popri minerálnych, rastlinných a živočíšnych surovinách stávajú významným zdrojom zabezpečovania priemyslu surovinami, čo sa prejavuje v búrlivom raste ich výroby, niekoľkonásobne prevyšujúcom rast objemu výroby prírodných surovín. Príkladom toho sú plastické látky.

Z kvalitatívnej stránky plastické látky nezaostávajú za prírodnými surovinami, lež naopak, často ich svojimi vlastnosťami (trvanlivosťou, odolnosťou voči prostrediu a pod.) prevyšujú. Rôznorodými priaznivými vlastnosťami úspešne konkurujú kovu, drevu, cementu, sklu, gume a niektorým

druhom organických vlákien, a preto sa rozsiahle uplatňujú v rôznych odvetviach výroby a na rôzne účely.

Predpokladá sa, že najväčším spotrebiteľom plastických látok u nás bude strojárstvo (asi 40 % všetkej spotreby), stavebníctvo (20—30 %) a spotrebný priemysel (5—10 %). Najväčším spotrebiteľom v strojárstve je elektrotechnika, najmä silnoprúdová. Plastickými látkami sa prevažne nahrádzajú farebné kovy. V budúcnosti sa väčšmi upriami pozornosť na zámenu čiernych kovov.

Použitie plastických látok sa vyznačuje vysokou ekonomickou efektívnosťou, ktorá sa prejavuje v kvalitatívnych ukazovateľoch pri výrobe výrobkov ako aj v kvalitatívnych vlastnostiach hotových výrobkov, resp. v prevádzkových schopnostiach strojov a zariadení. To vytvára, ako ukazujú niektoré ďalšie údaje, veľmi dobré predpoklady pre rozsiahle uplatnenie plastických látok v národnom hospodárstve.

Plastické látky majú oveľa menšiu špecifickú váhu než čierne a farebné kovy. Sú napr. 5—8 ráz ľahšie než oceľ, 1,8—3 razy ľahšie než hliník, 6—9 ráz ľahšie než meď, 7,5—12,5 ráz ľahšie než olovo atď. Ich použitím nielenže sa šetria prírodné suroviny, ale súčasne podstatne klesá váha výrobkov. Plastické látky nahrádzajú v strojárstve napr. 3—4 tony farebných kovov a 4—5 ton ocele.

V niektorých prípadoch kilová cena plastických látok je podstatne vyššia než nahrádzaných tradičných prírodných surovín (valcovaného materiálu, sivej liatiny, ocele a pod.). Ceny mnohých druhov plastických látok sú len nepatrne vyššie (napr. pri náhrade niektorých farebných kovov). Sú však prípady, že ceny prírodných kovových materiálov sú podstatne vyššie než plastických látok (napr. medi, cínu).

Pre porovnanie uvádzame priemerné ceny niektorých často používaných kovov a plastických látok v Kčs za 1 kg: valcovaný materiál 1,45, sivá liatina 2,42, oceloliatina 4,20, hliníkové fólie 99,7 % — 9,40, olovo 99,6 % — 6,37, cínové plechy 15,7—16,5, zinkové plechy 6,80, medené plechy 12,30, cínové fólie 99 % — 31,30, PVC v prášku 4,86, fenoplasty 6,10, polyetylén 10,41, polystyrén 8,15, polyamidové fólie 30,18 atď.

Keďže špecifická váha plastických látok je oveľa nižšia než čiernych a ťažkých farebných kovov, ich použitie má zvyčajne za následok zníženie materiálových nákladov a prostredníctvom nich aj zníženie vlastných nákladov.

Použitie plastických látok umožňuje v strojárstve uplatniť najpokročejšie technologické procesy, ako lisovanie, striekanie, vákuové tvarovanie a pod., pri ktorých takmer úplne odpadá mechanické obrábanie. Usudzuje sa, že prácnosť výroby súčiastok z plastických látok dosahuje priemerne len 40 % prácnosti výroby súčiastok z klasických materiálov; úspory v práci sú niekedy oveľa vyššie. Tým sa podstatne zvyšuje produktivita práce a súčasne so znížením materiálových nákladov klesajú aj náklady na spracovanie.

Investičné náklady výstavby kapacít na výrobu plastických látok sú v porovnaní s nákladmi na výrobu tradičných hmôt (huty, valcovne, zlievárne) značne nižšie. Napríklad investície na 1000 m³ materiálu pre plastické látky, surovú oceľ a hliník sú dnes v pomere 1:3:5. Potreba energie na tieto výrobky je v pomere 1:5:8. A v tom ešte nie sú započítané investície do banského priemyslu.

Priaznivý vplyv použitia plastických látok namiesto kovových surovín na rôzne ukazovatele komplexne charakterizujúce ekonomickú efektívnosť možno ukázať na príklade potrubia aplikovaného v strojárstve, pri ktorom sa tradičné oceľové potrubie nahrádza potrubím z plastických látok. Pre príklad výpočtu ekonomickej efektívnosti zámény, ktorý vypracovala pracovná skupina pri komisii Štátneho výboru pre rozvoj techniky, potrubie sa zvolilo preto, lebo na výrobu potrubí sa v budúcnosti bude spracúvať veľký objem plastických látok (tab. 2).

Tabuľka 2

Ukazovatele potrubia použitého v strojárstve na rozvod kvapalín vyrábaného z ocele, resp. rôznych druhov plastických látok (na 1000 bežných metrov)*

Typ potrubia	Materiál	Náklady na výrobu	Investičné náklady	Prácnosť v normo-hodinách výrobných robotníkov	Energetická náročnosť v tonách merného paliva	Váhová zameniteľnosť
2 palce beztlakový rozvod studených kvapalín	ľahká čierna oceľ	100	100	100	100	100
	rozvetvený polyetylén	15	25	16	14	6
	polyvinylchlorid	29	41	25	30	12

* Podľa článku Z. Nekeľu *Ekonomická efektívnosť plastických hmôt*. Hospodárske noviny (1962), č. 12.

Pri výrobe tohto potrubia sa súčasne dosahuje značná úspora ocele; 6—12 kg plastických látok nahradia 100 kg ocele.

Napriek mnohým prednostiam plastické látky sa zatiaľ neuplatňujú v našom priemysle v žiadúcej miere. Závažnou príčinou je rozsah ich výroby. Hoci výroba plastických látok rýchlo vzrastá, jednako nedosahuje úroveň výroby v priemyselne vyspelých kapitalistických krajinách. Potvrdzujú to údaje o podiele výroby plastických látok na celkovej výrobe ocele a plastických látok, ale najmä rozsah ich výroby na jedného obyvateľa.

Kým v šiestich hospodársky vyspelých kapitalistických krajinách, predtým uvedených, výroba plastických látok na celkovej výrobe ocele a plastických látok podľa váhy roku 1958 tvorila 2,4 %, u nás bol tento podiel roku 1959 iba 0,86 % a roku 1961 1,09 % (tab. 3).

S úrovňou rozvoja a objemom výroby plastických látok veľmi úzko súvisia ich vlastné náklady a veľkoobchodné ceny, ktoré ovplyvňujú možnosť používania plastických látok ako zámenných surovín. V krajinách,

Tabuľka 3

Výroba plastických látok na jedného obyvateľa v kg
(ČSSR a SSSR roku 1960, ostatné štáty roku 1959)¹

Československo	5,1
Francúzsko	5,2
Nemecká spolková republika	13,5
USA	13,9
Veľká Británia	9,5

¹ V. Lukeš — J. Vachel, *Čs. hospodárstvo patrí k najvyspelejším na svete*. Rudé právo zo dňa 4. septembra 1961.

v ktorých výroba plastických látok je na vyššom stupni rozvoja než u nás, je priaznivejší pomer medzi ich cenami a cenami materiálov, ktoré nahrádzajú, čo prirodzene, napomáha rozširovanie spotreby plastických látok. Príkladom je pomer našich cien niektorých plastických materiálov a kovov k cenám v USA, pričom ceny v USA pokladáme za 1 (tab. 4).

Tabuľka 4

Krajina	Oceľ	Farebné kovy	Termosety	Termoplasty	Epoxydy	Polyestery
USA	1	1	1	1	1	1
ČSSR	1,3	2	1	2,3	4	1,86

Podobne zaostávame v rozsahu výroby a spotreby za úrovňou v priemyselne vyspelých kapitalistických krajinách aj pri iných druhoch umelých materiálov. Rozdiely vo výrobe na jedného obyvateľa pri chemických vláknach, ktoré v celosvetovom meradle majú podiel asi $\frac{1}{4}$ na celkovej spotrebe textilných vlákien, nie sú však také veľké.

Intenzívny rozvoj výroby rôznych druhov umelých materiálov je nevyhnutnou požiadavkou rozširovania surovinovej základne, zdokonaľovania technickej úrovne výroby a podmienkou ďalšieho rozvoja priemyslu vo všetkých, najmä však socialistických krajinách.

4. Znižovanie odpadu (zvyšovanie stupňa využívania materiálov) a jeho racionálne využívanie vo výrobe

Spracovanie surovín na výrobky je zvyčajne spojené so vznikom určitého množstva odpadu, a preto koeficient využitia je spravidla menší než 1. Ak sa váha, resp. objem výroby nemení, stupeň využitia závisí od množstva odpadu. (V niektorých výrobách závisí aj od iných činiteľov, napr. v tká-

čovniach.) Medzi koeficientom využitia a množstvom odpadu je nepriamo úmerný vzťah.

Zníženie množstva odpadu na výrobok znamená úsporu materiálov na výrobok. Vo vlastných nákladoch sa to prejavuje pri inak nezmených podmienkach v znížení materiálových nákladov.

Výška odpadu pripadajúca na výrobok a stupeň využitia materiálu neovplyvňujú iba úroveň spotreby materiálov a výšku nákladov na základný materiál, ale spravidla aj ďalšie ukazovatele, napr. výrobnosť strojov, produktivitu práce robotníkov, spotrebu energie a pod. a prostredníctvom nich ďalšie položky vlastných nákladov.

V mnohých prípadoch, napr. v strojárstve pri mechanickom obrábaní a pod., so znižovaním odpadu zlepšujú sa rôzne kvalitatívne ukazovatele a klesajú vlastné náklady, a to znížením nákladov na základný materiál i niektorých nákladov na spracovanie. Sú však prípady, že zníženie odpadu a zvýšenie využitia materiálu pôsobí napriaznivo na produktivitu práce, resp. aj na iné ukazovatele. Ak robotníci sú hmotne zainteresovaní predovšetkým na produktivite práce, môže to viesť k plytvaniu materiálom.

Vo všeobecnosti najdôležitejšie činitele, určujúce výšku strát vo forme odpadu a stupeň využitia použitého materiálu na zhotovenie výrobkov — čo zároveň ukazuje aj zameranie opatrení na zabezpečenie znižovania odpadu — sú tieto:

1. tvar súčiastok a výrobku; čím zložitejšia je súčiastka či výrobok, tým väčšie straty sú spravidla pri ich výrobe;

2. druh, rozmery a kvalita použitých materiálov; v strojárstve značne ovplyvňujú výšku odpadu rozmery materiálu, v cukrovaroch obsah cukru v cukrovej repe atď.;

3. technická úroveň výroby (technická úroveň zariadenia, použitá technológia) a kvalifikácia kádrov.

Jednou z veľmi závažných úloh nášho priemyslu, ako sme to už zdôraznili, je maximálne šetrenie kovmi. Dôležitým zdrojom na dosiahnutie úspor kovu je taktiež znižovanie jeho odpadu. V rokoch 1956—1960 sa u nás vyrobilo 31,5 mil. ton oceľových ingotov, oceľových, liatinových a temperovaných odliatok. Pri výrobe a spracovaní uvedených polovýrobkov vzniklo v tomto období asi 13 mil. ton návratného odpadu čiernych kovov a asi 4,4 mil. ton nenávratných strát kovu. Na 1 tonu hotových strojárskych výrobkov treba u nás v súčasnosti vyrobiť v priemere 2 tony ocele.

Na odpade kovu má veľký podiel hutníctvo čiernych kovov — vzniká tu asi 50 % všetkého kovového odpadu a sú teda aj značné rezervy pre lepšie využitie kovu. Príkladom je záväzok rezortu Ministerstva hút a rudných baní na úsporu kovov 134 895 ton pod normu spotreby z roku 1961.

Rezervy znižovania spotreby kovu sa v hutníctve čiernych kovov využívajú nedostatočne, čo sa prejavuje najmä v tom, že v oceliarniach a valcovniach sa už niekoľko rokov prekračujú plánované predvalky, t. j. nor-

my spotreby kovonosnej vsádzky v kg na 1 tonu surovej ocele v ingotoch (predvalka oceliarní) a normy spotreby surovej ocele v ingotoch v kg na 1 tonu vyvalcovaného materiálu — predvalka valcovní (tab. 5).

Tabuľka 5

Vývoj predvalky v kg/t v rezorte Ministerstva hüt a rudných baní*

Rok	Výroba	Plán	Skutočnosť
1959	SM — oceliarne valcovne	1115,1 1266,9	1114,4 1275,7
1960	SM — oceliarne valcovne	1098,0 1267,5	1106,7 1280,2
1961	SM — oceliarne valcovne	1099,1 1273,9	1108,8 1287,1
1962	SM — oceliarne valcovne	1103,4 1280,0	

* Inž. V. Friedrich, *Úspora kovů v ocelárnách*. Plánované hospodářství (1962), č. 5, 71.

Pri tomto vývoji predvalky záväzok na rok 1961 nielenže sa nesplnil, ale do konca roku 1961 sa spotrebovalo o 109 000 ton kovovej substancie navyše plánovanej spotreby.

Nízku výťažnosť tavieb v oceliarniach a valcovniach spôsobilo najmä prekračovanie limitu oceliarskych nepodarkov. Chyby oceliarní zapríčinili 65—70 % všetkých nepodarkov, ktoré v značnej miere vyplývajú z nedodržiavania technológie výroby v oceliarniach.

V priemere až 30 kg strát na 1 tonu odliatej ocele spôsobuje tzv. návratný odpad, predovšetkým nedoliate krátke ingoty, zvyškové ingoty, stuhnuté zvyšky ocele v panve, kovové granálie strhnuté troskou a pod. Väčšina týchto strát nie je nevyhnutná. Dôležitú zložku tvoria aj nenávratné straty železnej substancie (napr. prepál).

K zníženiu odpadu pri odlievaní ocele prispieva predovšetkým plynulé liatie ocele namiesto tradičného spôsobu liatia do kokíl. Pri bežnom spôsobe odlievania ocele straty dosahujú 10—20 %, kým pri kontinuálnom liatí len 3—8%. Kontinuálne liatie ocele je u nás ešte len v začiatkoch.

Predovšetkým zvyšovaním technickej úrovne, zavádzaním dokonalejších technologických metód a dodržiavaním technologických podmienok výroby možno znižovať odpad a počet nepodarkov v oceliarniach a valcovniach.

Lepšie využitie surovín a zvýšenie úspor materiálu v hutníctve čiernych kovov napomáha ďalej zníženie množstva kovových i nekovových surovín vo vsádzke na 1 tonu surového železa.

Spotrebu jednotlivých druhov surovín tvoriacich vsádzku na 1 tonu surového železa ukazuje tabuľka 6.

Tabuľka 6

	1958	1960
Železná a mangánová ruda	936 kg	880 kg
Aglomerát	830 kg	855 kg
Okovinky, troska a hrudky	310 kg	277 kg
Šrot	85 kg	76 kg
Vápenec	480 kg	444 kg
Spotreba kovonosnej vsádzky spolu	2161 kg	2088 kg
Koks	1061 kg	987 kg

Spotreba surovín vo vsádzke na 1 tonu surového železa závisí predovšetkým od bohatosti používaných rúd a pomeru kyslých a zásaditých komponentov v rude. Dôležitým prostriedkom znižovania spotreby surovín vo vsádzke, znižovania materiálových nákladov a súčasne zvyšovania výrobnosti vysokých pecí je úprava chudobných a prachových rúd pred ich spracovaním vo vysokých peciach, aby surovina nadobudla najvhodnejšiu veľkosť, obsah železa, čistotu atď. Uvádza sa, že zvýšením podielu aglomerátu vo vsádzke o 1 % výrobnosť vysokej pece sa zvyšuje asi o 2,25 %, pričom klesá aj spotreba koksu a vápenca.

Keďže naše rudy sú chudobné a vo vsádzke sa používajú rôzne druhy, tým väčší význam má úprava rudy pred jej spracovaním. Používanie upravených rúd vo vysokých peciach zatiaľ u nás zaostáva. Napr. podiel aglomerátu v kovonosnej vsádzke na 1 tonu surového železa síce vzrástol zo 16,3 % roku 1953 na 38,4 % roku 1958, na 41 % roku 1960 a na 47,2 % roku 1961, ale na naše pomery je to nízka úroveň.

Lepšie pripravenou vsádzkou do vysokých pecí, zvýšeným podielom aglomerátu vo vsádzke a vyššou kovnatosťou železných koncentrátov možno značne znížiť straty, ktoré v súčasnosti v niektorých vysokých peciach dosahujú až 200 kg rudy na 1 tonu vyrobeného železa. Pre dosiahnutie ďalších úspor na vsádzke pri výrobe surového železa je žiadúce väčšmi uplatňovať rôzne úpravárske metódy.

Ďalšou podmienkou zabezpečenia úspor na vsádzke pri výrobe surového železa je uplatňovanie intenzifikácie výrobného procesu používaním vlhčeného vzduchu, zvýšeným tlakom plynu, zvyšovaním teploty, použitím kyslíka atď.

Asi 45 % celého odpadu čiernych kovov pripadá na kovospracujúci priemysel, včítane zlievárni.

Úroveň využívania hutníckeho materiálu v strojárstve je nedostatočná. V súčasnosti sa využíva priemerne na 72—74 %, teda asi 26—28 % vyhodiskového kovu tvorí odpad, včítane nenávratných strát kovu, ktoré sa odhadujú na 1 %. Koeficient využitia materiálu pri mnohých strojárskych výrobkoch dosahuje len 35 %, čiže odpad je 65 %.

Uvedené údaje potvrdzujú, že vo využívaní hutníckeho materiálu v strojárstve sú veľké rezervy. Pri lepšom využití valcovaného materiálu v strojárstve len o 1 % získalo by sa ročne takmer 20 000 ton valcovaného materiálu.

Pre zníženie odpadu a zvýšenie stupňa využitia východiskového materiálu (kovu) v strojárstve má osobitný význam najmä:

1. zavádzanie progresívnych technologických metód do výroby;
2. voľba vhodných rozmerov a tvaru výrobkov a ich súčiastok, používanie materiálov zodpovedajúcich rozmerov a racionálne strihanie, resp. rezanie materiálu.

Súčiastku môžeme vyrobiť z rôznych druhov materiálov či polovýrobov (napr. z valcovanej ocele, odliatkov, výliskov, výkovek), teda rôznym spôsobom. Použitá technológia môže podstatne ovplyvniť stupeň využitia kovového materiálu.

V priemere asi 40 % váhy strojov tvoria odlievané súčiastky. Pri mechanickom obrábaní odliatkov, čo je hlavnou metódou strojárského výrobného procesu, vzniká vysoký odpad. Je preto nevyhnutné znížiť podiel mechanického obrábania súčiastok, to znamená priblížiť výrobu polovýrobov forme súčiastky natoľko, aby bez ďalšieho obrábania alebo po malej úprave mohli postúpiť na montáž. Tieto požiadavky zabezpečujú progresívne technologické metódy, predovšetkým presné odlievanie, spracovanie súčiastok tvarovaním namiesto obrábania, prechod na zvárané konštrukcie, rozšírenie práškovej metalurgie atď.

Dôležitým prostriedkom zníženia odpadu a zvýšenia koeficienta využitia materiálu je zvýšenie presnosti odliatkov, ktoré by sa rozmermi, tvarom a hladkosťou povrchu najviac približovali súčiastkam strojov. Presné odlievanie, ktoré k tomu smeruje, podstatne (asi o 25 % i viac) znižuje spotrebu materiálu na výrobu odliatkov. Zvýšenie presnosti rozmerov odliatkov a zmenšenie prídavkov na obrábanie je podmienené i komplexnou mechanizáciou a automatizáciou zlievačských prác.

Spotrebu materiálu podstatne znižuje nahradenie doterajších metód, najmä trieskového obrábania, tvarovaním materiálu (kovanie, lisovanie atď.). Vysokými ukazovateľmi úspory materiálu (kovu) sa vyznačuje lisovanie za studena, ktoré patrí medzi najpokrokovejšie metódy tvarovania. Mnohé súčiastky vylišané za studena majú konečné rozmery a nemusia sa ďalej obrábať.

Komisia zostavená pre výskum týchto otázok urobila prieskum v 49 závodoch, v ktorých sa vybralo 668 druhov súčiastok vhodných na výrobu tvarovaním za studena. Zistila, že spotreba materiálu na toto množstvo výrobkov je pri obrábaní 12 163 ton, kým pri použití metódy pretlačovania za studena len 7051 ton, takže pri výrobe týchto súčiastok novou metódou dosiahla by sa ročne úspora 5112 ton, t. j. asi 42 % pôvodnej spotreby materiálu. Pri výrobe skrutiek bolo by možné prechodom na tvarovanie na lisovacích automatoch ušetriť asi 43 % pôvodnej spotreby. Náklady na

výrobu skrutiek obrábaním sú najmenej dvojnásobne vyššie než náklady pri výrobe na automatických lisoch. Pri trieskovom obrábaní odpad dosahuje až 60 % východiskového materiálu, kým pri lisovaní maximálne 10—20 %.

Tvarovacie metódy sa u nás používajú veľmi málo, o čom svedčí pomer 5,1 % tvarovacích operácií ku 94,9 % obrábacích operácií, kým v SSSR je tento pomer 11,2 : 88,8 % a v USA 22,3 : 77,7 %.⁵

Použitie zvárania namiesto kovania a odlievania umožňuje nielen vytvárať hospodárnejšie a ľahšie konštrukcie strojov (o čom sme už písali), ale súčasne je prostriedkom na znižovanie odpadu a zvyšovanie stupňa využitia materiálu.

Vysokú spotrebu kovu u nás v značnej miere vyvoláva nevyhovujúca štruktúra hutníckej výroby. Napríklad pre nižší podiel výroby plechu oproti priemyselne vyspelým štátom nemožno v strojárstve v náležitej miere používať zvárané konštrukcie a výlisky namiesto odliatkov, ktoré znamenajú veľmi nízke využitie materiálu. Prispôbením štruktúry hutníckeho materiálu potrebám strojárstva možno v rozličných strojárskych odboroch dosiahnuť úspory vo výške 10—20 %.

Pokrokovou technologickou metódou, ktorá prispieva k úspore materiálu, zvyšuje produktivitu práce a okrem toho umožňuje výrobu špeciálnych materiálov, je prášková metalurgia. Pri výrobe spekaných súčiastok klesá spotreba priemerne asi na 40 % materiálu a náklady až na 30 % v porovnaní s obvyklými technologickými metódami.

Na koeficient využitia priaznivo vplýva aj uplatňovanie umelých materiálov, najmä plastických látok, ktoré sú spojené s použitím najpokročejšej technológie. Pri výrobe súčiastok z plastických látok je minimálny odpad, najviac 10—15 %.

Stupeň využitia materiálu závisí ďalej od tvaru a rozmerov výrobku a jeho súčiastok, od rozmerov východiskového materiálu a od spôsobu strihania či rezania materiálu.

Na tvar súčiastok a výrobkov, a teda aj na rozsah odpadu majú v značnej miere vplyv konštruktéri. Pre znižovanie odpadu má veľký význam zlepšovanie dodávateľsko-odberateľských vzťahov. Dôležitá je voľba materiálu vhodných rozmerov. Strojárske závody niekedy odberajú materiál nevhodných rozmerov, čo sa prejavuje v zbytočnom odpade.

Iným prostriedkom na znižovanie odpadu je zavádzanie a stále zdokonaľovanie nástrihovných plánov. Mnohé závody ich zatiaľ ešte nezaviedli alebo len nedostatočne.

Podobné možnosti na dosahovanie úspor a znižovanie spotreby materiálu znižovaním výrobného odpadu na jednotku produkcie sú aj v ďalších priemyselných odvetviach (spracovanie dreva, bavlny, vlny, koží a pod.).

Nemenej dôležitou úlohou je zabezpečiť využitie odpadu v tom istom

⁵ J. Kopecký — J. Hlídka, *Jak zvýšiť efektivnost spotřeby materiálu ve strojírenství*, SNTL, Praha 1960, 33.

výrobnom procese alebo v iných výrobách, resp. komplexné využívanie surovín. Je to osobitný spôsob, ktorým možno podstatne zvýšiť stupeň využitia východiskových materiálov v podnikoch a zhospodárniť ich spotrebu takmer vo všetkých priemyselných odvetviach. V každej výrobe výrobný odpad nemá rovnako významnú úlohu, a preto všade nie sú rovnaké možnosti na jeho využitie.

Využitie výrobného odpadu sa podstatne zlepšuje rozširovaním chemických metód spracovania a pri organizácii výroby na základe kombinácie. Komplexné využitie surovín nielen zvyšuje stupeň využitia surovín, čím sa rozširujú surovinové zdroje priemyslu na výrobu určitých druhov výrobkov, ale súčasne zvyšuje produktivitu práce a znižuje vlastné náklady.

РЕЗЕРВЫ СНИЖЕНИЯ ЗАТРАТ ОСНОВНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Микулаш Селлак

Решающую часть себестоимости в промышленности ЧССР составляют затраты материалов (представляют около 61 %). Их самой важной частью являются затраты основных материалов (включая готовые изделия и полутовары кооперирующих предприятий), которые представляют в грубом подсчете 52 % себестоимости промышленной продукции. Поэтому экономия затрат материалов является известным источником снижения себестоимости и важным условием дальнейшего развития народного хозяйства.

Автор статьи во введении выделяет отдельные факторы, которые в промышленности определяют абсолютный уровень затрат на основные материалы, относящиеся на единицу продукции. На базе этого и исследует основные источники снижения затрат, которые создает основной материал и в конце разбирает главные мероприятия, которыми достигается использование этих резервов.

Ядром статьи является разбор того, как возможно снижать затраты на основной материал при производстве изделий (особенно на примере машиностроения) и главное:

1. Снижением количества материалов, которое создает субстанцию готового изделия, предполагая, что в дальнейшем используются классические виды материалов. Речь идет в основном о снижении излишнего „мертвого“ веса машин, о использовании материалов с положительными физическими или форменными качествами, о миниатюризации при использовании полупроводников и о применении прогрессивных технологических методов.

2. Правильным выбором материалов — применением менее дефицитных классических материалов, главное, новых видов материалов, которые заменяют традиционные материалы такие как легкие металлы (прежде всего алюминий) и искусственные материалы (пластмассы, синтетический каучук, химические волокна, искусственная кожа, искусственный мех и т. д.).

3. Снижением потерь материалов, возникающих в производственном процессе в форме отходов или же повышением уровня использования материалов (в машиностроении особенно введением прогрессивных технологических методов, выбором подходящих размеров и видов изделий и составных частей, применением материалов, отвечающих размерам и рациональному раскрою или резанию материалов), также, как и рациональному использованию отходов на собственном предприятии (расширением химических методов обработки и организации производства на основе комбинирования).

При отдельных источниках снижения затрат на основной материал в статье указывается на конкретные резервы, открываются причины существующих недостатков и предлагаются мероприятия на использование отмеченных резервов.

RESERVEN DER SENKUNG DES AUFWANDES FÜR GRUNDMATERIALIEN
IN DER INDUSTRIE

Mikuláš Sedlák

Den entscheidenden Anteil an den Selbstkosten in der Industrie der ČSSR hat der Materialaufwand, der etwa 61 % der Selbstkosten darstellt. Sein wichtigster Bestandteil ist der Aufwand für die Grundmaterialien — einschliesslich der Erzeugnisse und Halbfabrikate der kooperierenden Unternehmen — der etwa 52 % der Selbstkosten der Industrieproduktion repräsentiert. Ersparungen an den Materialkosten sind daher eine bedeutende Quelle für die Senkung der Selbstkosten und eine wichtige Bedingung für die weitere Entfaltung der Volkswirtschaft.

Einleitend grenzt der Verfasser die einzelnen Faktoren ab, die in der Industrie das absolute Niveau des Aufwandes für die auf die Einheit der Produktion entfallenden Grundmaterialien bestimmen. Auf dieser Grundlage untersucht er dann die grundlegenden Reserven für die Senkung dieser Kosten und analysiert schliesslich die hauptsächlichsten Massnahmen, mit denen eine Ausnützung dieser Reserven zu erzielen ist.

Den Kern des Artikels bildet die Analyse der Möglichkeit der Senkung des Aufwandes für das Grundmaterial bei Erzeugnissen — als Beispiel dient vorwiegend die Maschinenindustrie — u. zw. hauptsächlich:

1. Die Verringerung der Menge des Materials, das die Substanz des Fertigprodukts bildet, unter der Voraussetzung, dass auch weiterhin klassisches Material verwendet wird. Dabei geht es vor allem um die Herabsetzung des überflüssigen „toten“ Gewichtes bei Maschinen, um die Ausnützung von Materialien mit vorteilhaften physikalischen und Formungseigenschaften, um Miniaturisierung durch Verwendung von Halbleitern und um die Verwendung fortschrittlicher technologischer Methoden.

2. Richtige Materialauswahl durch Verwendung einerseits weniger defizitärer klassischer Materialien, andererseits und hauptsächlich aber neuer Materialarten, die die traditionellen Materialien ersetzen, wie Leichtmetalle — vor allem Aluminium — und Kunststoffe (plastische Stoffe, synthetischer Kautschuk, chemische Fasern, Kunstleder und Kunstpelze u. ä.).

3. Herabsetzung der Materialverluste, die im Produktionsprozess in Gestalt von Abfall entstehen, d. h. Erhöhung des Grades der Materialausnutzung (im Maschinenbau vor allem durch Einführung progressiver technologischer Methoden in die Erzeugung, durch Wahl geeigneter Ausmasse und Formen der Erzeugnisse und Bestandteile, durch Verwendung von Material entsprechender Ausmasse und durch rationelles Schneiden des Materials), sowie rationelle Ausnutzung des Abfalls in eigenen Unternehmen (durch Erweiterung chemischer Verarbeitungsmethoden und Ausdehnung der Organisation der Produktion auf Grundlage der Kombination).

Bei den einzelnen Möglichkeiten einer Herabsetzung des Aufwandes für die Grundmaterialien werden im Artikel die konkreten Reserven hervorgehoben, die Ursachen bestehender Mängel aufgedeckt und Massnahmen zur Ausnützung der angegebenen Reserven angeführt.

DISKUSIA

GUSTÁV THOMAS

PRÍSPEVOK K TEÓRII VZNIKU NADPLÁNOVÝCH FINANČNÝCH ZDROJOV V SOCIALISTICKOM HOSPODÁRSTVE

S otázkami zvyšovania hmotnej zainteresovanosti na výsledkoch hospodárenia veľmi úzko súvisí problematika vzniku, existencie a využitia nadplánových finančných zdrojov v národnom hospodárstve. Rýchle a efektívne využitie všetkých materiálnych a finančných zdrojov v ekonomike krajiny má rozhodujúci politický a ekonomický význam pri rozvoji národného hospodárstva. Vo zvýšenej miere to platí o nadplánových materiálnych a finančných zdrojoch. To preto, že zatiaľ čo využitie plánovaných materiálnych a finančných zdrojov je stanovené v pláne rozvoja národného hospodárstva, problémy nadplánových materiálnych a finančných zdrojov sa riešia bežne, tak ako tieto zdroje v procese výroby a obehu vznikajú.

Problematika nadplánových finančných zdrojov súvisí s viacerými ekonomickými otázkami.

Predovšetkým s reálnosťou plánu a z nej vyplývajúcej nutnosti stáleho odhaľovania a mobilizácie rezerv pri plánovaní. Skúsenosti však ukazujú, že popri všetkej starostlivosti, ktorá sa tejto otázke pri plánovaní venuje, rozhodujúca časť rezerv sa odhalí a mobilizuje až v priebehu plnenia plánu.

Často sa v praxi hovorí, že existujúcim nadplánovým finančným zdrojom v národnom hospodárstve nezodpovedajú ekvivalentné materiálne zdroje. Materiálne zdroje sú základom, nevyhnutnosťou (v normálnom, mierovom hospodárstve) pre existenciu peňažných, a tým aj finančných zdrojov, a teda aj nadplánových finančných zdrojov. No pravdou je, že často vznikajú také materiálne zdroje, ktoré svojou štruktúrou, kvalitou a pod. nevyhovujú ekonomickým potrebám rozvoja národného hospodárstva a osobným potrebám obyvateľstva, čo sa prejavuje tak, že na jednej strane rastú nadmerné, dočasné alebo trvalejšie, prípadne vôbec nerealizovateľné zásoby a na druhej strane majú podniky, obyvateľstvo a štát nadplánové peňažné, resp. finančné prostriedky, ktoré nemôžu využiť.

Ak sa hovorí o problematike nadplánových finančných zdrojov, najčastejšie sa v ekonomickej literatúre a v hospodárskej praxi pod nimi rozumejú nadplánové finančné zdroje socialistických podnikov. No nadplánové finančné zdroje, ktoré vznikajú v podnikoch, sú len jednou časťou celkových nadplánových finančných zdrojov, ktoré vznikajú v národnom

hospodárstve. Preto zužovať túto otázku len na problematiku nadplánových finančných zdrojov podnikov znamená neujasniť si základné teoretické otázky vzniku, existencie a využitia nadplánových finančných zdrojov z *hľadiska spoločenského*.

Problematika nadplánových finančných zdrojov v socialistickom hospodárstve zahrnuje v sebe otázky ich vzniku, foriem existencie (a charakteru) a využitia a ďalej celý okruh problémov, ktoré s nadplánovými finančnými zdrojmi súvisia.

Účelom tohto článku je osvetliť len jednu časť uvedenej problematiky, a to *otázky vzniku* nadplánových finančných zdrojov z hľadiska teoretického, celospoločenského, a tým tiež ukázať, že nadplánové finančné zdroje nevznikajú len v podnikoch, ale zásadne pri všetkých tých subjektoch, ktoré sa zúčastňujú na deľbe národného dôchodku. Z toho treba vychádzať pri riešení akýchkoľvek ekonomických problémov nadplánových finančných zdrojov, a teda aj najdôležitejšieho problému: využitia finančných a materiálnych nadplánových zdrojov. Otázky využitia nadplánových zdrojov však nie sú predmetom tohto článku. Bolo by im treba venovať samostatnú stať v niektorom z ďalších čísiel časopisu.

1. Súvis nadplánových finančných zdrojov¹ s úhrnným spoločenským produktom a národným dôchodkom

Socialistické národné hospodárstvo sa rozvíja plánovite (proporcionálne). Štátnym plánom rozvoja národného hospodárstva sú stanovené najdôležitejšie proporcie, ktoré určujú smer a tempo rozšírenej socialistickej reprodukcie. V pláne sa tiež zabezpečuje mobilizácia tých zjavných aj skrytých materiálnych a finančných rezerv, ktoré možno odhaliť v čase zostavovania plánu. Popri všetkej snahe o mobilizačnosť plánu, a teda aj snahe o využitie materiálnych a finančných rezerv, nemožno v čase zostavovania plánu preskúmať, objaviť a zahrnúť do plánu všetky potencionálne rezervy národného hospodárstva. Naopak, charakter reprodukčného procesu a niekoľkoročné skúsenosti rozvoja národného hospodárstva ukazujú, že sa rozhodujúca časť rezerv odkrýva a mobilizuje až v priebehu plnenia štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva. Dochádza nielen k plneniu, ale aj k prekračovaniu plánom stanovených úloh, a teda k vytvá-

¹ Pod „nadplánovými finančnými zdrojmi“ tu rozumieme v podstate tie nadplánové peňažné zdroje, ktoré *možno využiť v procese rozdeľovania na ďalší rozvoj hospodárstva a spoločnosti*. Nadplánové peňažné prostriedky, ktoré sa využili alebo využívajú nenávratnou formou zo strany obyvateľstva na nákup spotrebných predmetov a osobnú spotrebu vôbec, zahrnujeme do nadplánových peňažných zdrojov, nezahrnujeme ich však do nadplánových finančných zdrojov. Z nadplánových peňažných dôchodkov obyvateľstva zahrnujeme do nadplánových finančných zdrojov len tú časť, ktorú obyvateľstvo nevyužije, ale prenechá na využitie spoločnosti. V ekonomickej literatúre sa nazýva táto časť nerealizovanou kúpnu silou obyvateľstva. Tento názov však nevystihuje jej podstatu; vychádza z jednostranného pohľadu na uvedené peňažné zdroje — z pohľadu zo strany obyvateľstva; pretože sa tento pojem v ekonomickej literatúre zaužíval, používa sa aj napriek nepresnostiam v tomto zmysle v článku.

raniu nadplánových materiálnych zdrojov pre rýchlejší rozvoj národného hospodárstva, než predpokladal plán.

Vytváraním nadplánových materiálnych zdrojov v národnom hospodárstve sa vytvárajú aj dodatočné peňažné zdroje, pretože pohyb materiálnych hodnôt sprostredkujúajú peniaze. Hovoríme o dvoch stránkach procesu rozšírenej reprodukcie, o stránke naturálno-vecnej a hodnotovo-peňažnej. Ako neskôr uvidíme, peniaze — aj keď sú základom ich pohybu materiálne procesy — *majú relatívne samostatný pohyb*.

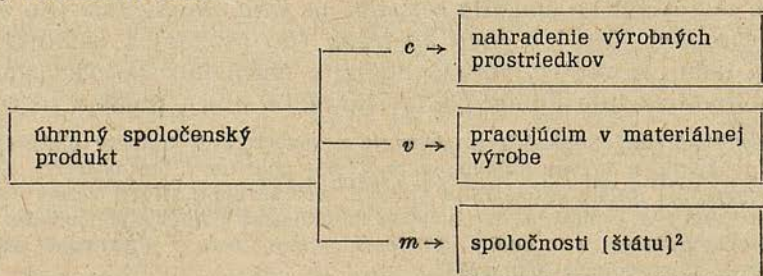
Všetky materiálne výrobky, ktoré sa v národnom hospodárstve za určitý čas (napr. rok) vyrobia, tvoria *úhrnný spoločenský produkt*. Ak sa pozeráme na tvorbu úhrnného spoločenského produktu z hľadiska *plánu*, označujeme tú časť vytvoreného úhrnného spoločenského produktu, ktorá presahuje výšku stanovenú plánom, *nadplánový spoločenský produkt*. Rozhodujúcim zdrojom tvorby nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov v národnom hospodárstve je práve *časť nadplánového spoločenského produktu*.

Zloženie úhrnného spoločenského produktu je dvojaké: *naturálne (hmotné) a hodnotové*.

V *naturálnom* zložení predstavuje úhrnný spoločenský produkt súhrn vyrobených výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov. Či sa vo forme nadplánového spoločenského produktu vyrábajú výrobné prostriedky alebo spotrebné predmety, to v podstate nemá vplyv na vznik nadplánových finančných zdrojov. Tieto zdroje vznikajú v jednom aj v druhom prípade. Pravda, má to vplyv na ich výšku, formy, rozdeľovanie a použitie.

V *hodnotovom* zložení predstavuje úhrnný spoločenský produkt súhrn zhmotnenej (minulej) a živej práce vynaloženej na výrobu. Živá práca, obsiahnutá v úhrnnom spoločenskom produkte, delí sa na dve časti: jedna časť sa mení na dôchodky pracujúcich v materiálnej výrobe, druhá časť predstavuje dôchodky pre štát. Marx označuje hodnotové zloženie úhrnného spoločenského produktu ako $(c+v+m)$. Tejto klasickej formule sa budeme ďalej pridŕžovať.

Obdobné bude aj zloženie nadplánového spoločenského produktu. Z hodnotového hľadiska si môžeme zloženie úhrnného spoločenského produktu graficky znázorniť takto:

² Tu zatiaľ nerozlišujeme tú časť (m) , ktorú si ponechávajú podniky, od časti, ktorú štát centralizuje v štátnom rozpočte.

Jedna časť úhrnného spoločenského produktu (c) bude slúžiť na nahradenie spotrebovaných výrobných prostriedkov. *Úspora oproti plánu na tejto časti — ako neskôr uvidíme — bude základňou a prameňom nadplánových finančných zdrojov len vtedy, ak sa súčasne zvýši novovytvorená hodnota (v+m). Vznik nadplánových finančných zdrojov teda možno priamo (bezprostredne) dávať do súvisu predovšetkým s novovytvorenou hodnotou.*

Hodnota novovytvorená v národnom hospodárstve za určitý čas (spravidla rok), hodnotove predstavuje časť (v+m) úhrnného spoločenského produktu, tvorí *národný dôchodok* socialistickej spoločnosti. Obdobne ako úhrnný spoločenský produkt má dvojaké zloženie: naturálne (hmotné) a hodnotové.

V *naturálnom* zložení predstavuje národný dôchodok súhrn *novovytvorených výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov*, určených na rozvoj hospodárstva a spotrebu. V *hodnotovom zložení* predstavuje národný dôchodok živú prácu, novovytvorenú hodnotu pre pracujúcich v materiálnej výrobe a pre spoločnosť.

Ak hovoríme v súvislosti s národným dôchodkom o vytváraní, existencii a používaní nadplánových peňažných zdrojov, a tým aj finančných zdrojov, treba rozlišovať *vytvorený a použiteľný národný dôchodok*.³

Prameňom tvorby nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov je v podstate vytvorený národný dôchodok, naproti tomu pri skúmaní foriem ich existencie ako aj pri ich použití v národnom hospodárstve treba prihliadať aj k ekonomickým činiteľom, ktoré vytvorený národný dôchodok ovplyvňujú. V ďalšom výklade od nich odhliadneme a budeme predpokladať, že sa vytvorený národný dôchodok rovná použiteľnému národnému dôchodku. Ako neskôr uvidíme, *základným prameňom nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov je nadplánový národný dôchodok*. Tieto finančné zdroje však môžu vznikáť nielen z nadplánového národného dôchodku, ale aj v procese rozdeľovania národného dôchodku vytvoreného *v rámci plánu*. To závisí od celkového priebehu procesu rozšírenej reprodukcie.

Celý národný dôchodok bez ohľadu na to, či sa vytvoril v rámci výšky stanovenej plánom, alebo dosiahol nadplánovú alebo podplánovú úroveň, nakoniec sa z hľadiska použitia *rozpadá na fond akumulácie* (do výrobnjej a do nevýrobnjej sféry) a *fond spotreby* (do osobnej a ostatnej sféry).

Zdá sa teda, že novovytvorená hodnota úhrnného spoločenského produktu, hodnotove zahrnujúca podľa Marxa (v + m), použije sa takto:

³ *Vytvorený* národný dôchodok predstavuje novovytvorenú hodnotu úhrnného spoločenského produktu, a to bez ohľadu na to, či jej použitie v hospodárstve ovplyvňujú alebo neovplyvňujú ďalšie ekonomické činitele, ako sú napr. straty, rezervy a styk so zahraničím. Každý z uvedených ekonomických činiteľov ovplyvňuje možnosti použitia novovytvorenej hodnoty, a to buď v pozitívnom smere, alebo v negatívnom smere, t. j. alebo zvyšuje, alebo znižuje jeho výšku.

Použiteľný národný dôchodok predstavuje novovytvorenú hodnotu, upravenú o činitele, ktoré ju ovplyvňujú.

1. (v) , ktoré má formu príjmov pracujúcich v materiálnej výrobe, v podstate, teda v rozhodujúcej svojej časti sa použije na osobnú spotrebu pracujúcich v materiálnej výrobe;

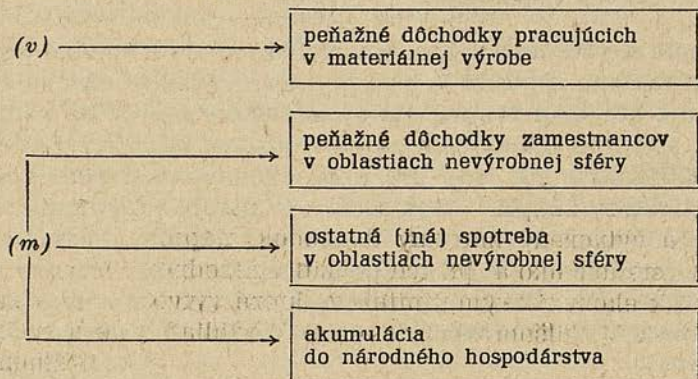
2. (m) , ktoré má formu príjmov spoločnosti (štátu, pričom zatiaľ ešte stále nerozlišujeme tú časť, ktorú si ponechávajú podniky, a časť, ktorú dostáva štát ako taký), rozpadá sa na tri časti:

a) *jednu časť* dostanú vo forme peňažných príjmov občania zamestnaní v oblastiach nevýrobnej sféry;

b) *druhá časť* predstavuje ostatnú spotrebu spoločnosti v oblastiach nevýrobnej sféry;

c) *tretia časť* tvorí akumuláciu do výrobnéj ako aj nevýrobnej sféry národného hospodárstva.

Takéto použitie novovytvorenej hodnoty úhrnného spoločenského produktu schematicky vyzerá takto:

Ak by sme si označili osobnú spotrebu pracujúcich v materiálnej výrobe ako (v_s) , ďalej osobnú spotrebu zamestnancov v oblastiach nevýrobnej sféry ako (m_s) , ostatnú (inú) spotrebu v oblastiach nevýrobnej sféry ako $(m_{s'})$ a akumuláciu do národného hospodárstva ako (m_a) , vzťah medzi tvorbou a použitím novovytvorenej hodnoty úhrnného spoločenského produktu (národného dôchodku) by bol takýto:

$$(v + m) = (v_s + m_s + m_{s'} + m_a).$$

V tomto porovnaní vzťahu medzi tvorbou a použitím národného dôchodku sme však predpokladali, že sa osobná spotreba pracujúcich v materiálnej výrobe rovná ich peňažným príjmom, čím sme sa dopustili vedomej nepresnosti (obdobná problematika je pri vzťahu peňažných príjmov a spotreby aj u zamestnancov v oblastiach nevýrobnej sféry — tá však zo schémy nie je zrejmá). Zo skúsenosti vieme, že sa časť peňažných príjmov pracujúcich v materiálnej výrobe spravidla v bežnom období nerealizuje a že táto časť tvorí tzv. kúpnu silu obyvateľstva, nerealizovanú v bežnom období. Táto časť, najmä ak má formu úsporných vkladov obyvateľstva, môže sa využívať — a spravidla sa aj využíva — ako nadplánové finančné

zdroje na socialistickú akumuláciu (vývoj v ČSSR za niekoľko posledných rokov ukazuje, že táto forma akumulácie má zatiaľ u nás vzostupnú tendenciu, a preto sa s ňou aj v pláne rozvoja národného hospodárstva počíta). Ak označíme časť (v), ktorá sa takto používa ako akumulácia do národného hospodárstva, ako (v_a), potom vzťah medzi novovytvorenou hodnotou úhrnného spoločenského produktu a jeho konečným použitím, tak ako sa u nás vyvíja za posledné roky, možno označiť takto:

$$(v + m) = [(v_s + v_a) + (m_s + m_{s'} + m_a)]^4$$

a vzťah fondu spotreby a fondu akumulácie k novovytvorenej hodnote takto:

Fond spotreby	$(v_s + m_s + m_{s'})$
Fond akumulácie	$(m_s + v_a)$

Uvedenie si súvislosti medzi novovytvorenou hodnotou a jej použitím, ďalej medzi fondom spotreby a jeho prvkami a fondom akumulácie a jeho prvkami má z hľadiska vzniku, ale aj existencie a využitia nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov *význam hlavne pri nadplánovom národnom dôchodku*. Ak bolo pre našu ekonomiku v doterajšom vývoji charakteristické rýchlejšie tempo rastu socialistickej akumulácie ako celkového národného dôchodku,⁵ tak nadplánový národný dôchodok a z neho vyplývajúce nadplánové finančné zdroje *umožňujú toto tempo rastu socialistickej akumulácie ešte viac umocňovať*. Vráťme sa však k samotnému vzniku nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov v národnom hospodárstve.

⁴ Tento vzťah sa môže vyvíjať aj inak. Ak by sa napr. v niektorom z budúcich rokov vývoj uberal tak, že by sa časť (v) neakumulovala, ale naopak, osobná spotreba pracujúcich v materiálnej výrobe by bola vyššia než ich príjmy v tomto roku, musela by sa ešte aj časť (m) použiť na krytie ich osobnej spotreby.

⁵ „Tempo rastu socialistickej akumulácie — a to ako celkovej, tak aj výrobné akumulácie a hlavne akumulácie do základných výrobných fondov — v ČSR v skúmanom období (1948—1957 — G. T.) prevyšovalo tempo rastu národného dôchodku“. V. A n d ě l, *Dlouhodobé objektivní tendence vývoje podílu socialistické výrobní akumulace na národním důchodu*. Politická ekonomie (1961), č. 8.

Podľa toho istého prameňa bol indexový vývoj celkovej socialistickej akumulácie a národného dôchodku za roky 1948—1957 v ČSR takýto (v percentách z údajov v porovnatelných cenách platných k 1. 4. 1955):

Ukazovateľ	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Celková akumulácia	100	170	91	201	280	321	180	315	333	410
Národný dôchodok	100	110	121	133	146	155	161	179	189	203

2. Vznik a existencia nadplánových finančných zdrojov

Nadplánový národný dôchodok môže vzniknúť dvojakým spôsobom:

1. nadplánovou výrobou čiže nadplánovou tvorbou úhrnného spoločenského produktu, pričom sa medzi jeho hodnotovými zložkami (c) a $(v + m)$ zachovávajú plánované proporcie, alebo

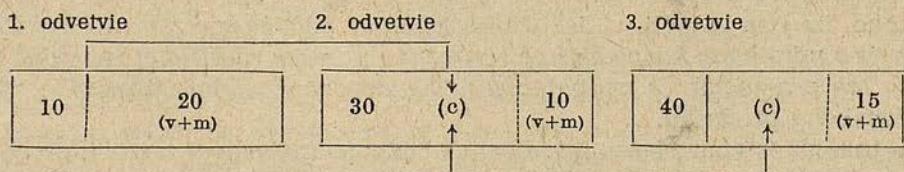
2. tým, že sa pri dosiahnutí plánovanej výšky úhrnného spoločenského produktu (pri splnení plánu) zmení pomer medzi jeho hodnotovými zložkami tak, že sa dosiahnu nadplánové úspory na spotrebúvaných výrobných prostriedkoch, alebo ako tomu v praxi hovoríme, že sa dosiahnu úspory na materiálnych nákladoch.

V jednom aj druhom prípade vznikajú aj nadplánové peňažné a v podstate aj *finančné zdroje* v národnom hospodárstve. Aký vplyv na ich vznik majú nadplánové úspory na tej časti novovytvorenej hodnoty, ktorá má formu príjmov pracujúcich v materiálnej výrobe (v), ako aj nadplánové úspory v oblastiach nevýrobnej sféry národného hospodárstva, rozoberieme neskôr. Odhliadnime predbežne aj od vzniku ad 2. (t. j. od nadplánových úspor spotrebúvaných pracovných predmetov a opotrebenia pracovných prostriedkov).

Vznik nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov si predbežne najlepšie osvetlíme tak, keď si preberieme tvorbu nadplánového spoločenského produktu z hodnototvornej stránky pri *jednom* výrobku.

Predpokladajme, že vyrábame jeden výrobok, pri ktorom sa dosiahla nadplánová výroba (od plánovanej výroby zatiaľ odhliadneme). Výrobok sa vyrába v troch odvetviach: jedno odvetvie je ťažobné, ďalšie dve odvetvia sú spracúvajúce, pričom posledné z nich, tretie, je súčasne finálnym odvetvím, t. j. odvetvím, kde sa výroba končí.

Celý priebeh výroby nášho výrobku si môžeme graficky znázorniť takto:

Celková hodnota nadplánového výrobku (predpokladali sme, že ide o nadplánovú výrobu pri tomto výrobku) v jednotlivých odvetviach bude:

- v 1. odvetví: $(c + v + m)$, t. j. 30
- v 2. odvetví: $(c + v + m)$, t. j. 40
- v 3. odvetví: $(c + v + m)$, t. j. 55

a vo všetkých odvetviach tohto výrobku 125 ($30 + 40 + 55$). Ak by sme našu úvahu nezamerali len na jeden výrobok, ale ju aplikovali na celé národné hospodárstvo, tvoril by súčet nadplánovej výroby v jednotlivých odvet-

viach nadplánový spoločenský produkt. Už z grafického znázornenia vidieť, že hoci je nadplánový spoločenský produkt predpokladom pre vznik nadplánových zdrojov, *ich výška sa nerovná výške spomínaného nadplánového spoločenského produktu*, lebo časť práce predchádzajúceho odvetvia sa zahrnuje do celkovej práce — hodnoty nadplánového výrobku v nasledujúcom odvetví.

Napríklad hodnota výrobku v 2. odvetví je 40, no v tejto časti je zahrnutá už hodnota 30 (*c*) z predchádzajúceho 1. odvetvia; teda na 30 (*c*) v 2. odvetví bola vynaložená práca už v 1. odvetví; hodnota výrobku v 3. odvetví je 55, no v tejto časti je zahrnutá vo výške 40 (*c*) už práca, ktorá bola vynaložená jednak v 1. odvetví vo výške 30 a jednak v 2. odvetví vo výške 10, takže v 3. odvetví pribudlo na hodnote výrobku len 15 (*v+m*). Preto 30 (*c*) v 2. odvetví, resp. 40 (*c*) v 3. odvetví nepridáva na hodnote nadplánove vyrábaného výrobku, ale len nahradzuje prácu vynaloženú v predchádzajúcich odvetviach materiálnej výroby za tým účelom, aby sa proces reprodukcie mohol uskutočňovať na predchádzajúcej úrovni.

Zdrojom pre rozšírenie národného bohatstva je predovšetkým novovytvorená hodnota, ktorá u nášho nadplánového výrobku predstavuje súčet (*v+m*) vo všetkých troch odvetviach. Novovytvorená hodnota u nášho výrobku predstavuje nadplánový národný dôchodok (ktorým sa predmetný výrobok podieľa na celkovom nadplánovom národnom dôchodku). Tento nadplánový národný dôchodok, ako sme to už uviedli, má jednak naturálnu (hmotnú) formu a jednak hodnotovú formu. Jeho hodnota v našom prípade teda bude:

$(v + m)$ 1. odvetvia	20
$(v + m)$ 2. odvetvia	10
$(v + m)$ 3. odvetvia	15
$(v + m)$ spolu v odvetviach	45

Z toho, čo sme uviedli, vidieť, že *nadplánové peňažné, a tým aj finančné zdroje v národnom hospodárstve vznikajú v procese rozšírenej reprodukcie a že ich prameňom je nadplánová novovytvorená hodnota úhrnného spoločenského produktu*.

K takému istému záveru prídeme, ak budeme analyzovať priebeh procesu reprodukcie *v celej jeho šírke*, vo všetkých odvetviach a pri všetkých výrobkoch, a to z celej jeho hodnotovej stránky, t. j. že vo všetkých odvetviach sa vynakladá na výrobu jednak zhmotnená, minulé práca (*c*), a jednak živá práca (*v + m*). Pre prehľadnosť uvažujeme len o 4 odvetviach (tab. 1).

Z celkovej, úhrnnej hodnoty výroby 404, ktorá v podstate predstavuje úhrnný spoločenský produkt, predstavuje teda nadplánová hodnota výroby vo všetkých odvetviach (teda nadplánový spoločenský produkt) 124, ale nadplánové peňažné zdroje, ktoré predstavujú hodnotovú zložku nadplánového národného dôchodku, len 59. No len časť týchto nadplánových

Tabuľka 1

		Hodnota výroby		Úhrnná hodnota výroby	Nadplánovaná hodnota výroby	Nadplánované peňažné zdroje
		plánovaná	nadplánovaná			
		$c + v + m$	$c + v + m$			
O D V E T V I E	I.	50	5+15+10	80	30	25
	II.	80	20+5+6	111	31	11
	III.	60	21+5+3	89	29	8
	IV.	90	19+10+5	124	34	15
SPOLU odvetvie I—IV				404	124	59

peňažných zdrojov sa využíva ako nadplánové finančné zdroje, resp. má ich charakter.

V doterajších úvahách sme predpokladali, že prameňom tvorby nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov je nadplánová novovytvorená hodnota úhrnného spoločenského produktu, teda nadplánový národný dôchodok vyplývajúci z progresívnejšieho rastu výroby, než stanovoval štátny plán rozvoja národného hospodárstva. Pritom sme vychádzali z toho, že medzi (c) a ($v+m$) sa zachovávajú plánované proporcie. Už úvodom tejto časti sme uviedli, že aj vtedy, ak sa dosiahne len plánovaná výška úhrnného spoločenského produktu, môžu vzniknúť nadplánové finančné zdroje, a to vtedy, ak sa zmení pomer medzi jeho hodnototvornými zložkami tak, že sa dosiahnu úspory na materiálnych nákladoch (spotrebe pracovných predmetov a opotrebení pracovných prostriedkov) vo sfére materiálnej výroby, kde sa úhrnný spoločenský produkt vytvára. Úspory na materiálnych nákladoch (c) totiž pri nezmenenej výške úhrnného spoločenského produktu zvyšujú objem jeho novovytvorenej hodnoty, vedú k nadplánovému národnému dôchodku, a tým aj ku vzniku nadplánových finančných zdrojov. Najlepšie si to možno znázorniť na dvoch variantoch hodnototvornej stránky úhrnného spoločenského produktu.

Tabuľka 2

Variant	Úhrnný spoločenský produkt	Skladba úhrnného spoločenského produktu		
		(c)	(v)	(m)
I	1 000	500	300	200
II	1 000	450	300	250

Vo variante I predpokladajme, že pri splnení plánu sa zachovali plánované proporcie medzi (c) a $(v+m)$, zatiaľ čo vo variante II sa zmenil ich pomer [tab. 2].

V oboch prípadoch dosiahol úhrnný spoločenský produkt len výšku plánu, pričom podľa variantu I dosiahol národný dôchodok objem 500, podľa variantu II však 550, čiže došlo k jeho nadplánovej tvorbe, a tým v zásade aj ku vzniku — k nadplánovej tvorbe finančných zdrojov. Vznik nadplánových finančných zdrojov tu teda umožňujú úspory na materiálnych nákladoch.

Pre vznik, ale hlavne pre existenciu a využitie nadplánových finančných zdrojov je v tomto prípade veľmi dôležitá aj skladba novovytvorenej, resp. nadplánovej novovytvorenej hodnoty, teda pomer medzi (v) a (m) . Časť (v) , ktorá má formu príjmov pracujúcich v materiálnej výrobe, ako aj určitú časť (m) , ktorá má formu príjmov zamestnancov v oblastiach nevýrobnej sféry (v predchádzajúcich úvahách sme ju označili ako m_s), dostávajú obyvatelia, ktorí ich používajú na osobnú spotrebu, a len časť z nich možno využiť ako nadplánové finančné zdroje v prospech spoločnosti. Ostatné časti nadplánovej novovytvorenej hodnoty možno plne využiť v prospech rozvoja spoločnosti.

Prameňom nadplánových finančných zdrojov sú aj *úspory na nákladoch vynakladaných na živú prácu (v) v oblasti materiálnej výroby.*

Iný význam, hlavne dosah na existenciu a využitie nadplánových finančných zdrojov, má skladba novovytvorenej hodnoty, ako je uvedená vo variante II predchádzajúcej tabuľky 2 (300 : 250), ako by mala, keby skladba $(v) : (m)$ bola (250 : 300). V tomto druhom prípade vznikajú (ak máme na mysli príklad z tab. 2) *v rámci plánovaných peňažných zdrojov nadplánové finančné zdroje.*

Až doteraz sme predpokladali, že *nadplánové finančné zdroje vznikajú buď zvýšenou výrobou, alebo úspornosťou vo sfére materiálnej výroby.* Tým sme nielenže ešte nevyčerpali všetky možnosti vzniku nadplánových finančných zdrojov v tejto sfére výroby (ostatné majú menší význam), ale sme sa v našich úvahách ešte nedotkli *sféry, nepatriacej do materiálnej výroby.* Tu budú hlavným prameňom nadplánových finančných zdrojov *nadplánové úspory v oblastiach nevýrobnej sféry.*

Z doterajších úvah o vzniku a existencii nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov v národnom hospodárstve vyplýva, že sú vcelku *tri hlavné cesty*, ktorými vznikajú:

1. rýchlejšie tempo rozvoja výroby, než predpokladal plán, vedúce k nadplánovej výrobe za predpokladu, že sa dodržiavajú plánom stanovené proporcie pri vynakladaní zhmotnenej a živej práce na výrobu;

2. nadplánová úspornosť vo vynakladaní zhmotnenej a živej práce v oblasti materiálnej výroby;

3. nadplánová úspornosť v oblastiach nevýrobnej, spoločenskej spotreby, teda nadplánová úspornosť vo výdavkoch spojených s riadením, usporiadaním a existenciou celej spoločnosti.

1. *Rozhodujúci činiteľ a trvalý prameň vzniku nadplánových peňažných, a tým aj finančných zdrojov v socialistickom hospodárstve je nadplánové tempo rozvoja výroby národného hospodárstva.* Rýchlejšie tempo rozvoja národného hospodárstva, než stanovuje plán, materiálne sa prejavuje v nadplánovom množstve výrobkov. Činiteľmi, ktoré umožňujú nadplánové tempo rozvoja, nadplánovú výrobu, sú *hmotné a finančné predpoklady* vo výrobe a v celom hospodárstve. Hmotné predpoklady zahrnujú potencionálne možnosti výroby hlavne v zložke základných a obežných fondov podnikov. Skúsenosti z priebehu procesu rozšírenej reprodukcie za uplynuté roky ukazujú, že tieto predpoklady sú v podnikoch sčasti už vytvorené a že sčasti — hlavne v zložke základných a obežných fondov — ich pomáha vytvárať finančná, ale hlavne úverová sústava. Úver ako pružný ekonomický nástroj, ktorý má socialistická spoločnosť vo svojich rukách, operatívne vychádza alebo môže vychádzať v ústrety tým podnikom, ktoré chcú vytvoriť a vytvárajú hmotné predpoklady pre urýchlenie tempa rozvoja národného hospodárstva, pre prekračovanie úloh, ktoré im stanovil štátny plán rozvoja národného hospodárstva. Tým, že úverová sústava umožňuje podnikom úverom rozšíriť základné a obežné fondy, obstaráť ich v predstihu alebo im umožní doplniť ich vlastné peňažné fondy na ich obstaranie, pomáha vytvárať materiálne predpoklady pre rýchlejšie tempo ich rozvoja. Pomáha vytvárať širšiu materiálno-finančnú základňu pre prekračovanie výrobných úloh. Prekračovanie plánovaných úloh, ako sme to už uviedli, vedie pri plánovitom vynakladaní živej a zhmotnenej práce na celkovú výrobu k vytváraniu nadplánových finančných zdrojov, ktoré možno použiť na ďalší rozvoj hospodárstva.

Až doteraz sme uvažovali, že novovytvorená hodnota, ktorá predstavuje nadplánové peňažné zdroje, člení sa na dve časti: jednu vo forme príjmov dostali pracovníci materiálnej výroby, druhú vo forme príjmov (odvodov) dostala spoločnosť — štát (nerozlišovali sme medzi podnikmi a štátom — štátnym rozpočtom).

Z *hľadiska subjektu*, ktorý dostáva nadplánovú novovytvorenú hodnotu vo forme nadplánových peňažných príjmov, táto hodnota sa však pri rozdeľovaní člení zásadne na 3 časti:

a) jednu časť dostávajú pracovníci, ktorí sa zúčastnili na tvorbe tejto hodnoty, vo forme miezd a platov; táto časť predstavuje *nadplánové dôchodky pracujúcich*;

b) druhú časť si ponecháva hospodárska organizácia, podnik ako nadplánové vlastné finančné zdroje podľa podmienok stanovených platnými normatívnymi úpravami, táto časť predstavuje *nadplánové dôchodky podnikov*.⁶

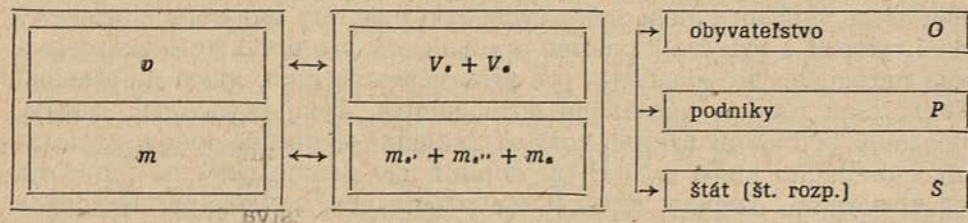
⁶ Pri rozdeľovaní nadplánovej novovytvorenej hodnoty tu aj v ďalšom texte úmyselne (kvôli prehľadnosti) vynechávame orgány nadriadené podnikom, ktoré časť tejto hodnoty dostávajú.

c) tretiu časť dostáva štát; sústreďuje sa do centralizovaných fondov štátu (do štátneho rozpočtu) a z nich sa rozdeľuje; má hlavne formu zisku, dane z obratu a iných daní; táto časť predstavuje *nadplánové dôchodky štátu*.

Všetky tri uvedené časti novovytvorenej hodnoty sú, resp. môžu byť prameňom nadplánových finančných zdrojov v hospodárstve. Podmienky, kedy a v akej výške sa môžu využiť ako nadplánové finančné zdroje, sú veľmi rozmanité a závisia od celkového priebehu procesu rozšírenej reprodukcie.

Graficky by sme si mohli hodnototvorné zložky nadplánovej *novovytvorenej* hodnoty a ich prvky v súvislosti so subjektmi, ktoré vo forme dôchodkov túto hodnotu dostávajú, znázorniť takto:⁷

Celá nadplánová novovytvorená hodnota, ako je uvedená v grafe ($O + P + S$), predstavuje nadplánové peňažné zdroje vytvorené v národnom hospodárstve za určitý čas, za určité obdobie (napríklad za 1 rok). No nie celá predstavuje nadplánové finančné zdroje. Uviedli sme už na začiatku, že pod nadplánovými finančnými zdrojmi rozumieme tú časť nadplánových peňažných zdrojov, ktorú možno využiť v procese rozdeľovania na ďalší rozvoj národného hospodárstva a spoločnosti a že do nej nezahrňujeme tie nadplánové peňažné zdroje, ktoré sa využijú, resp. využili na osobnú spotrebu. Výslovne tu podčiarkujeme formuláciu „ktoré sa využijú, resp. využili“, lebo rozdiel medzi nadplánovými dôchodkami obyvateľstva a ich využitím na spotrebu predstavuje nadplánovú nerealizovanú kúpnu silu obyvateľstva,⁸ ktorá sa môže a spravidla sa aj využíva ako nadplánové finančné zdroje. Nadplánová nerealizovaná kúpna sila vo svojej podstate znamená odloženie spotreby zo strany obyvateľstva, zrieknutie sa (na kratší či dlhší čas) nároku na materiálne výrobky, ktorých hodnotu predstavuje, čím ich využitie prenecháva prechodne či trvalejšie spoločnosti, štátu. Ak by sme si tú časť, ktorú obyvateľstvo spotrebuje, označili ako (O_s) a časť, ktorú prenecháva na využitie spoločnosti, štátu, ako (O_a), po-

⁷ V ďalšom texte budeme používať skratky O , P a S .

⁸ Ako sme uviedli už v pozn. 1, ide tu o nadplánovú nerealizovanú, resp. o nerealizovanú kúpnu silu obyvateľstva z pohľadu zo strany obyvateľstva, lebo zo spoločenského, resp. spoločensko-ekonomického hľadiska môže byť táto kúpna sila už realizovaná, t. j. využítá v prospech rozvoja národného hospodárstva a spoločnosti.

tom by nadplánové peňažné a nadplánové finančné zdroje zahrnovali tieto časti:

nadplánové peňažné zdroje	→	$O + P + S$
nadplánové finančné zdroje	→	$O_s^{(a)} + P + S$

Z porovnania medzi nadplánovými peňažnými zdrojmi a nadplánovými finančnými zdrojmi vidieť, že ako *nadplánové finančné zdroje* môže socialistická spoločnosť, štát, využiť tú časť nadplánovej novovytvorenej hodnoty, ktorá predstavuje:

a) časť nadplánových dôchodkov obyvateľstva, ktorú obyvateľstvo nepoužije na osobnú spotrebu a ktorá sa mení na nadplánové vklady obyvateľstva a nadplánové obeživo;

b) nadplánové dôchodky podnikov;

c) nadplánové dôchodky štátu.

2. Druhý dôležitý činiteľ a prameň nadplánových finančných zdrojov je nadplánová úspornosť vo vynakladaní nákladov na prácu v oblasti materiálnej výroby. V praxi môže ísť o absolútne zníženie množstva vynaloženej práce na hodnotu výroby pri splnení plánu oproti množstvu, ktoré stanovoval plán, alebo o relatívne znižovanie množstva vynaloženej práce pri prekračovaní plánovanej výroby — pri nadplánovej výrobe a pri nadplánovej tvorbe novovytvorenej hodnoty. V tomto poslednom prípade, ktorý je pre socialistickú výrobu typický, vznikajú nadplánové finančné zdroje ako z úspornosti, tak aj z nadplánovej novovytvárannej hodnoty spoločne.

Nadplánová úspornosť (predpokladajme ďalej, že sa dosahuje plánovaná úroveň výroby) môže v praxi predstavovať buď úsporu na vynakladaných nákladoch na zhmotnenú prácu — úsporu na materiálnych nákladoch, alebo úsporu na vynakladaných nákladoch na živú prácu — úsporu na mzdových nákladoch, alebo napokon úsporu na oboch druhoch vynakladaných nákladov. Prameňom nadplánových finančných zdrojov však môže byť len celková úspora na vynaložených nákladoch na zhmotnenú a živú prácu, t. j. po eventuálnom vykompenzovaní, ak by sa nedosiahla úspora pri nákladoch na oba druhy prác.

Z hľadiska subjektu, ktorý dostáva peňažné zdroje, vyplývajúce z nadplánovej úspornosti na nákladoch zhmotnenej a živej práce, rozdelujeme ju na dve časti:

a) jednu časť dostane podnik, ktorý sa o nadplánovú úspornosť zaslúžil, a to obyčajne buď ako podiel na nadplánovom zisku, ktorý vyplynul z úspory, alebo ako podiel z nadplánovej úspory nákladov; táto časť predstavuje *nadplánové dôchodky podnikov*;

b) druhú časť dostáva štát; sústreďuje sa do centralizovaného fondu štátu spravidla vo forme nadplánových odvodov zo zisku; táto časť predstavuje *nadplánové dôchodky štátu*.

Ako vidieť, obidve časti nadplánových úspor dostáva spoločnosť (štát).

Preto celá nadplánová úspornosť zhmotnenej a živej práce sú súčasne *nadplánové finančné zdroje*.⁹

Prehľadne by sme si mohli hodnototvorné zložky úhrnného spoločenského produktu, nadplánovú úspornosť a nadplánové finančné zdroje znázorniť podľa tabuľky 3.

Tabuľka 3

Variant	Úhrnný spoločenský produkt				Nadplánová úspora			Nadplánové finančné zdroje
	celkom	skladba			na		celkom	
		[c]	[v]	[m]	[c]	[v]	[c+v]	
Plán	1 000	500	300	200	—	—	—	—
I. skutočnosť	1 000	450	300	250	50	—	50	50
II. skutočnosť	1 000	500	270	230	—	30	30	30
III. skutočnosť	1 000	460	280	260	40	20	60	60
IV. skutočnosť	1 000	460	320	220	40	+20	20	20

(V tomto prípade odhliadneme od možnosti, že nadplánové dôchodky pracujúcich v materiálnej výrobe, ktoré podľa nášho príkladu vznikli, môžu byť prameňom nadplánových finančných zdrojov. Taktiež abstrahujeme od vplyvu, ktorý môže mať na vznik a výšku delenie (m) na jej prvky, ktoré sú uvedené v grafe na str. 302.)

Z uvedenej (zjednodušenej) tabuľky 3 vidieť, že nadplánové finančné zdroje vznikajú v oblasti materiálnej výroby národného hospodárstva z nadplánovej úspornosti vo vynakladaní nákladov *aj vtedy, keď nevznikli nadplánové peňažné zdroje*. Vo všetkých uvedených štyroch prípadoch sa vyprodukovali skutočné zdroje len do výšky plánu, no súčasne vo všetkých prípadoch vznikli nadplánové finančné zdroje.

3. Tretí dôležitý činiteľ a prameň nadplánových finančných zdrojov je *nadplánová úspornosť spoločenských výdavkov v nevýrobnej oblasti spoločnosti*. Ide teda o nadplánovú úspornosť vo výdavkoch spojených s riadením, usporiadaním, existenciou, obranou a pod. celej spoločnosti na úseku školstva, zdravotníctva, osvety, obrany, správy atď.

Z hľadiska subjektu, ktorý dostáva peňažné zdroje vyplývajúce z nadplánovej úspornosti spoločenských výdavkov v nevýrobnej oblasti, treba uviesť, že tieto zdroje si ponecháva sám štát a tvoria *nadplánové finančné zdroje štátu*.

Vieme, že všetky výdavky v nevýrobnej oblasti spoločnosti sa uhradzujú z časti (m) novovytvorenej hodnoty. Z grafu na str. 302 vyplýva, že (m) má tieto prvky (zložky):

⁹ Úmyselne sme tu vynechali odmenu za úspornosť, ktorú dostanú pracujúci; máme na mysli skutočnú čistú úsporu pre národné hospodárstvo, t. j. vyčíslenú úsporu zmenšenú o odmenu, ktoré sa za úspornosť vypláta.

$(m_{s'})$ — peňažné dôchodky (príjmy) zamestnancov v oblastiach nevýrobnej sféry;

$(m_{s''})$ — ostatná spotreba v oblastiach nevýrobnej sféry;

(m_a) — akumulácia do národného hospodárstva.

Nadplánová úspornosť, a tým aj nadplánové finančné zdroje sa budú tvoriť predovšetkým z úspor na mzdách a platov zamestnancov v oblastiach nevýrobnej sféry — $(m_{s'})$ ako aj z úspor na ostatnej spotrebe v oblastiach nevýrobnej sféry — $(m_{s''})$. Nadplánové finančné zdroje však môžu vzniknúť aj z (m_a) , ak sa napr. pre nevyhovujúcu skladbu výroby neuskutočnila akumulácia v plánovanom rozsahu. Vznik nadplánových finančných zdrojov však v tomto prípade nie je žiadúci.

Nadplánová úspornosť spoločenských výdavkov v nevýrobnej oblasti a z nej vyplývajúci vznik nadplánových finančných zdrojov možno znázorniť schematicky (tab. 4).

Tabuľka 4

Variant	(m)				Nadplánová úspora				Nadplánové finančné zdroje
	celkom	prvky			na			celkom	
		$m_{s'}$	$m_{s''}$	m_a	$m_{s'}$	$m_{s''}$	m_a		
Plán	200	40	50	110	—	—	—	—	—
I. skutočnosť	200	35	50	115	5	—	—	5	5
II. skutočnosť	200	40	43	117	—	7	—	7	7
III. skutočnosť	200	35	40	125	5	10	—	15	15
IV. skutočnosť	200	45	43	112	+5	7	—	2	2

(Obdobne ako v tab. 3 aj v tab. 4 odhliadneme od možnosti, že nadplánové dôchodky zamestnancov v nevýrobnej sfére, ktoré podľa nášho príkladu vznikli, môžu byť prameňom nadplánových finančných zdrojov.)

Z uvedenej (zjednodušenej) tabuľky 4 vidieť, že nadplánové finančné zdroje vznikajú z nadplánovej úspornosti v oblastiach nevýrobnej sféry aj vtedy, keď nevznikli nadplánové peňažné zdroje. Získané úspory podľa našej tabuľky 4 využila spoločnosť na ďalšie zvýšenie akumulácie do národného hospodárstva (zvýšená akumulácia je v rámečku 4. stĺpca). Nadplánové úspory možno využiť rôznymi formami, ktoré tu nerozvádzame.

3. Záver

V našich úvahách sme poukázali na tri hlavné cesty, ktorými vznikajú nadplánové finančné zdroje v národnom hospodárstve. Je len prirodzené, že sme nimi nevyčerpali všetky možnosti vzniku nadplánových finančných zdrojov, ba nerozobrali sme ani všetky možnosti — varianty v rámci uvedených troch ciest. Vidieť, že na tvorbu nadplánových finančných zdrojov má vplyv ako nadplánové tempo rozvoja výroby, tak aj vývoj jej hodno-

tových zložiek ($c+v+m$) a prvkov týchto zložiek. Aby vznikli nadplánové finančné zdroje, nemusí vždy dôjsť ani k nadplánovému spoločenskému produktu, ani k nadplánovému národnému dôchodku. A ďalej, nadplánové finančné zdroje vznikajú, ako sme si to ukázali, aj v rámci plánovaných peňažných zdrojov.

Ďalej z našich úvah vyplynulo, že nadplánové finančné zdroje nevznikajú len v podnikoch, ale aj u obyvateľstva a štátu ako takého. Preto zvažovať otázku využitia nadplánových finančných zdrojov len na ich využitie na úrovni podniku, ako sa to najčastejšie v praxi robí, nie je správne. Nadplánové finančné zdroje vznikajú pri všetkých subjektoch, ktoré sa zúčastňujú deľby národného dôchodku, a preto sa na ich využitie treba pozeráť z hľadiska celého národného hospodárstva, zo spoločenského hľadiska.

Z našich úvah, rozoberajúcich problematiku vzniku nadplánových finančných zdrojov, vyplynulo, že jedným zo základných činiteľov, ku ktorým treba pri ich využití prihliadať, je otázka, kto je ich majiteľom, resp. kto je subjektom, ktorý ich môže v procese spoločenskej reprodukcie využiť. Problémy ich využitia sú však širšie: dôležitým základným činiteľom pri ich využití sú ekonomické potreby národného hospodárstva, ktoré sa nimi majú zaokryť (či ich použiť na rozšírenie reprodukčných fondov, či na osobnú alebo na spoločenskú spotrebu), a ďalej, aká je ich hmotná štruktúra a či zodpovedá požiadavkám ekonomických potrieb. Tieto otázky, aj keď sú prakticky od ekonomickej problematiky nadplánových finančných zdrojov neoddeliteľné, značne už presahujú rámec článku a zvolenej témy, preto sa nimi na tomto mieste nemožno zaoberať.

ZO ZAHRANIČNEJ VEDY

LÁSZLÓ JÁNOS

HMOTNÁ ZAJINTERESOVANOSŤ V DRUŽSTVÁCH A CENOVÁ POLITIKA

Dôsledné uplatnenie zásady hmotnej zainteresovanosti je jedným z najdôležitejších predpokladov hospodárskeho a politického upevnenia družstiev.

Štát používa na správne zladenie záujmov spoločnosti a jednotlivcov rôzne prostriedky materiálneho stimulovania. Aby sa správne využili, treba poznať osobitosti, ktorými sa odlišujú rôzne národnospodárske odvetvia a ešte viac jednotlivé sektory. Inú úlohu majú stimuly hmotnej zainteresovanosti pri všeludovom vlastníctve, inú pri skupinovom vlastníctve a zas inú pri osobnom vlastníctve.

S družstevnými roľníkmi ako jednotlivcami štát nie je v bezprostrednom styku. Rôzne prostriedky hmotnej zainteresovanosti, ktoré používa štát, bezprostredne slúžia na vytvorenie súladu medzi záujmami družstva a spoločnosti. Bezprostredné individuálne hmotné zainteresovanie družstevníkov na výrobe sa uskutočňuje rozdeľovaním dôchodku a účasťou na dôchodku družstiev.

Cenová politika v poľnohospodárstve a hmotná zainteresovanosť v družstvách

Prostriedky na zladenie spoločenských a individuálnych záujmov v družstevnom sektore a u individuálne pracujúcich roľníkov sa od seba líšia. Je zaujímavé zaoberať sa touto otázkou, hlavne v súvislosti s cenovou politikou v poľnohospodárstve.

Účinnejšiemu uplatneniu štátnej cenovej politiky pomáhajú veľké zmeny, ktoré nastali v dôsledku socialistickej prestavby poľnohospodárstva. Zmenou metód hospodárenia a riadenia výroby sa nepochybne vytvorili predpoklady pre účinnejšie uplatnenie štátnej cenovej politiky voči individuálnym hospodárstvám. Hoci spojenie týchto dvoch sektorov so štátom prostredníctvom cien je v podstate totožné, reagujú družstvá a individuálne hospodárstva na ceny poľnohospodárskych výrobkov rôzne, podľa svojich podmienok. Štruktúra výroby sa vyvíja pod vplyvom hrubého

dôchodku, určeného cenami. Ceny sú v oboch prípadoch prostriedkom zjednotenia záujmov hospodárstiev a spoločnosti. Popri rovnakom pôsobení existujú však aj podstatné rozdiely.

V individuálnej výrobe, odhladnuc od povinností voči štátu, určuje cena pri určitom objeme výroby bezprostredne dôchodok jednotlivca, resp. jeho rodiny. O dosiahnutom dôchodku rozhoduje individuálny výrobca. Je tu teda bezprostredná súvislosť medzi cenou, výrobou a dôchodkom jednotlivca.

Súvislosť medzi cenou, výrobou a dôchodkom je bezprostredná aj v prípade družstva ako kolektívu. Dôchodok jednotlivca aj tu vo veľkej miere závisí od ceny; veď celkový dôchodok dosiahnuteľný pri daných cenách, ktorý možno vytvoriť za určitej výrobnej štruktúry, tvorí prameň individuálnych dôchodkov. Preto sa dôchodok družstevníka môže vyvíjať priaznivo len v tom prípade, ak sa priaznivo vyvíja aj celý dôchodok družstva. Záujem jednotlivých družstevníkov sa teda viaže k dôchodku určenému cenami.

Dôchodok jednotlivca však nie je v družstvách totožný s dôchodkom hospodárstva ako celku. Individuálne hospodáriaci výrobca — ako sme už spomenuli — sám rozhoduje o tom, ako rozdelí dosiahnutý dôchodok medzi osobnú spotrebu a rozšírenie výroby. V družstvách rozhoduje o tejto otázke kolektív. Členovia družstva spoluurčujú, koľko venujú z dosiahnutého dôchodku na akumuláciu a koľko si rozdelia medzi sebou. Družstevníci sú, samozrejme, aj individuálne zainteresovaní na vytvorení správnych proporcií medzi časťou dôchodku, ktorá sa má rozdeliť, a časťou dôchodku, ktorá sa má akumulovať. Táto zainteresovanosť sa však uplatňuje prostredníctvom protirečenia. Družstevníci sa snažia vytvoriť najpriaznivejšie proporcie pre ich osobný dôchodok. U zaostalejších družstevníkov sa, pravda, stretávame so snahou zvyšovať osobné dôchodky aj v tom prípade, že by tým neodôvodnene klesla časť dôchodku, ktorú možno použiť na zvýšenie výroby. Okrem toho by chceli dôchodky získať čo najrýchlejšie. Nejednen príklad zo života poukazuje na to, že družstevníci sa neraz vyhýbajú takej výrobe a jej rozvíjaniu, pri ktorej si získanie dôchodkov vyžaduje dlhší čas. S takouto tendenciou sa môžeme stretnúť, aj keď je výrobok veľmi rentabilný. Snažia sa radšej rozširovať menej rentabilnú výrobu, ktorá umožní skoršie rozdeľovať väčší dôchodok.

Cena v zásade nie je vhodná na riešenie problému, ktorý sme uviedli, preto treba používať iné ekonomické prostriedky. Napríklad je správne poskytnúť preddavok, úver atď. na výrobu výrobkov s dlhšou dobou výroby; bez týchto prostriedkov cenová politika nemôže byť dosť účinná.

Riešenie nášho problému je zvlášť dôležité v hospodársky a organizačne slabých družstvách. Tieto družstvá nemajú zodpovedajúce základné a obežné fondy, a preto rozvoj výroby viaže pomerne veľkú časť dosiahnutého dôchodku, znižuje časť dôchodku, ktorú možno rozdeľovať medzi družstevníkov aj v tom prípade, ak sa zo začiatku uprednostňuje výroba viažúca menšie základné a obrátové prostriedky. Hoci štát poskytuje druž-

stvám značnú pomoc vo forme investičných prostriedkov, obratových fondov atď., predsa treba s touto otázkou počítať aj v cenovej politike, a to tým viac, keďže medzi odvetviami s kratšou a dlhšou dobou návratnosti existuje vo všeobecnosti určité protirečenie.

Treba počítať aj s druhou skutočnosťou. S družstevníkmi štát nie je v priamom styku. Hmotná zainteresovanosť sa uplatňuje iba v styku medzi štátom a družstvom. Družstevník je zas v styku len s družstvom. Treba zladíť osobné záujmy družstevníkov ako jednotlivcov so záujmami družstva ako kolektívu, a to už nie je úlohou cenovej politiky. Cena zjednocuje bezprostredne záujmy celého kolektívu so záujmami spoločnosti.

V družstve sa uplatňuje osobná hmotná zainteresovanosť prostredníctvom systému rozdeľovania dôchodku, odmeňovania za vykonanú prácu podľa jej kvality a kvantity. Osobný dôchodok jednotlivca závisí od dôchodku, ktorý sa dosiahol kolektívnou prácou, a dôchodok družstva zase závisí od práce jednotlivcov, od dôchodku, ktorý vytvorili jednotlivci v rôznych odvetviach.

Ak sa práca v jednotlivých odvetviach neodmeňuje správne, môže vzniknúť rozpor medzi spoločným a individuálnym záujmom družstevníkov. Jednotlivec má totiž bezprostredný záujem na tom, aby za svoju prácu dostal zodpovedajúcu odmenu. Družstevníka stimuluje k účasti na spoločnej práci hmotná odmena za vykonanú prácu. Z toho dôvodu sa snaží nájsť prácu v takom odvetví, v ktorom môže získať najväčší dôchodok v pomere k vykonanej práci, a to či už na pracovný deň, alebo celoročne. Takto je pri spoločnom hodnotení jednotlivých výrobných odvetví samostatným činiteľom aj individuálne hodnotenie družstevníka založené na osobných záujmoch.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že hodnotenie založené na záujme jednotlivca nemôže byť v protiklade k spoločnému hodnoteniu družstva, veď každý družstevník má záujem na vytvorení takej štruktúry, ktorá pri rozumnom využívaní podmienok družstiev umožňuje dosiahnutie najväčšieho hrubého dôchodku. V skutočnosti tomu tak aj je. Môže však vzniknúť protirečenie medzi individuálnym a spoločným hodnotením, ak pri niektorej výrobe nie je hodnotenie práce v súlade s cieľom stimulovania, ktorý je uplatnený v cene. Mnoho príkladov z praxe ukazuje, že ak osobný záujem družstevníkov je v rozpore s tým, čo sa chce dosiahnuť cenou, má to nepriaznivý vplyv i na výrobu. S tým treba počítať, aj keď cena umožňuje v danom výrobnom odvetví dosiahnuť priaznivý dôchodok.

Individuálny záujem družstevníka a cena

Teoretickými a praktickými problémami rozdeľovania dôchodkov a odmeňovaním práce v družstvách sa zaoberali veľmi mnohí pracovníci tak u nás, ako aj v ostatných socialistických štátoch. Štúdie takéhoto zamerania — hoci neskúmajú otázku z hľadiska cenovej politiky — poskytujú veľmi mnoho praktických príkladov, ktoré skoro bez výnimky doka-

zujú, že družstevníci pracujú v jednotlivých výrobných odvetviach vo väčšine prípadov v závislosti od výšky odmeny.

V družstvách treba vytvoriť takú organizáciu a deľbu práce, aká existuje vo veľkopodnikoch. Ten istý družstevník nemôže pracovať aj v živočíšnej, aj v rastlinnej výrobe. U individuálne pracujúcich roľníkov vykonávali prácu v rastlinnej i živočíšnej výrobe tie isté osoby — členovia rodiny. V družstvách vykonávajú veľmi často prácu aj v jednotlivých odvetviach rastlinnej výroby rôzni ľudia. Tým viac sa to vzťahuje na odvetvia živočíšnej výroby. Tu sa úplne oddeľuje chov rožného dobytku od chovu ošípaných, ba aj v jednotlivých odvetviach existuje ďalšia špecializácia (napr. výkrm dobytku, chov kráv). Často dôjde k deľbe práce aj medzi pracovníkmi jedného výrobného odvetvia. Tak sa práce dosť značne od seba líšia. Vo výrobe založenej na deľbe práce sa ihneď vynára otázka, ako hodnotiť prácu jedného druhu v jednom odvetví v porovnaní s prácou iného druhu v inom odvetví.

U individuálne hospodáriacich roľníkov takáto otázka nemôže vzniknúť. Ohodnotenie ich rôznych prác je obsiahnuté v dosiahnutom dôchodku, ktorý je určený prostredníctvom ceny. Individuálne hospodáriaceho roľníka nezaujímalo, koľko dôchodku dostane za dojenie, siatie kukurice, jej okopávanie atď. Svoju prácu hodnotil v celku; ak pri danej cene považoval niektorú výrobu za výhodnú, rozvíjal túto výrobu a podľa okolností znižoval alebo zvyšoval vklady do tohto odvetvia.

Družstevník posudzuje jednotlivé práce vzhľadom na ich dôchodkový efekt inakšie. Družstevník odhaduje, aký môže dosiahnuť dôchodok za pracovný deň a za jeden rok, ak vykoná určitú prácu v tom-ktorom odvetví. Nakoľko družstevník vykonáva iba určitú špecializovanú prácu, čiastkovú prácu, jeho záujem sa viaže na to, ako sa táto práca honoruje.

V družstvách si deľba práce nutne vyžaduje rôzne hodnotenie živej práce, jej zatriedenie tak, aby to zodpovedalo záujmom jednotlivca aj záujmom družstva a národného hospodárstva. Bez takéhoto roztriedenia sa výroba nemôže priaznivo vyvíjať. Ak sa v niektorej výrobe určí pomerne nízka odmena, napriek tomu že daná výroba je veľmi významná pre celé družstvo a národné hospodárstvo, nemôže sa táto výroba priaznivo vyvíjať. V takomto výrobnom odvetví družstevníci neradi pracujú a snažia sa o to, aby sa tu výroba znižovala. Na rozvoji výroby, v ktorej je odmeňovanie práce pomerne vysoké, sú zainteresovaní členovia družstva aj v prípade, ak nemá osobitný význam ani pre národné hospodárstvo, ani pre družstvo.

V družstvách preto treba zladíť individuálne a spoločné záujmy družstevníkov. Ak medzi týmito dvoma záujmami nie je súlad, je v konečnom dôsledku poškodený aj jednotlivec, pretože aj on má záujem, aby sa práca správne ohodnotila a aby sa určila správna výkonová norma.

Hoci spoločným záujmom každého družstva je rozdeliť pracovné sily medzi rôzne výrobné odvetvia v správnych proporciách a hoci je známe, že predpokladom pre toto rozdelenie je dôsledné uplatnenie zásady rozdeľovania podľa práce, predsa sa táto zásada často porušuje. Ak by to

bola len podniková otázka, nebolo by treba sa ňou zaoberať pri cenovej politike. Dôsledné uplatnenie zásady rozdeľovania podľa práce nie je však len podnikovým problémom, ale aj vecou týkajúcou sa celého národného hospodárstva. Zvlášť úzka je súvislosť medzi rozdeľovaním podľa práce a praktickou cenovou politikou. Účinnosť štátnej cenovej politiky vyžaduje, aby sa v družstvách uplatnil spoločný aj individuálny záujem. Systém rozdeľovania dôchodku a hodnotenie prác preto nesmie byť v rozpore s cieľmi cenovej politiky.

Štát stimuluje dôchodkovými reláciami, obsiahnutými v cene, vytvorenie správnych výrobných proporcií. Aj družstvá vypracúvajú na základe toho svoje výrobné plány. Ak sa nepodarí plány uskutočniť, súčasne sú poškodené aj spoločné záujmy družstiev a štruktúra výroby sa nevyvíja podľa národohospodárskych potrieb.

Cena a hodnotenie práce

Môže vzniknúť otázka, či by nebolo možné v záujme správneho hodnotenia jednotlivých prác centrálne pôsobiť na toto hodnotenie ako aj na formu účasti na zisku. Nedá sa to však uskutočniť pre viaceré príčiny. V družstevnom sektore je vytvorenie systému a foriem rozdeľovania dôchodku a odmeňovania práce vnútornou záležitosťou družstva. Ale správne hodnotenie prác centrálne a spoločným systémom je taktiež neriešiteľnou otázkou. To však neznamená, že treba v zásade odmietnuť aj „usmerňovanie“. Mimoriadne dôležité je toto „usmerňovanie“ — presnejšie povedané táto pomoc — v prvom období družstevného hospodárstva, kým si nové družstvá neosvoja správne metódy organizácie veľkopodnikového hospodárstva. V tomto prípade je zasahovanie do vnútorných záležitostí družstva oprávnené. Pravda, nemôže sa používať pre každé družstvo rovnaké hodnotenie práce. Družstvá sa navzájom podstatne líšia svojimi podmienkami; skladbou pracovných síl, kvalitou pôdy, vybavením hospodárstva atď. Pri daných cenách, cenových reláciách majú pre družstvo jednotlivé odvetvia rôzny význam. Pri hodnotení prác musí každé družstvo s týmito činiteľmi počítať. U tých istých plodín sa používajú pre tú istú prácu iné výkonové normy v hospodárstvach s ťažkou pôdou, iné v hospodárstvach s ľahkou pôdou. Rôzne hodnotenie môže byť odôvodnené ešte aj v samých družstvách. Taktiež je správne určiť rôzne výkonové normy, ak sa práca vykonáva strojom alebo ručne. Daná situácia v pracovných silách si napr. môže vyžadovať preradenie práce prislúchajúcej ináč do nižšej triedy.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že práce treba veľmi pružne hodnotiť. Družstvá sa musia prispôbiť vlastným podmienkam, keď zaraďujú prácu do tried a určujú výkonové normy. Musia dbať aj na to, či sa v podmienkach toho-ktorého roku tieto hodnotenia dajú použiť. Poveternostné podmienky môžu značne ovplyvniť množstvo práce, ktoré treba vynaložiť, avšak nerovnako ovplyvňujú vynakladanie práce v jednotlivých výrobných

ných odvetviach. Napríklad za suchého letného a jesenného počasia je zber cukrovej repy ťažší ako po lete s väčším počtom zrážok. Ale takéto počasia neovplyvňuje zber kukurice.

Správne hodnotenie prác vyžaduje pri mnohých výrobkoch, aj keď ide o práce rovnakého charakteru, prispôsobenie výkonových noriem ročným obdobiam. Obdobie dozrievania a zberu jednotlivých plodín trvá dlhšie, a preto množstvá plodín, ktoré možno za časovú jednotku určitého obdobia zobrať, podstatne sa líšia. Času dozrievania sa prispôsobuje aj cena týchto výrobkov. Keď sa výrobok dodá na trh na začiatku zberu, je cena vysoká, v období hromadného dozrievania cena klesá, neskoršie sa však znovu zvyšuje. V tomto prípade sa nákupná cena prispôsobuje spotrebiteľskej cene, resp. vývinu ponuky a dopytu. Takáto tvorba nákupných cien je celkom oprávnená a v období pred sezónou a po sezóne zainteresúva družstvá na zvyšovaní predaja. (Diferencovanie cien podľa období má priaznivý vplyv aj v inom smere, s tým sa tu však nebudeme zaoberať.)

Splnenie úloh, ktoré stanovil štát, predpokladá súčasne aj zabezpečenie osobnej zainteresovanosti družstevníkov. Pre zber týchto výrobkov nemožno napr. používať v mnohých prípadoch tie isté výkonové normy počas celého obdobia, ale treba ich správne diferencovať. Ak výkonové normy nezodpovedajú úlohe zobrať v danom období určité množstvo úrody, vtedy je družstvo nadarmo zainteresované na realizácii. V dôsledku protichodného pôsobenia osobnej zainteresovanosti nemôže využiť výhodné ceny.

Súvislosť medzi odmeňovaním práce v družstvách, čistým dôchodkom a cenovou politikou

Pri stále väčšom upevňovaní našich družstiev po organizačnej a hospodárskej stránke sa čoraz viac zaoberáme všeobecným a odvetvovým výskumom rentability. Vo viacerých družstvách sa uskutočňuje takýto výskum za účelom voľby správnej štruktúry výroby. Analyzujú sa údaje o výrobe, nákladoch a rentabilite z predošlého roku alebo z predošlých rokov, skúma sa pomer medzi nákladmi a výnosmi výroby. Toto všetko sa robí preto, aby sa mohlo lepšie rozhodnúť o výrobných reláciách v jednotlivých odvetviach. Dôležité je, aby družstvá pri tomto výskume používali správne metódy výpočtu nákladov a rentability a aby správne oceňovali vlastné náklady, vypočítané rôznymi metódami, a ich pomer k cenám.

Pretože otázka je dôležitá a aby sme predchádzajúce názory zdôraznili, bude účelné zaoberať sa niektorými otázkami výpočtu nákladov a rentability, najmä v súvislosti s odmenou za prácu v družstvách, v súvislosti s čistým dôchodkom ako aj v súvislosti so vzťahmi cien v jednotlivých odvetviach. Treba vopred zdôrazniť, že tu nemôžeme uvedené problémy úplne rozobrať a že mnohých dôležitých otázok nebudeme sa môcť ani dotknúť (nemôžeme sa zaoberať napr. úplnými vlastnými nákladmi, vnútorným obratom, amortizáciou atď.). Dúfajme, že sa napriek tomu podarí

v niektorých otázkach urobiť krok dopredu a poskytnúť v tomto smere našim družstvám pomoc.

Hovorili sme už o tom, že v dôsledku deľby práce vykonávajú v jednotlivých odvetviach družstevnej výroby jednotlivé práce rôzne výrobnorganizáčnè jednotky alebo osoby. V danej skupine sa viaže osobná hmotná zainteresovanosť družstevníkov na „vlastné“ odvetvie. Snažia sa o to, aby dostali za prácu vykonanú v odvetví čo najväčší osobný dôchodok. Z hľadiska dôchodku získaného za vykonanú prácu je ľahostajné, či dôchodok odvetvia kryje ich podiel a koľko čistého dôchodku zostáva navyše. Naproti tomu z hľadiska spoločných záujmov družstva je veľmi dôležité, aký dôchodok umožnia získať jednotlivé odvetvia.

Družstvá pri vyhotovovaní výrobných plánov — nezávisle od toho, či rozdeľujú dôchodok na základe pracovných jednotiek alebo zaručenej odmeny za prácu — počítajú s určitým podielom (pracovníkov odvetvia na osobnom fonde — pozn. prekladateľa) a skúmajú, aké náklady sú potrebné na dosiahnutie celkového dôchodku. V jednotlivých družstvách vykazujú okrem toho aj to, akú časť dôchodku viaže plánovaný podiel v jednotlivých odvetviach, čím prispieva dané výrobné odvetvie do fondu spotreby a akumulácie atď.

Skúmame preto, ako majú družstvá správne posudzovať dôchodok obsiahnutý v daných cenách s mimoriadnym zreteľom na to, že sa tu osobitným spôsobom vynárajú otázky vlastných nákladov, veľkosti odmeny za prácu, čistého dôchodku i otázky vzťahu k dôchodku v odvetviach.¹ Vzniká totiž pritom otázka, či ukazovatele zistené známymi metódami výpočtu vlastných nákladov, ktoré sa u nás používajú, môžu správne určovať vhodnú štruktúru, či môžu správne určovať dôchodok vyjadrený v cenách jednotlivých výrobkov. V ekonomickej literatúre a medzi odborníkmi z praxe je dosť rozšírená mienka, že vlastné náklady sú tu vhodným ukazovateľom.² Hoci sa k tejto otázke zaujímajú odlišné stanoviská, pokiaľ ide o metódy a zásady — hlavne pri zúčtovaní nákladov živej práce — zhodujú sa v tom, že na základe vlastných nákladov môžu družstvá správne voliť štruktúru výroby.

Ako je známe berú sa v našej praxi do úvahy náklady živej práce družstva zásadne dvojakým spôsobom: 1. štátnou mzdovou tarifou, mzdovou úrovňou a 2. celoštátno normalizovanou výškou pracovnej jednotky. Prvého ukazovateľa používa Poľnohospodársky výskumný ústav Maďarskej

¹ Aby sme sa vyhlí nedorozumeniam, musíme poznamenať, že na základe údajov nemôžeme preskúmať, aký veľký musí byť dôchodok obsiahnutý v cenách jednotlivých výrobkov, aby zodpovedal tak potrebám národného hospodárstva, ako aj potrebám družstiev.

² Pozri Erdei Ferenc, Szentmártoni Lajos, *Metóda výpočtu nákladov v poľnohospodárstve*, 4. publikácia Poľnohospodárskeho podnikového ústavu MTA; S. M. Kládčikov, E. I. Lukaninová, E. F. Poljanská, *Výpočet vlastných nákladov v kolchozoch*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1961; Fekete Ferenc, Pálinskás István, Rácz Lajos, *Vlastné náklady a výpočet dôchodku v poľnohospodárstve*. — Diskusný materiál z ankety Ekonomickej spoločnosti konanej 23. júna 1961.

akadémie vied (predtým Poľnohospodársky podnikový ústav), druhého ukazovateľa Ministerstva poľnohospodárstva.³

Keďže v súvislosti s cenovou politikou skúmame vzťahy medzi odmenou za prácu a čistým dôchodkom, môžeme použiť oba spôsoby výpočtu vlastných nákladov. Pretože údaje Poľnohospodárskeho výskumného ústavu Maďarskej akadémie vied lepšie odzrkadľujú výrobu a náklady, je metóda, ktorú používajú výhodnejšia, a preto je účelné použiť pre našu analýzu ich údaje a koncepciu.

Tabuľka 1
Percentuálne rozdelenie hrubého dôchodku

Druh	Odmena za prácu	Čistý dôchodok	Druh	Odmena za prácu	Čistý dôchodok
Jarný jačmeň	16,5	83,5	Konope stonky	50,6	49,4
Ozimný jačmeň	16,9	83,1	Slničnica	54,2	45,8
Pšenica	16,9	83,1	Kukurica	56,6	43,4
Cukrová repa	42,7	57,3	Zemiaky	75,4	24,6
Ryža	49,0	51,0	Tabak	85,9	14,1

Tabuľka 1 udáva, v akom pomere sa hrubý dôchodok niekoľkých dôležitejších výrobkov rozdeľuje medzi odmenu za prácu a čistý dôchodok (na základe priemeru skúmaných družstiev Poľnohospodárskym výskumným ústavom MAV pri cenách roku 1960).⁴

Údaje v tab. 1 upravíme tak, že odrátame 20 % z hrubého dôchodku, ktoré pripadajú na záväzky družstiev voči štátu.⁵ Na základe tejto opravy je percentuálny pomer čistého dôchodku, ktorý zostane družstvám, voči hrubému dôchodku takýto:

jarný jačmeň	63,5	konope stonky	29,4
ozimný jačmeň	63,1	slničnica	25,8
pšenica	63,1	kukurica	23,4
cukrová repa	37,3	zemiaky	4,6
ryža	31,0	tabak	-5,9

Z údajov je zrejmé, že pre družstvá sú obilniny najvýhodnejším odvetvím, lebo pri nich zostáva na družstevnú akumuláciu a iné spoločné ciele po zaplatení odmeny za prácu a po splnení iných povinností viac ako 63 % hrubého dôchodku. Pri viacerých výrobkoch sa však tento pomer pohybuje

³ Výpočet nákladov a rentability používaný Ministerstvom poľnohospodárstva a Poľnohospodárskym výskumným ústavom MAV sa líši aj v inom smere, ale od toho tu odhliadneme, nebudeme sa zaoberať ani kritikou iných zásadných a metodických otázok pri výpočte nákladov a rentability.

⁴ Tabuľka 1 je zostavená na základe údajov Poľnohospodárskeho podnikového ústavu MAV, uverejnených v publikácii *Výrobné náklady 100 poľnohospodárskych družstiev v rokoch 1959-1960*.

⁵ Záväzky voči štátu treba brať do úvahy podľa našej mienky úmerne k hrubému dôchodku. Dane, poistenie atď. zafažujú celý dôchodok, a preto musia byť rozložené na jednotlivé odvetvia v pomere k dôchodku jednotlivých odvetví.

medzi 20—30 %, u zemiakov nedosahuje ani 5 %, ba dokonca u tabaku sa objavuje strata. Tieto odvetvia teda viac-menej znižujú rentabilitu družstevnej výroby, a preto by bolo treba uprednostňovať rozvoj tých odvetví, ktoré väčším percentom prispievajú na akumuláciu a na krytie iných spoločných potrieb družstva. Družstvá by však konali proti svojim záujmom, ak by pri voľbe štruktúry výroby vychádzali jednostranne z tejto skutočnosti. Nahradme tieto pomerné čísla rozdelením hrubého dôchodku podľa hodnoty (pozri tab. 2).⁶

Tabuľka 2

Rozdelenie hodnoty hrubého dôchodku niektorých výrobných odvetví na plochu (forinty na katastrálne jutro)*

Druh	Odmena za prácu	Dane a iné záväzky	Celkový čistý dôchodok
Tabak	8399	1458	1381
Cukrová repa	2580	1208	3460
Zemiaky	1771	470	579
Ryža	1519	620	1580
Kukurica	876	310	673
Konope stonky	837	331	818
Snečnica	724	267	611
Jarný jačmeň	335	407	1700
Ozimný jačmeň	332	394	1637
Pšenica	330	390	1619

* Pozn. prekl. 1 katastrálne jutro = 0,57 ha.

Teraz sme do výskumu zapojili ďalšieho činiteľa, ktorý je z hľadiska družstiev rozhodujúci — pôdu. Údaje tu ukazujú výšku odmeny za prácu, dane, iné záväzky i celkový čistý dôchodok, ktoré pripadajú na jednotku rozlohy pôdy. Obilniny sa aj pri tomto prepočte javia ako veľmi rentabilné (len cukrová repa je pred nimi).⁷ Naproti tomu v porovnaní so základnou odmenou družstiev vyžaduje vyššie náklady ako obilniny: ryža a zemiaky asi pätnásobne, cukrová repa asi osemnásobne, tabak zase dvadsaťpätnásobne.

Výpočet vlastných nákladov neosvetľuje túto súvislosť a je to jeho najväčší nedostatok pri používaní v družstevnom sektore. Podľa nášho názoru údaje o vlastných nákladoch, ktoré používa Ministerstvo poľnohospodárstva a Poľnohospodársky výskumný ústav Maďarskej akadémie vied, nie sú vhodné už aj preto, že družstvá nemôžu na ich základe posudzovať cenovú politiku a dôchodok obsiahnutý v cene.

⁶ Zostavené na základe uvedenej publikácie Poľnohospodárskeho podnikového ústavu MAV.

⁷ Výborná situácia u cukrovky súvisí jednak s pomerne dobrou úrodou v 100 družstvách a jednak s cenou platnou roku 1960 (súčasná cena je o 10 % vyššia). Naproti tomu zase pomerne nepriaznivú rentabilitu snečnice môžeme vysvetliť bezdôvodne nízkou nákupnou cenou roku 1960. Cenu snečnice zvýšili medzitým viac ako o 30 %.

Na dôkaz tohto konštatovania uveďme príklad. Predpokladajme, že družstvo hospodáriace na 1000 katastrálnych jutrách s 200 členmi sa na základe uvedených údajov rozhodne, že bude vyrábať len obilniny. Pri pestovaní pšenice, ozimného a jarného jačmeňa dosahuje jeho celkový hrubý dôchodok 1 970 000 Ft, z toho odmena za prácu 332 000 Ft, dane a iné záväzky 394 000 Ft a čistý dôchodok, ktorý zostane družstvu, tvorí 1 244 000 Ft. Na družstevníka by pripadala priemerná ročná odmena 1660 Ft.

Už na viacerých miestach sme poukázali na to, že osobná hmotná zainteresovanosť družstevníkov sa viaže na dosahovanie čo najväčšieho ročného dôchodku. V ich záujme je aj rozvoj ich hospodárstva, preto musia dosiahnutý hrubý dôchodok rozdeliť v pomere, ktorý zodpovedá ich spoločným a individuálnym záujmom na osobný dôchodok a na dôchodok družstva slúžiaci spoločnému účelu. Naše družstvo však pri voľbe štruktúry výroby s týmto nepočíta a musí preto dodatočne zmeniť rozdelenie hrubého dôchodku.⁸

Pripusťme, že sa družstevníci rozhodnú tak, aby na jedného družstevníka pripadalo aspoň 6000 Ft dôchodku. V tomto prípade zostane na spoločenské potreby len 357 000 Ft k dispozícii. Ak z tejto sumy odložia na rezervné a sociálne fondy, nemôžu veľmi uvažovať o rozšírení výroby.

V našich príkladoch sme vychádzali z údajov Poľnohospodárskeho výskumného ústavu Maďarskej akadémie vied o vlastných nákladoch a tieto údaje sme dôsledne uplatnili. Konečným výsledkom bolo to, že v družstvách sa voči východisku pri realizácii podstatne zmenilo rozdelenie hrubého dôchodku.

Vychádzali sme z toho, že odmena za prácu tvorí 16,9 % hrubého dôchodku, čistý dôchodok zase 63,1 %. Tieto údaje bolo však treba upraviť a konečne aj viac ako 60 % hrubého dôchodku bolo treba dať na „odmenu za prácu“ a na družstevný čistý dôchodok zostalo necelých 20 %. K tomu treba dodať ešte aj to, že vypočítaný osobný dôchodok aj družstevný čistý dôchodok je nízky (napriek tomu, že priemernú úrodu obilnín v prípade 100 družstiev a z toho vyplývajúcu rentabilitu možno považovať priemerne za veľmi dobrú).

Hmotná zainteresovanosť stimuluje naše družstvá k tomu, aby vyrábali taký výrobok alebo také výrobky, ktorými zabezpečujú zodpovedajúci osobný dôchodok a ktorými súčasne zabezpečujú dôchodok potrebný na rozvoj výroby a na uskutočnenie iných spoločných družstevných cieľov. Pri voľbe plodín, ktoré sa majú pestovať, nemôže sa jednostranne vychá-

⁸ Nemožno totiž predpokladať, že by určité družstvo pri takej nízkej úrovni dôchodkov poskytlo čistý dôchodok v takejto výške na spoločné ciele. Samozrejme, v praxi môže dôjsť k takým prípadom, že si určité družstvo zvolilo správnu štruktúru výroby a dosiahlo aj zodpovedajúci dôchodok a predsa môže vyplácať na jedného člena pomerne menší dôchodok. Takáto situácia môže vzniknúť vtedy, keď určité družstvo investuje nad svoje sily alebo keď pre investície už skoršie nadobudnuté si vybralo úver a spláca ho v krátkych obdobiach atď.

dzať ani z toho, akú časť hrubého dôchodku tvoria „mzdové náklady“, ani z toho, koľko zostane na spoločné ciele družstva. Ako sme videli, v pomere k hrubému dôchodku obsiahnutému v cenách rôznych výrobkov prispievajú jednotlivé odvetvia viacej do spotrebného fondu, iné zase viacej do fondu akumulácie.

Pri štátnej cenovej politike sa objavujú dve základné úlohy: jedna je určenie úrovne poľnohospodárskych cien a druhá zase správne určenie cenových relácií. Tieto dve úlohy sú postavené na odlišných teoretických základoch. Pri určovaní úrovne poľnohospodárskych cien je základnou požiadavkou vytvorenie správneho pomeru medzi dôchodkami roľníkov a námezdnych pracovníkov (pri súčasnom využívaní iných činiteľov), ďalej zabezpečenie určitej sumy, potrebnej pre výrobu (toto môže zabezpečiť štát do určitej miery aj iným spôsobom, napr. rôznymi výhodami). Cenová úroveň musí zabezpečiť pre celú poľnohospodársku výrobu zodpovedajúci dôchodok. Pri vytváraní cenových relácií je zase hlavnou otázkou: ako možno stimulovať družstvá k vytvoreniu štruktúry výroby zodpovedajúcej národohospodárskym potrebám. Vytvorenie cenovej úrovne musí byť založené na požiadavke súladu poľnohospodárstva a ostatných národohospodárskych odvetví, na zásade rovnakej mzdy za rovnakú prácu. Pri vytváraní cenových relácií nemožno túto zásadu používať. Danú cenovú úroveň, úhrn cien treba rozdeliť medzi výrobky (pri vytváraní cenových relácií) „neúmerne“, a to tak, aby v jednotlivých odvetviach bol v pomere k vynaloženej živej práci väčší, v iných zase menší dôchodok. Zásadu rovnakej práce za rovnakú mzdu teda štát nemôže používať vo vzťahu k odvetviam. Formálne to vyzerá tak, že zásada socialistického rozdeľovania bola porušená. Ak by účasť družstevníkov na dôchodku bola v priamej súvislosti s dôchodkom, ktorý sa dosahuje v jednotlivých odvetviach, vznikali by z toho veľké problémy.

V našich družstvách nie je a ani nemôže byť okrem prémiovania bezprostredná súvislosť medzi dôchodkom dosiahnutým v jednotlivých odvetviach a podielom na dôchodku. Družstvo je kolektívnym hospodárstvom, v ktorom vlastníci potom, keď zjednotili svoju pôdu, výrobné prostriedky a pracovnú silu, spoločne vyrábajú. Dôchodok dosiahnutý v jednotlivých odvetviach je spoločným vlastníctvom a rozdeľujú ho medzi sebou (odhliadnuc od pozemkovej renty) podľa množstva a kvality vykonanej práce, teda na základe zásady rovnakej odmeny za rovnakú prácu. Pretože dôchodok družstiev sa ovplyvňuje cenovou politikou, prispieva k jeho vytváraniu jedno odvetvie vo väčšej, druhé v menšej miere. Samozrejme, musia družstvá počítať s tým, aké náklady si vyžaduje dosiahnutie dôchodku pri výrobe v jednotlivých odvetviach. Nemôže byť pre nás ľahostajné, v akom pomere je dôchodok obsiahnutý v cene k nákladom potrebným na jeho dosiahnutie.

Bolo by veľkou chybou, ak by naše družstvá posudzovali jednotlivé odvetvia podľa toho, aký čistý dôchodok dosahujú v pomere k vlastným nákladom alebo k nákladom živej práce. Družstvá pri skúmaní súvislostí

tohto problému s jednotlivými odvetviami — t. j. problému ceny, dôchodku vyplatenej odmeny a akumulácie — postupujú správne vtedy, ak skúmajú hrubý dôchodok každého odvetvia vo vzťahu k ostatným odvetviam a súčasne porovnávajú s vynaloženou prácou a s jednotkou plochy pôdy. Podľa našej mienky nemožno ani klásť otázku, ktoré odvetvie je priaznivejšie, či to, ktoré viacej prispieva do fondu spotreby, alebo to, ktoré viacej napomáha akumuláciu. Takéto postavenie otázky je ľubovoľné a nepočíta s pomermi v družstve. Naše družstvá musia rozvíjať jednotlivé výrobné odvetvia na základe vlastných podmienok a musia brať do úvahy celkovú situáciu svojho hospodárstva, keď rozhodujú o voľbe štruktúry výroby. V konečnom dôsledku závisí vývin akumulačného a spotrebného fondu od výsledku celého hospodárstva, na ktorom sa podieľajú všetky odvetvia spoločne. Musia si rozmyslieť, pri akej štruktúre výroby sa najlepšie uplatní individuálny a spoločný záujem družstevníkov. Na to treba uskutočniť množstvo výpočtov.

Nebolo by správne odporúčať jednoznačne pre každé družstvo výrobnú štruktúru vytvorenú na základe tých istých zásad. Podmienky našich družstiev sa veľmi od seba líšia. V jednom družstve pripadá na jedného družstevníka 5 katastrálnych jutár, v druhom 10 katastrálnych jutár. Aj v dôsledku iných pôdných pomerov sa líšia výnosy rôznych plodín a taktiež náklady pripadajúce na jednotku výroby sú rôzne. Práve z týchto dôvodov musí uvážiť každé družstvo vzhľadom na vlastné podmienky, pri akej výrobnej štruktúre dosiahne najväčší dôchodok. Je to okrem iného aj dôležitý predpoklad efektívnosti štátnej cenovej politiky, veď naša cenová politika musí — ako sme videli — počítať s pomermi v družstvách.

*

Z toho, čo sme uviedli, je zrejmé, že dôležitým predpokladom úspešnej cenovej politiky — ale zároveň aj úverovej politiky atď. — je správne hodnotenie práce družstevníkov, vytvorenie správneho systému poskytovania naturálií a správneho prémiovania. Štátne ceny účinne podporujú výrobu v družstvách, ak sa ciele cenového regulovania zhodujú nielen so spoločnými, ale aj bezprostredne individuálnymi záujmami družstevníkov. Treba vytvoriť v každom družstve také podmienky pre osobnú zainteresovanosť, aby zodpovedali aj stimulovaniu, ktoré sa uplatňuje v cenách.

PREHLADY, KONZULTÁCIE, GLOSY

JAROSLAV HABR

PŘIBLIŽNÉ METODY V MATEMATICKÉM PROGRAMOVÁNÍ

V posudku knihy o matematických metodách v ekonomii, otištěném v Ekonomickém časopise (1962), č. 2, dotkl se recenzent mimo jiné jedné zásadní otázky, která si zaslouží zvýšené pozornosti a podněcuje k diskusi.¹ Je to spor: matematické metody (konkrétně lineární programování) contra metody „zdravého rozumu“. V podstatě jde o reakci pracovníků hospodářské praxe na určité názory a požadavky matematiků, resp. matematizujících ekonomů. Odraz tohoto rozporu shledáváme v odborném tisku zejména na Západě, ale i v Sovětském svazu, v Polsku aj. (viz dále několik ilustrací).

Nelze popřít, že reakce kritiků metod matematického programování by v mnohém nebyla zdravá. Bohaté zkušenosti praktických ekonomů nelze jen tak hodit přes palubu a myslet si, že je možno řídit loď pouze „vědecky“. Poměr kritiků k novým metodám plyne sice někdy z naprostého nepochopení, někdy však nutno uznat, že protiargumenty matematiků jsou tak nevhodné, že pracovníky praxe v jejich negativním postoji spíše utvrzují.

Smyslem příspěvku je pokusit se o určitou metodickou syntézu toho, co je cenné v poznacích, zkušenostech a přístupu k řešení pracovníků hospodářské praxe a co je cenné v exaktní algoritmizaci a ve formalizačním úsilí pracovníků orientovaných matematicky; na druhé straně vyvarovat se přitom nevýhod extrémní matematizace i extrémního praktikizmu. Dříve však bude nutno se vrátit k některým tvrzením vyskytujícím se v uvedeném sporu.

Především pokud jde o *univerzálnost* lineárního programování. Zcela na vrub pochybných pseudovykladačů matematických metod připadá odpovědnost za falešnou představu, že lineární programování je metoda vhodná pro řešení *všech* ekonomických úloh. Je pochopitelné, narazí-li tato představa na pestrou ekonomickou realitu, že nastane negativní odezva, obvykle se sklonem ke generalizaci v druhém směru. Že představy o univerzálnosti opravdu existují, ukazuje — pokud jde o Západ

¹ Jde o Dančovu recenzi Kotzigovy knihy *Matematické metody v hospodářské praxi*.

— tamní literatura (např. na to také poukazuje dánský ekonom Sven Danø v práci o lineárním programování, kterou cituje Dančo ve zmíněné recenzi). Jako ilustraci z našich podmínek lze uvést článek Kovalevův,² v němž autor říká, že metody lineárního programování se projevily jako neefektivní pro řešení úloh z plánování investic a z procesu rozšířené reprodukce. Na takové názory je třeba reagovat.

Kovalevovo tvrzení udivuje ve dvojím směru. Matematická metoda může zklamat jedině tehdy, jestliže podmínky modelu nekorespondují s ekonomickou realitou. Tyto podmínky jsou v modelu obsaženy zcela zřetelně, některé však jsou v něm obsaženy pouze implicitně (viz v daném případě podmínka homogenity a dělitelnosti, která u investic pochopitelně splněna není). Na druhé straně však je nesprávné tvrdit, že lineární programování v uvedené problematice nemá vůbec uplatnění. Znalosti modelových nuancí, jako je celočíselné nebo nelineární programování, naznačují možnosti použití i pro volbu investičních variant, nehledě k možnostem dalším v souvislosti s investiční problematikou, např. pokud jde o zjištění úzkoprofilových omezení, parametrizaci úlohy, optimální skladbu, využití hodnot duálních proměnných při rozmístění apod.

Model není modla. Nevyhovuje-li v konkrétních podmínkách, není třeba jej hned kácat. Buď se dá modifikovat, zdokonalit, uzpůsobit, nebo v daném případě naše dosavadní znalosti modelové techniky ještě nedorostly a pak nastupuje obvykle tradiční cesta řešení. Ale i tak je možné, že se model hodí v jiném případě, kdy soulad mezi předpoklady modelu a realitou bude jasnější.

Představa univerzálnosti vznikla spíše z nedorozumění, z neznalosti toho, co je vlastní podstatou modelování ekonomických jevů a procesů. Tuto falešnou představu lze celkem snadno změnit, nejde tu tedy o nějaký problém. Obtížnější bude řešit otázky, které přímo souvisí s rozpor: matematické metody — metody „zdravého rozumu“. Zmíníme se o hlavních.

V recenzi Kotzigovy práce se uvádí na podporu matematických metod, že metody „zdravého rozumu“ nevedou obvykle k dobrým výsledkům. Recenzent vyzdvihuje, jak se autoru právě podařilo názorně ukázat na jednoduchých příkladech nesprávnost závěrů učiněných nematematickým způsobem.

Tento způsob potírání metod „zdravého rozumu“ podle názoru a zkušeností pisatele této glosy se však nezdá být postačující a účinný k překlenutí uvedeného rozporu. Lze mít námitky ve dvou směrech. Jednak, zda stačí tento postup k vyvrácení argumentů nematematiků, a dále, zda v konečném dopadu *naopak neposiluje užívání metod „zdravého rozumu“*. S tím pak souvisí i vlastní přístup k řešení otázky, který bude dále navržen.

² N. Kovalev, *Problémy použití matematiky a samočinných počítačů v plánování*. Voprosy ekonomiki (1961), č. 12; zkrácený překlad Politická ekonomie (1962), č. 4.

Je známo, že metoda lineárního programování odhalila některé zásadní omyly našich dosavadních tradičních logických úvah. Některé objevy v tomto směru jsou překvapivé. K ilustraci uveďme jen několik poznatků z řešení dopravní úlohy lineárního programování. Je to např. falešnost běžné laické představy, že v celkovém optimálním řešení musí být cesta s individuálně nejvýhodnější cestou a naopak nesmí být cesta s individuálně nejméně výhodnou cestou, že k optimalizaci vede postupné přiřazování nejvyšších možných hodnot podle nejnižších sazeb, resp. nejnižších hodnot podle nejvyšších sazeb (indexová metoda vzestupná a sestupná). Dále sem patří poznatek, že někdy vede k lepšímu výsledku postup podle první „logiky“, jindy podle druhé. K dalším, přímo zarážejícím poznatkům, plynoucím z řešení duální dopravní úlohy lineárního programování, patří, že *zvětšení* hodnot okrajových podmínek může v určitých případech vést k *poklesu* hodnoty účelové funkce (přepravuje se více zboží, avšak celkový náklad je nižší) a naopak *snížení* hodnot okrajových podmínek k *vzestupu*.

Na řadě jednoduchých příkladů lze tedy dokázat pochybnost některých našich dosavadních logických úvah. Co to však znamená v argumentaci proti metodám „zdravého rozumu“? Nepřeceňujeme dopad těchto objevů? Především je jisté, že uvedené typy rozhodování představují v celkovém souboru „logik“ používaných při řešení uvedených úloh *jen nepatrnou část*. Dále je zřejmé, že nejde o *zásadně a obecně falešné úvahy*, nýbrž jen o úvahy, které v některých případech mohou ovlivnit stupeň výhodnosti řešení. Již proto by nebylo správné generalizovat. Závažnější je však jiná stránka. Poznatky získané z matematického programování ve svých důsledcích nesnižují, naopak *posilují* metody „zdravého rozumu“. A to tím, že revidují dosavadní logické omyly, zdokonalují dosavadní logické úvahy, obohacují je. Praktik, který se seznámil s poznatkami lineárního programování, nebude pokládat za logické, že v rozvrhu musí být cesty s nejkratšími vzdálenostmi, nýbrž jeho logika se bude již opírat právě o tyto nové poznatky a bude se jimi řídit, i když bude řešit třeba z nedostatku vyšší výpočetní techniky, z časových důvodů apod. dopravní úlohu jen „zdravým rozumem“. Nelze proto matematické metody obecně stavět proti metodám „zdravého rozumu“.

Je dobře známo, že řada praktických úloh lineárního programování je takového typu, že jsou zcela „průhledné“. Matematici, či snad spíše matematicky orientovaní ekonomové jdou však často na ně se stejným kalibrem jako na úlohy složité. Tento styl řešení, charakterizovaný jako „s kanonem na vrabce“, používání matematických metod v praxi asi mnoho neposlouží a propagačně neprospěje, spíše dobrou věc poškodí psychologicky. Nejde jen o plané tvrzení; že takový přístup existuje, o tom svědčí opět literatura. Je znám názorný příklad z Polska, kde řešení praktické úlohy simplexovou metodou vyprovokovalo známého odborníka v lineárním programování k polemice.³ Jsou známy i případy řešení směšo-

³ Srv. W. Tomaszewski. *O niealgorytmicznych rozwiązaniach zadań programowania liniowego*. Przegląd statystyczny (1961), č. 2. Viz též Ekonomista (1961), č. 5.

vací úlohy simplexovou metodou, ač k vyřešení stačilo použít směšovacího počtu, kterému se učilo u nás na obecných školách už před 50 lety a snad i dříve.

Je možno citovat i jeden konkrétní příklad uvedený v populární knize o operačním výzkumu a přebíraný jinými autory.⁴

$$\begin{array}{rcl}
 0,4x_1 + 0,28x_2 + 0,32x_3 + 0,72x_4 + 0,64x_5 + 0,6x_6 & = & \text{max.} \\
 0,01x_1 + 0,01x_2 + 0,01x_3 + 0,03x_4 + 0,03x_5 + 0,03x_6 & \leq & 850 \\
 0,02x_1 & & 0,05x_4 & \leq & 700 \\
 & 0,02x_2 & & 0,05x_5 & \leq & 100 \\
 & & 0,03x_3 & & 0,08x_6 & \leq & 900
 \end{array}$$

Příklad je v knize řešen simplexovou metodou, tabulka má 10 proměnných a k optimalizaci je třeba sedmi kroků. Řešíme-li úlohu metodou „zdravého rozumu“ poučeného logickými poznatky z lineárního programování, vypočteme úlohu takřka naráz. Logický rozbor vede totiž k tomu vyjádření:

x_1	x_2	x_3	$3x_4$	$3x_5$	$3x_6$	85 000
$2,5x_4$	$2,5x_5$	$\frac{8}{3}x_6$				
35 000	5 000	30 000				

Řešení je již jednoduché. Obsazujeme-li např. podle frekvenční metody, dostaneme přímo výsledek: $x_1 = 35\ 000$, $x_2 = 5\ 000$, $x_3 = 30\ 000$, $d_1 = 15\ 000$ (doplňková proměnná).

Z recenze Kotzigovy knihy mohl čtenář nabýt dojem, že citovaný Danø je právě přívržencem takových metod „zdravého rozumu“. Ne zcela. I když odsuzuje představu lineárního programování jako univerzální metody a uznává vhodnost řešení průhledných problémů tradičními metodami, v některých svých vývodech se staví bezvýhradně proti argumentům praktiků. Činí tak zejména, pokud jde o další známý rozpor: exaktní metoda — neexaktní kvantitativní podklady.

K tomu je opět třeba zaujmout stanovisko, neboť u nás se tento protiklad začíná už také projevovat.⁵ Otázka má dva aspekty. Po stránce věcné může být výsledek řešení matematickou metodou tak falešný, jako kdyby byl použit nesprávný model. Druhá stránka se týká hospodárnosti použití exaktních metod a prostředků (prakticky samočinných počítačů) v takových případech. Podle našeho názoru nestačí odbývat rozpor mezi exaktností matematických metod a neexaktností dat tvrzením (jak činí

⁴ Churchman, Ackoff, Arnoff, *Introduction to operations research*, New York 1957; viz též Kaufmann, *Méthodes et modèles de la recherche opérationnelle*, Paris 1959.

⁵ Viz některé příklady uplatnění lineárního programování v zemědělství, které se objevily v našem odborném tisku, kdy se na deterministický model narážejí data, která mají zoufale vysokou variabilitu.

Danø), že metody „zdravého rozumu“ pracují s tímž číselným materiálem. Otázkou je, jak která metoda respektuje povahu podkladového materiálu. Je možné, že nematematická metoda bude pružnější než exaktní výpočet, připomínající spíše známou definici statistiky jakožto správného součtu nesprávných čísel.⁶

Kromě uvedených námitek zastánců metod „zdravého rozumu“ existuje řada dalších. Pisatel glosy pokládá osobně za nejzávažnější nedostatek, že ryze matematické algoritmy řešení ztěžují možnost *průběžné ekonomické interpretace*. Moderní výpočetní technika tento moment ještě zesiluje. Člověk je sice vyřazen z duševní nádeničiny (opakující se jednotvárné početní operace), *ale i z práce tvůrčí* (uplatňování zkušeností, přizpůsobování reálným podmínkám a možnostem rozhodování v průběhu).

V další části můžeme již přejít k vlastnímu návrhu jedné možné cesty, jak do určité míry překlenout zmíněný rozpor matematické metody — metody „zdravého rozumu“. Spolu se tím činí pokus i o respektování dalších aktuálních problémů (viz např. nedostatek samočinných počítačů). Jde o rozvedení a prohloubení některých myšlenek, které byly již naznačeny na stránkách Ekonomického časopisu.⁷ Navržená cesta je — paralelně s tradičními metodami nematematickými i s metodami matematickými — rozvíjet postupy, které by představovaly určitou syntézu výhod obou typů, aniž by byly zatíženy jejich nevýhodami.

Schematizujeme výhody (+) a nevýhody (—) obou typů metod (jde o velmi hrubou schematizaci):

	metoda „zdravého rozumu“	metoda matematická
exaktnost	—	+
efektivnost	—	+
možnost standardizace	—	+
možnost bezprostřední interpretace	+	—
matematická nenáročnost	+	—
výpočetní nenáročnost	+	—

Provedeme-li rozbor, dostaneme jako ideální syntézu metodu exaktní, efektivní, standardizovanou, s možností bezprostřední interpretace, matematicky a výpočetně nenáročnou. Metoda s takovými vlastnostmi patrně neexistuje. Požadavkům se však hodně přibližují metody, které nazýváme *přibližné* (více méně vhodné jiné označení: metody aproximativní, suboptimální, praktické). S výjimkou úplné exaktnosti tyto metody dobře splňují uvedené podmínky. Nesplnění podmínky exaktnosti by ovšem zcela znehodnotilo tyto postupy. Přibližné metody však mohou vést k dostatečně atraktivním (t. j. lepším než dosavadním) řešením z hlediska praxe. Mohou vykazovat dokonce i některé jiné příznivé vlastnosti.⁸

⁶ V této souvislosti nelze již rozšiřovat glosu směrem k úvahám o problematice používání modelů *stochastických*.

⁷ Příspěvek k používání matematických metod v podmínkách socialistického plánovaného hospodářství. Ekonomický časopis (1962), č. 1.

⁸ Např. možnost snadné kontroly (viz např. frekvenční metoda).

Pro ilustraci si můžeme konfrontovat tyto požadavky s vlastnostmi, které má jedna taková přibližná metoda, kterou navrhl autor tohoto příspěvku a předběžně označil jako *metodu úzkých profilů*.⁹ Její popis by přesáhl rámec této glosy; v souvislosti s tématem stačí uvést hlavní charakteristiky metody.

1. Opírá se o logickou úvahu snadno pochopitelnou pracovníkům i bez matematické kvalifikace.
2. Metoda je standardizována.
3. Výpočetní postup je jednoduchý.
4. Metoda umožňuje přímou ekonomickou interpretaci na všech stupních výpočtu, a tím kontrolu, doplnění, zpřesnění, příp. změnu podmínek.
5. Metoda má dostatečně obecnou platnost.
6. Umožňuje určit, jak se výsledek maximálně odchyluje od matematického optima.
7. Proti simplexové metodě radikálně zjednodušuje používání doplňkových proměnných.
8. Proti simplexové metodě se obejde bez umělých proměnných.
9. Nevyžaduje zvláštní úpravy, jde-li o degeneraci.
10. Lze jí použít i tehdy, vyskytnou-li se v úloze nelinearity.
11. Získaného řešení lze případně použít jako východiskového řešení pro klasické postupy.

Bylo by mylné domnívat se, že pisatelovy poznámky vyvolané čtením Dančovi recenze odporují celkovému duchu recenze i duchu Kotzigovy knihy. Zdůrazňované přednosti matematických metod jsou jistě nesporné. Smyslem poznámek bylo pouze vzít v ochranu metody logického rozboru, které — *obohaceny právě logickými poznatky matematického programování* — mohou být někdy účelnějším, rychlejším a ekonomičtějším nástrojem rozhodování než exaktní metody s celou svou abstraktní krásou a elegancí.

⁹ Návrh přibližné metody lineárního programování. Závěrečná zpráva Výzkumného ústavu ekonomiky potravinářského průmyslu, Praha 1961.

KAREL SOŠKA

NĚKTERÉ TENDENCE V EKONOMICE VYSPĚLÝCH KAPITALISTICKÝCH ZEMÍ

Jedním z všeobecných charakteristických znaků kapitalistické ekonomiky je tendence k zpomalování tempa rozvoje výroby. Tato tendence, jak teoreticky objasnil Marx, vyplývá z vývoje kapitalistické soustavy a je potvrzována ročními přírůstky výroby v jednotlivých kapitalistických zemích a ještě výrazněji přírůstky výroby kapitalistické výroby jako celku. Bylo by však vážným omylem odvozovat zpomalení kapitalistické výroby z růstu jednotlivých odvětví, resp. z růstu některých výrob. Struktura výroby nemůže být v žádné ekonomice, pokud se tato vyvíjí, stabilní. Rozvoj různých výrob probíhá v historii nerovnoměrně a probíhá nerovnoměrně i dnes. Proto přírůstky jednotlivých výrobků, pokud se pozorují izolovaně od celkového vývoje ekonomiky, nemohou být dostatečným ukazatelem pro tempo růstu výroby celého hospodářství některé země a ani pro posouzení jejího stavu. Zpomalení výroby jednoho výrobku může být spojené s rychlejším růstem jiného výrobku. Změny tohoto druhu přitom nemusí být vůbec vyvolané společensko-ekonomickými vztahy, ale vývojem výrobních sil a představují nesporně progresivní tendence ve vývoji výroby.

Pozorujeme-li hospodářství vyspělých kapitalistických zemí jen z hlediska výrobních sil, musíme si povšimnout, že ve struktuře výroby těchto zemí dochází v posledním období ke změnám i tohoto charakteru. Pokud přinášejí všeobecně zvýšení společenské výroby, nejsou tendencemi specifickými pro kapitalistickou formu výroby, ale tendencemi vyplývajícími z dnešního stupně rozvoje výrobních sil vůbec. To znamená tendencemi, které si vynucuje i dosažený stupeň rozvoje výrobních sil v zemích socialistického tábora. Z tohoto hlediska je tedy prospěšné jak pro naši ekonomickou teorii, tak i pro naši hospodářskou praxi všimneme-li si některých hlavních směrů ve struktuře výroby, které se dnes rýsují ve vyspělých kapitalistických zemích.

I. Prudký rozvoj chemického průmyslu

1. V rozhodujících vyspělých kapitalistických zemích prodělal chemický průmysl bouřlivý růst. Za uplynulých více než 20 let (1937—1960) rostla

výroba chemického průmyslu podstatně rychleji, než činilo tempo růstu celkové průmyslové výroby (tab. 1).

Tabulka 1

Země	Index růstu do roku 1960 (1937=100)		Koeficient předstihu chemického průmyslu
	průmysl celkem	chemický průmysl	
Hlavní země EHS:			
1. Belgie	165	238	1,44
2. Francie	217	348	1,60
3. Itálie	297	542	1,82
4. NSR	249	386	1,55
Velká Británie	193	403	2,09
USA	272	425	1,56
Kanada	283	371	1,31

Z propočteného koeficientu předstihu je zřejmé, že výroba chemického průmyslu rostla za posledních cca 20 let ve vyspělých kapitalistických státech zhruba 1,5 krát rychleji než celková průmyslová výroba.

2. Uvedená tendence ještě zesílila v posledním desetiletí. Ve vyspělých kapitalistických zemích Evropy se zvýšil předstih chemického průmyslu proti celkovému tempu průmyslu na 1,6—1,7. Ve Spojených státech amerických a Kanadě bylo tempo růstu chemie více než dvakrát větší než růst průmyslové výroby. Z vyspělých kapitalistických zemí mělo menší přírůstky chemického průmyslu ve srovnání s celkovým přírůstkem pouze Japonsko. Pro léta 1962—1963 se však počítá i zde u chemického průmyslu s obrovskými ročními přírůstky zejména na úseku petrochemie. Tak např. výroba etylénu má ročně růst o 70 %, polyetylénu o 40 %, propylénu o 40 % apod.

Předstih chemie v padesátých letech je zřejmý ze srovnání ročních přírůstků za období 1953—1960 (tab. 2).

Tabulka 2

Země	Průměrné roční přírůstky za období 1953—1960		Koeficient předstihu chemického průmyslu
	průmysl celkem	chemický průmysl	
Hlavní země EHS:			
1. Belgie	+ 3,5	+ 5,5	1,57
2. Francie	+ 7,7	+ 13,7	1,78
3. Itálie	+ 8,9	+ 13,6	1,53
4. NSR	+ 8,8	+ 12,4	1,41
Velká Británie	+ 3,8	+ 6,7	1,76
USA	+ 2,5	+ 5,7	2,28
Kanada	+ 3,8	+ 7,0	2,05
Japonsko	+ 14,7	+ 12,1	0,82

3. Rozvoj chemického průmyslu byl zejména v posledním desetiletí zaměřen na výrobu syntetických hmot, které svými vlastnostmi a po rozvinutí hromadné výroby i ekonomickou efektivností předčí tradiční suroviny. V důsledku tohoto vývoje došlo ve vyspělých kapitalistických zemích za uplynulých 20 let ke kvalitativním změnám v surovinové základně.

V šesti hlavních kapitalistických zemích (USA, NSR, Anglie, Francie, Japonsko, Kanada) klesá podíl těžkých surovin ve prospěch lehkých kovů a zejména ve prospěch plastických hmot, jak to ukazuje přehled v tabulce 3.

Tabulka 3

Surovina	Spotřeba v %		Index v %
	1937	1958	
Ocel	91,4	79,2	87
Těžké barevné kovy	5,1	3,3	65
Lehké barevné kovy	1,7	4,6	270
Plastické hmoty	1,2	12,3	1025
Ostatní	0,6	0,6	100
Celkem	100,0	100,0	—

Roční přírůstky výroby plastických hmot v hlavních kapitalistických zemích ještě předstihovaly i celková tempa chemického průmyslu a v padesátých letech činily 20—30 %. Největší chemické koncerny počítají v nejbližších deseti letech s podstatným zvyšováním výroby plastických hmot, a to cca o 7—15 % ročně.

Tabulka 4

	Výroba plastických hmot v tis. tun		Index v %
	1960	1961	
Celkem kapitalistické státy	6300	7000	111
Z toho:			
Itálie	310	400	129
Japonsko	570	685	120
Belgie	40	46	115
Francie	347	400	115
NSR	982	1080	110
Kanada	161	175	109
Velká Británie	562	605	107
USA	2621	2805	107

4. Obecnou tendenci prudkého rozvoje plastických hmot potvrzují i výsledky dosažené v roce 1961. Zatím co celková průmyslová výroba vzrostla

v kapitalistických státech v roce 1961 o 3 %, výroba plastických hmot se zvýšila o 11 % a dosáhla již 7 milionů tun. Prudký rozvoj výroby plastických hmot pokračoval nadále zejména v západní Evropě a započal v Japonsku, přičemž ale největších absolutních přírůstků dosahují USA (cca 200 000 tun ročně) jakožto nejmohutnější producent (tab. 4).

5. *Tradiční materiály postupně ustupují na stále širších a širších úsecích výroby plastickým hmotám, jejichž technické i hospodářské přednosti jsou stále zřejmější.* Typickým příkladem toho, jak působí faktor nových vlastností ve prospěch plastických hmot, mohou být barevné kovy. Koeficienty vypočtené pro záměnu klasického materiálu 1 tunou plastických hmot ve strojírenství ukazují, že 1 tuna těchto hmot ušetří 5–6 tun barevných kovů, 3–5 tun oceli, 6–7 tun litiny nebo 1,5–2 tuny dřeva (tab. 5).

Tabulka 5

Zaměňovaný materiál	Koeficient pro záměnu 1 tunou plastických hmot	
	polystyrén	polyetylén
Válcovaný materiál	5,6	3,4
Litina	6,0	7,8
Mosaz	5,2	6,1
Bronz	5,4	—
Zinek	5,2	6,2
Dřevo	1,9	1,6

Tato výhodná zaměnitelnost, spojená s obrovskými úsporami v pracnosti, způsobila, že např. v Německé spolkové republice vzrostlo v roce 1960 proti roku 1956 použití plastických hmot:

ve strojírenství cca	2,5 krát
ve výrobě dopravních prostředků a lodí	3,0 krát
při výrobě potrubí	12,0 krát apod.

V USA se začínají vyrábět ze stužených plastických hmot automobilové karosérie a v poslední době se přešlo také k výrobě automobilových cisteren, které jsou o polovinu lehčí než cisterny z oceli, což přináší značné úspory při jejich provozu.

6. *Rozsáhlé použití plastických hmot bylo uplatněno ve spotřebním průmyslu, kde v některých druzích výrobků, např. obalech, nábytku apod., plastické hmoty úplně vytlačily tradiční materiály a suroviny.*

Tento vývoj názorně charakterizují údaje z Německé spolkové republiky např. na takových úsecích, jako je používání umělých kůží, výroba nádobí apod. (tab. 6).

7. *Prudký rozvoj chemické výroby byl podmíněn též rychlým procesem intenzifikace zemědělství a nutností zvyšovat jeho rentabilitu.* Hlavní úkol zde sehrála rostoucí spotřeba dusíkatých hnojiv. Od roku 1938 vzrostla

Tabulka 6

Spotřební předmět	Podíl na celkovém množství v %	
	1952	1958
Umělá kůže	27,2	70,2
Přírodní kůže	28,9	10,7
Gumové látky	7,4	4,3
Nábytkové a dekorační látky	36,5	14,8
Celkem	100,0	100,0

jejich výroba zhruba pětinašobně a v roce 1961 dosáhla celkové úrovně 9,3 mil. tun v kapitalistických zemích. Zvláště prudce rostla výroba dusíkatých hnojiv v USA, což mělo za následek podstatné zvýšení úrovně zemědělské výroby. Podle údajů FAO stoupla v USA produktivnost zemědělství za období 1939—1959 dvojnásobně, přičemž spotřeba hnojiv se zvýšila 4,7 krát, z toho dusíkatých hnojiv sedminásobně. Obdobný proces probíhá v ostatních vyspělých kapitalistických zemích.

II. Zpomalení tempa hutní a ocelářské výroby

1. *Výroba surového železa a oceli rostla podstatně pomaleji než výroba chemického průmyslu a plastických hmot a v poslední době dochází ve vyspělých kapitalistických zemích k stagnaci, popř. i k absolutnímu poklesu.* Tento stav je způsoben prudkým rozvojem plastických hmot, které v řadě případů nahrazují litinu i válcovaný materiál. K absolutnímu poklesu produkce oceli došlo v roce 1961 u celé řady významných světových producentů (tab. 7).

Tabulka 7

Země	Výroba oceli v mil. tunách		Index v %
	1960	1961	
USA	90,0	89,9	99,9
NSR	34,1	33,5	98,3
Anglie	24,7	22,4	90,7
Belgie	7,2	7,0	97,2

Přitom je třeba vidět, že v celé řadě kapitalistických zemí jsou již dlouhodobě nevyužity kapacity pro výrobu oceli. Tak např. v USA činí podíl vcelku stálého, dlouhodobého nevyužití ocelářských kapacit cca 35 %, což představuje 50 mil. tun oceli.

I když *absolutní* pokles výroby oceli nelze považovat za objektivní ekonomickou tendenci, růst výroby plastických hmot a hliníku působí k postupnému relativnímu poklesu tak, jak je to vyjádřeno v tabulce 3.

2. V této souvislosti je třeba alespoň ve stručnosti se zmínit o úloze hliníku. *Spotřeba hliníku ve vyspělých kapitalistických státech v posledních letech značně vzrůstá.* V zemích EHS se i nadále počítá s podstatným vzrůstem jeho potřeby, a to až na 1,4 mil. tun v roce 1970 proti 694 000 tunám v roce 1961.

Prudký růst hliníku vykazují i Spojené státy americké, a to zejména v automobilovém průmyslu a ve stavebnictví, které jsou hlavními odběrateli oceli. Tak zatímco spotřeba hliníku na 1 automobil v USA činila:

v roce 1961	28,4 kg
v roce 1962	30,1 kg

má spotřeba hliníku na 1 automobil vzrůst
v roce 1970 na 130—140 kg.

Rozsáhlé použití hliníku spolu s plastickými hmotami povede tedy i v dalším desetiletí ve vyspělých kapitalistických státech k relativnímu poklesu oceli.

3. *Vzhledem k tendencím projevujícím se u surového železa a oceli přistupují monopolní společnosti k rozsáhlé modernizaci zařízení s cílem jednak výrobu oceli a železa podstatně z hospodárnit tak, aby bylo možno přiblížit se náhradním hmotám, a jednak zlepšit technické parametry a kvalitu oceli.*

Tak např. v zemích Evropské unie oceli a uhlí se má zvýšit podíl oceli vyráběné v kyslíkových konvertorech z 2,5 % v roce 1960 na 26 % v roce 1965. Přitom se má zmenšovat výroba Bessemerovy oceli a Martinovy oceli. Rovněž v USA provádí jednotlivé společnosti opatření vedoucí zejména k zlevnění výroby surového železa, a to nahražováním koksů levným uhlím, používáním topných olejů, kombinací ropy, přírodního plynu a kyslíku apod.

V důsledku prováděné modernizace lze očekávat, že výroba surového železa a oceli bude růst, i když počet výrobních jednotek nebude zvyšován. Prováděná modernizace povede rovněž nepochybně k snížení nákladů na výrobu železa a oceli, avšak prohloubí dále rozpory týkající se využití uhlí.

III. Rostoucí úloha ropy a pokles podílu uhlí v energetických zdrojích

1. *Ve struktuře spotřeby primárních energetických zdrojů došlo ke kvalitativním změnám.* Rozhodující podíl má nyní tekuté palivo a plyn. Tato tendence je zvláště výrazná u vyspělých kapitalistických států a zejména v USA (tab. 8).

2. Tendence k zvyšování spotřeby ropných produktů pokračovala i v roce 1961. Tato tendence se prosazovala zejména v západoevropských

zemích, zatímco ve Spojených státech amerických vzhledem k vysokému dosaženému podílu (téměř tři čtvrtiny prvotních energetických zdrojů) spotřeba ropy rostla jen pomalu (tab. 9).

3. *Zvyšování úlohy ropy mělo za následek stagnaci, popř. i absolutní pokles těžby uhlí v kapitalistických zemích (tab. 10).*

Tabulka 8

Energetický zdroj	Podíl na celkových energetických zdrojích v roce 1959		
	kapitalistické státy	z toho USA	socialistické státy
Pevná paliva	39,9	24,8	81,5
Tekutá paliva a plyn	57,5	73,9	17,8
Vodní elektrická energie	2,6	1,3	0,7
Celkem	100,0	100,0	100,0

Tabulka 9

Země	Spotřeba ropy v mil. tunách		Index v %
	1960	1961	
Anglie	45,0	49,0	109
NSR	30,0	36,0	120
Francie	23,3	28,6	110
Itálie	18,3	21,8	119
Japonsko	26,0	31,0	119
USA	388,0	392,0	101

Tabulka 10

Země	Těžba uhlí v mil. tunách		Index v %
	1958	1961	
Země EHS	246,3	229,9	93
Z toho:			
1. NSR	149,0	142,7	96
2. Francie	57,7	52,4	91
3. Belgie	27,1	21,5	79
Velká Británie	219,3	193,5	88
USA	392,0	375,7	96

Vedle vzrůstajícího podílu ropy měla na klesající výrobu uhlí podstatný vliv tendence projevující se ve snižování spotřeby koksu na 1 tunu surového železa a dále klesající spotřeba uhlí na železnicích a v domácnostech.

Tak např. spotřeba koksu v NSR v roce 1955 na 1 tunu surového železa

činila 946 kg a nyní dosahuje asi 850 kg. Podle propočtů během nejbližších 15 let se zmenší průměrná světová spotřeba koksu asi o 25 %, takže v roce 1975 průměrná spotřeba koksu v západoevropských zemích dosáhne 670 kg na 1 tunu surového železa. Významných pokroků v úspoře koksu dosáhla i celá řada ocelářských společností. Americká společnost National Steel Company vypracovala takovou metodu výroby surového železa, při níž se 20 % koksu nahrazuje levným uhlím. Použitím ropy, přírodního plynu a kyslíku jako paliva dosáhla firma Colorado Fuel and Iron (USA) rovněž úspory 20 % koksu a o 50 % zvýšila výrobu surového železa. Byla rozpracována celá řada metod vedoucích k úsporám koksu pomocí vstřikování mazutu.

Značný význam pro pokles těžby a spotřeby uhlí ve vyspělých kapitalistických státech má přestavba železniční dopravy z parní na elektrické, popř. diesellové trakce. Tak v USA poklesla spotřeba uhlí ze 132 mil. tun v roce 1944 na 2 mil. tun ročně v současné době.

Hlavním směrem současné spotřeby uhlí je jeho využívání v elektrárnách. Elektrárny ležící v blízkosti dolů jsou budovány v celé západní Evropě, neboť vyrábějí nejlevnější elektřinu v důsledku nejnižších dopravních nákladů. Tento směr vzhledem k rozsáhle prováděné elektrifikaci, zejména cestou tepelných elektráren, bude ve vyspělých kapitalistických státech pokračovat i v příštím desetiletí, takže energetické zdroje se budou stále více přesouvat z prvotních tuhých paliv na ušlechtilé druhy energie, zejména elektřiny.

IV. Neustále vzrůstající význam elektřiny jakožto nejdokonalejší formy výrobní energie

1. *Ve vyspělých kapitalistických zemích rostla výroba elektrické energie za uplynulých 20 let podstatně rychleji než celková průmyslová výroba [tab. 11].*

Ve vyspělých zemích západní Evropy rostla tedy výroba elektrické

Tabulka 11

Země	Index růstu do roku 1960 (1937=100)		Koefficient předstihu elektrické energie
	průmysl celkem	výroba elektřiny	
Hlavní země EHS:			
1. Belgie	165	273	1,65
2. Francie	217	359	1,65
3. Itálie	297	352	1,19
4. NSR	249	400	1,61
Velká Británie	193	564	2,92
USA	272	574	2,11
Kanada	283	380	1,34

energie v převážné míře asi 1,6 krát rychleji než průmyslová výroba. Zvláště rychlý růst byl dosažen v USA a Velké Británii.

2. Prudký rozvoj elektřiny neznamená jenom změny ve struktuře energetických zdrojů, je vyvolán nutností používat při nových progresivních výroбах (chemický průmysl, hliník) elektrické energie jako přímé součásti technologického procesu.

V současné době byly rozpracovány nové technologie založené na vývoji elektrotechnologie, která nahraňuje mechanické obrábění pracovních předmětů řezáním, lisováním apod. *Jde o nahrazení mechanického nástroje metodami bezprostředního působení elektřiny na pracovní předmět.*

Prototypem takové technologie je elektroerozivní metoda obrábění kovů. Elektrotechnologie umožňuje obrábět pracovní předmět lépe než při mechanickém působení. Elektrizace technologických pochodů založených na mechanickém působení na pracovní předmět (obrábění kovů, dřeva atd.) nebo na tepelném zpracování (hutnictví, výroba stavebních hmot atd.) vyžaduje obrovské množství levné elektřiny. Přejít k těmto způsobům výroby založeným na elektrotechnologii bude tedy ekonomicky účelný až tehdy, bude-li zajištěna hojnost levné elektrické energie. Proto prudký růst elektrické energie ve vyspělých kapitalistických zemích bude pokračovat i v příštích letech.

3. *Hlavní směr dalšího zvyšování výroby elektrické energie je zaměřen na tepelné elektrárny, založené na spalování uhlí nebo nafty.* Zkušenosti získané z prvních atomových reaktorů ukázaly, že výroba elektřiny z atomového paliva je asi o 30 % dražší než v dosavadních tepelných elektrárnách. Proto současná poptávka je orientována na znovurozšíření výroby výkonných parních kotlů s vysokými parametry využití vkládané energie.

Poptávku po výkonných zdrojích pro výrobu elektrické energie charakterizuje např. stav zakázek na parní kotle v USA, který koncem roku 1961 činil 240 % roční výroby. Ještě větší poptávka je po nejprogresivnějších, speciálních a vysoce výkonných kotlích, pro něž měly společnosti, které je vyrábějí, v prosinci 1961 zakázky až na 3 roky dopředu.

Prudký rozvoj elektrické energie zpětně působí na výrobce, kteří usilují o technicky nejprogresivnější zařízení pro výrobu elektřiny. Tak např. americká firma General Electric postavila dvouagregátovou elektrárnu se spalovacími turbinami o výkonu 55 000 kW, která je řízena dálkově a nevyžaduje žádný personál. Jde o otevřený typ elektrárny, umožňující snížení stavebních nákladů s dobou výstavby 12 týdnů.

V. Zesílení koncentrace a prohlubování mezinárodní dělby práce

1. *Nejvyššího stupně v koncentraci výrobních sil bylo dosaženo při těžbě, distribuci a zpracování ropy.* Bylo vytvořeno prakticky jediné celosvětové kapitalistické řídicí středisko tzv. mezinárodní kartel sdružující největší monopoly USA a Velké Británie. O rozsahu pravomoci tohoto kapitalistického naftového centra, řídicího otázky investic, cen, distribuce aj.

svědčí skutečnost, že z 500 mil. tun ropy dovážené do západní Evropy disponuje 400 mil. tun právě tento kartel.

2. *Dalším mohutným mezinárodním kapitalistickým centrem je Evropská unie pro ocel a uhlí (tzv. Montánní unie).* Tato unie byla předchůdcem EHS a zahrnuje v sobě 24 ocelářských trustů a 28 uhelních koncernů ovládajících 80—90 % těžby uhlí a výroby oceli v západní Evropě.

3. *Obdobné vysoké koncentrace je dosahováno u chemického průmyslu,* kde stupeň monopolizace dosahuje v zemích EHS 78—87 %. Přitom proces dalšího soustředování řízení výroby do jednotných center v chemickém průmyslu dále pokračuje současně s jeho bouřlivým rozvojem. V chemickém průmyslu zemí EHS byly např. uzavřeny tyto významné dohody o jednotném řízení:

Z největší francouzské firmy Kühnman byl sloučením s Badische Anilin- und Sodafabrik vytvořen podnik v Paříži.

Další dohodu uzavřela francouzská firma Rhone-Poulenc se západoněmeckou firmou Farbenfabriken Bayer, Sociéte Centrale de Dynamite s Farbenwerke Hoechst apod.

Tyto procesy probíhající velmi intenzivně v uvedených odvětvích a dále v energetice, kde stupeň monopolizace se pohybuje rovněž mezi 75—78 %, svědčí o objektivně prosazující se tendenci k zmezinárodnění hospodářského života. O tom svědčí i přednostní růst zahraničního obchodu před průmyslovou výrobou. Tak např. v období 1957—1961 vzrostla v zemích EHS průmyslová výroba o 30 %, zatímco zahraniční obchod těchto zemí vzrostl o 47 %.

V této tendenci, s kterou se nesetkáváme teprve v posledních letech, se nesporně projevují především problémy současného imperialismu se všemi jeho rozpory. Nemožno však zároveň přehlédnout, že procesy, které tu probíhají, nejsou jenom specifickým rysem kapitalistické výroby. K mezinárodní dělbě práce a k zmezinárodnění hospodářského života vede rozvoj výrobních sil i v socialistické soustavě.

RECENZIE

Ferdinand Stočes, **Produktivita práce a výrobní vztahy v zemědělství kapitalistických zemí.** SNPL, Praha 1961, strán 414.

V technickom vybavení poľnohospodárstva kapitalistických krajín došlo v posledných desaťročiach k veľkým zmenám. Začali sa v masovom meradle využívať traktory a kombajny, čo viedlo k prenikavému zvýšeniu produktivity práce.

Technický pokrok urýchľuje koncentráciu a centralizáciu kapitálu a výroby. V menších a malých podnikoch, ktorým nie je dostupná najnovšia technika a technológia, zvyšuje sa produktivita práce nepomerne pomalšie. To vedie k ich rýchlejšej likvidácii v konkurenčnom boji.

Tieto skutočnosti vyvolávajú celý rad závažných zmien v sociálno-ekonomickej štruktúre poľnohospodárskej výroby.

Preniknutie techniky do poľnohospodárstva, ktoré možno charakterizovať masovým využívaním traktorov, prehĺbilo krízu malovýroby v poľnohospodárstve. Charakteristickou a prevládajúcou črtou vývoja dnešného kapitalistického poľnohospodárstva je prudký rast koncentrácie a centralizácie výroby a kapitálu, prebiehajúci na úcty poľnohospodárskej malovýroby.

Rozborom spomenutých zmien v kapitalistickom poľnohospodárstve, analýzou objektívnych tendencií, pôsobiacich v tejto oblasti, v posledných rokoch sa však ani jeden z marxistických ekonómov hlbšie a širšie nezaoberal.

V dôsledku malej informovanosti sa u nás často stretávame so skreslenými predstavami o podmienkach vývoja poľnohospodárstva v kapitalistických štátoch, a preto je vhodné upozorniť na knihu doc. Ferdinanda Stočesa *Produktivita práce a výrobní vztahy v zemědělství kapitalistických zemí*.

Autor na podklade veľkého množstva štatistických údajov, zozbieraných zo 14 vyspelých kapitalistických krajín — Francúzska, Veľkej Británie, Švajčiarska, Holandska, Talianska, Rakúska, Švédska,

Fínska a USA — skúma vplyv objektívnych činiteľov a vývojových tendencií na stav a ďalší rozvoj poľnohospodárstva týchto krajín.

Kľúčovými otázkami, ktorými sa F. Stočes vo svojej knihe zaoberá, sú najmä rozbor vývoja sociálnej štruktúry poľnohospodárskych výrobcov, charakter a vývoj nájomu a vývoj používania námezdných práce v poľnohospodárstve.

Hlavnou myšlienkou, ktorá sa ako nit ťahne celou prácou, je dokázať historickú prechodnosť existencie malovýroby v kapitalistickom poľnohospodárstve.

Tento zákonitý proces prebieha v posledných desaťročiach vo všetkých vyspelých kapitalistických štátoch. Malovýrobcovia, ktorí zatiaľ odolávajú tomuto ekonomickému tlaku, nevyhnutne hmotne i kultúrne živoría. Autor sa však neobmedzil iba na túto stránku veci, ale veľmi účinne, na podklade podrobnej analýzy údajov buržoázných štatistík vyvracia teórie o možnosti koexistencie malovýroby a kapitalistickej veľkovýroby, ktoré sa snažia vytvoriť zdanie triedneho mieru medzi jednotlivými sociálno-ekonomickými skupinami v poľnohospodárskej výrobe.

Jednou z veľmi zaujímavých a možno povedať nových myšlienok je autorova téza o dvoch etapách vo vývoji sociálnej štruktúry poľnohospodárskych výrobcov.

Prvú etapu podľa autora charakterizuje rast počtu drobných a stredných podnikov, rast celkového počtu poľnohospodárskych podnikov a znižovanie priemernej veľkosti poľnohospodárskeho podniku.

Druhú etapu naopak charakterizuje postupné a zrýchľujúce sa zánikanie poľnohospodárskej malovýroby, znižovanie počtu poľnohospodárskych podnikov a zväčšovanie priemernej veľkosti poľnohospodárskeho podniku.

Rozsah nášho príspevku nám neumož-

ňuje, aby sme sa o tejto otázke podrobnejšie rozširovali. Sme však toho názoru, že toto delenie na dve vyhranené etapy je diskutabilné. Proces koncentrácie a centralizácie výroby v kapitalistickom poľnohospodárstve je zákonitý a má všestrannú platnosť.

To, že v prvom období sa tento proces navonok zreteľne neprejavuje, možno vysvetliť tým, že výrobné sily v malovýrobe a v kapitalistickej veľkovýrobe do obdobia technického prevratu — masového používania traktorov a ostatných strojov — boli približne na rovnakej úrovni. Kapitalistické poľnohospodárske podniky využívali iba určité výhody, vyplývajúce z jednoduchej kooperácie práce, v dôsledku čoho bola väčšia obratnosť malovýroby voči tlaku zo strany veľkovýroby.

Pre nízku úroveň výrobných síl v priemysle nebol možný presun pracovných síl z vidieka do mesta, a preto zákonite dochádzalo k drobeniu malovýroby na ešte menšie celky, a tým k celkovému vzrastu počtu poľnohospodárskych podnikov. Popri objektívnych prekážkach centralizácie kapitálu v poľnohospodárstve mohlo dôjsť teda k zdanlivej decentralizácii.

Autor k vymedzeniu spomenutých dvoch vývojových etáp prichádza tak, že rozoberá tento proces na podklade údajov o zvyšovaní počtu poľnohospodárskych podnikov a znižovaní priemernej výmery podnikov. Myslíme, že ak by bol autor vychádzal z pozorovania podielu produkcie pripadajúcej na kapitalistické podniky a malovýrobu, tak by sa mu inak zreteľná tendencia takto neprejavila.

Pravda, v množstve skúmaných faktorov nájsť hlavné a určujúce tendencie je skutočne ťažké. F. Stočes sa nevyhýba snahe čo najvernejšie vedecky formulovať a zdôvodňovať vlastný názor. Bohatosť údajov a vlastných záverov svedčí o snahe autora nezlahčovať si úlohu a nevyhýbať sa diskutabilným otázkam.

Celá práca je rozdelená do 5 kapitol.

V prvej kapitole, ktorá má viac-menej informatívny charakter, zaoberá sa autor rozvojom výrobných síl v poľnohospodárstve kapitalistických krajín. Úroveň výrobných síl je charakterizovaná veľkými rozdielmi. Ide najmä o oblasť techniky,

produktivity práce a intenzity poľnohospodárskej výroby. Podobné diferencie možno badať vo vývoji množstva použitej pracovnej sily, v stupni rozvoja nájmu a v rozdelení pôdy medzi výrobcov z hľadiska ich sociálnej štruktúry.

V druhej kapitole, ktorá je vlastne ústrednou časťou tejto knihy, zaoberá sa autor vplyvom rozvoja výrobných síl na vývoj sociálnej štruktúry poľnohospodárskych podnikov v kapitalistických krajinách. Rozoberá v nej charakter veľkostných skupín poľnohospodárskych podnikov tak, ako sa špecificky vytvára v jednotlivých krajinách, podáva všeobecnú charakteristiku vývoja sociálnej štruktúry poľnohospodárskych podnikov a okrem iného už spomínané dve etapy vo vývoji sociálnej štruktúry poľnohospodárskych výrobcov a niektoré buržoázne teórie o agrárnej otázke.

F. Stočes poukázal najmä na to, že nie je možné určiť triedny charakter poľnohospodárskych výrobcov jednoducho podľa výmery. Tým menej možno považovať tieto rozmerové hranice pre určenie triedneho charakteru za niečo stále, raz navždy dané a dokonca všeobecne platné pre všetky obdobia a krajiny.

Poľnohospodársky závod čo do veľkosti z hľadiska rôzneho posudzovaného obdobia, resp. z hľadiska rôznej krajiny môže mať rozdielnu triednu povahu.

V závere druhej kapitoly uvádza autor rôzne teórie o „zisku v malovýrobe“, o stabilite „rodinných fariem“ a pod.

Na základe rozboru vývoja námezdných pracovnej sily dokázal, ako veľkí kapitalistickí výrobcovia pohlcujú a likvidujú tieto „rodinné“ podniky, nepoužívajúce námezdné pracovné sily.

Prevaha veľkovýroby neustále vzrastá a trhové ceny, ktoré umožňujú agrárnej buržoázii dosahovať veľké zisky, prestávajú kryť drobným a stredným roľníkom ich výrobné náklady. Takto veľkovýroba postupne vytláča malovýrobu a jej produkciu robí na trhu zbytočnou.

To je definitívny zánik malovýrobcov v boji s kapitalistickou veľkovýrobou.

V tretej kapitole sa autor zaoberá problémami charakteru a vývoja nájmu v hlavných kapitalistických krajinách.

V procese ustavičného narastania roz-

pcrov medzi malovýrobou a veľkovýrobou stáva sa nájom, najmä u malých a stredných roľníkov, určitým medzičlánkom, ktorý predchádza ekonomickej likvidácii týchto výrobcov.

No i v procese konkurenčného boja medzi veľkými kapitalistickými podnikmi je vo výhode vlastník pôdy oproti nájomcovi. Nájomca musí vynakladať svoj kapitál na oveľa väčšej výmere pôdy, aby bol kapitalistovi-vlastníkovi, ktorý podniká na vlastnej pôde, rovnocenným partnerom v konkurenčnom boji, pretože nájom je vlastne formou oddelenia výrobcu od výrobných prostriedkov.

Vo štvrtej kapitole, nadväzujúc na predchádzajúci rozbor, F. Stočes podrobne skúma vývoj námezdnnej práce v poľnohospodárstve. Analýza tejto otázky a jej hodnotenie má veľký význam nielen z hľadiska sledovania postupného rozvoja kapitalizmu v poľnohospodárstve, ale aj z hľadiska kritického zhodnotenia „vedeckých“ záverov buržoázných ekonómov o súčasnom charaktere rozvoja poľnohospodárstva v kapitalistických krajinách.

Výsledky zmien v úrovni produktivity práce a intenzity výroby v posledných desaťročiach sa prejavujú na vývoji počtu námezdných robotníkov tak, že vo väčšine kapitalistických krajín v súvislosti so znižovaním celkového počtu pracovníkov v poľnohospodárstve sa znižuje aj počet námezdných pracovníkov síl.

Prechodný pokles námezdnne pracujúcich, rast podielu rodinných pracovních síl na celkovom počte pracovníkov v poľnohospodárstve sa hodnotí z hľadiska buržoázných ekonómov ako nekapitalistický vývoj v poľnohospodárstve, ktorý vraj znamená, že v poľnohospodárstve je „menej sociálnej nerovnosti“. Autor kritizuje nesprávnosť tohto záveru. Vysvetľuje, že sociálnu nerovnosť v poľnohospodárstve nemožno chápať len vo vzťahu námezdného robotníka a kapitalistu, ale aj vo vzťahu drobného nájomcu a pozemkového vlastníka, ako aj vzťahu zadlženého roľníka a veriteľa.

Z hľadiska faktického postavenia pri nájme a zadlžení nachádzajú sa drobní a strední roľníci v podobnej situácii ako námezdní robotníci.

Okrem uvedených foriem vykorisťovania

poľnohospodárskych malovýrobcov majú veľký význam aj ďalšie formy, a to dane a tzv. cenová disparita.

Tieto skutočnosti presvedčivo dokazujú, že námezdná práca nie je jedinou formou vykorisťovania v poľnohospodárstve, a preto z úbytku námezdnne pracujúcich nie je možné vyvodzovať závery o tom, že mizne „sociálna nerovnosť“ v poľnohospodárstve, resp. že kapitalizmus v poľnohospodárstve je na ústupe a že budúcnosť patrí rodinným farmám.

Ďalej autor venuje pozornosť rozboru faktorov, ktoré ovplyvňujú vývoj námezdnnej práce v poľnohospodárstve.

Ako prvého a rozhodujúceho faktora uvádza vývoj produktivity práce, za ktorým nasleduje účinok delby práce na počet a sociálnu štruktúru pracovníkov v poľnohospodárstve, ako aj vplyv vývoja intenzity výroby na námezdnú prácu. Podrobný rozbor vývoja námezdnnej práce v poľnohospodárstve urobil autor najmä na vývoji USA, kde nadväzoval na Leninovu analýzu z rokov 1914—1915 v práci *Nové údaje o zákonoch vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve*.

Na záver k štvrtej kapitole možno uviesť, že autor charakterizuje pokles podielu námezdných pracovních síl na celkovom počte pracovníkov v poľnohospodárstve ako dočasný jav, spôsobený konkrétnymi historickými podmienkami. Ako sa bude kapitalistická veľkovýroba zmocňovať pôdy drobných a stredných roľníkov, rovnako bude vzrastať počet námezdných robotníkov vzhľadom na celkový počet pracovníkov v poľnohospodárstve.

V poslednej, piatej kapitole s. Stočes vysvetľuje vzájomný vzťah medzi priemyslom a poľnohospodárstvom z hľadiska ich vývoja.

Vychádzajúc z Marxovej teórie o pozemkovej rente, zdôrazňuje, že aj keď Marx stavia svoj výklad na teoretickom predpoklade, že organické zloženie kapitálu je v poľnohospodárstve nižšie než v priemysle, nikdy netvrdil, že stále zaostávajúce poľnohospodárstvo za priemyslom v produktivite práce za kapitalizmu je nevyhnutným javom. Naopak, ukazuje, že za určitých podmienok môže poľno-

hospodárstvo svojou úrovňou organickej skladby kapitálu a produktivity práce priemysel nielen dosiahnuť, ale aj predstihnúť. Za tým účelom skúma autor problémy tempa rastu produktivity práce v priemysle a v poľnohospodárstve v jednotlivých krajinách, kde aj keď nejde o presné výpočty, dokazuje, že sa zmenšuje rozdiel medzi úrovňou produktivity práce v priemysle a v poľnohospodárstve.

Celkovo možno hodnotiť prácu F. Stočesa ako veľmi cennú. Prácnosť a množstvo materiálu, ktorý autor zozbieral, roztriedil a zhodnotil, množstvo literatúry, ktorú preštudoval, to všetko svedčí o serióznom prístupe tohto dnes už známeho vedeckého pracovníka k jeho dielu. Za menší nedostatok považujeme nedostatokné vyhradenie vplyvu premeny kapitalizmu slobodnej konkurencie v imperializmus, i keď sa úplne nevyhol ani takým otázkam, ako je vplyv štátnej politiky a monopolov na proces likvidácie malový-

roby a koncentráciu pôdy do rúk buržoázie.

Škoda, že rozsah práce a potrebný čas na jej spracovanie spôsobil, že údaje o najnovších vývojových ukazovateľoch nebolo možné zachytiť a takto ešte viacej ukázať rozpornosť vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve. Skutočne mravčia práca, ktorú musel s. Stočes vynaložiť, zaberala by však vždy toľko času, že akýkoľvek posledný údaj pri súčasnom tempe rozvoja výrobných síl by musel zastarať veľmi skoro.

Odporúčame preštudovanie tejto knihy všetkým, nielen tým, ktorí sa zaoberajú štúdiom tejto problematiky. Nájdú v nej veľa odpovedí na otázky a teoreticky veľmi fundované závery, ktorých platnosť sa prenáša aj do socializmu, prirodzene cestami a spôsobmi charakteristickými a vlastnými socialistickej ceste vývoja poľnohospodárstva.

Josef Ulbrich
Milan Mráz

Jaroslav Rypota, Chozrasčot, vlastní náklady a cena,
Nakladatelství Politické literatury, Praha 1962, strán 147.

Pri riadení národného hospodárstva nadobúda mimoriadny význam najmä v súčasnom období výstavby našej socialistickej spoločnosti správne využívanie takých hodnotových foriem, ako sú vlastné náklady, cena, zisk a chozrasčot. Účinné pôsobenie rôznych kvalitatívnych ukazovateľov, odvodených z týchto hodnotových foriem, na hospodársko-výrobnú činnosť závodov, podnikov, výrobných podnikov jednotlivcov sa zaraďuje medzi zásadné otázky riadenia a venuje sa im mimoriadna pozornosť aj na XII. sjazde KSČ.

A preto je veľmi aktuálna aj recenzovaná práca, v ktorej sa objasňujú základné súvislosti chozrasčotného postavenia podniku v rámci všeľudového vlastníctva.

Predtým než autor pristupuje k analýze chozrasčotného postavenia podniku, zaoberá sa problematikou hospodárnosti pri vynakladaní spoločenskej práce a spoločenskými podnetmi jej zvyšovania pri vynakladaní spoločenskej práce. V súlade s týmto metodickým postupom zaraďuje aj jednotlivé kapitoly.

V súvislosti s chozrasčotným postave-

ním podniku sa zaoberá kategóriami tovarovej výroby, prostredníctvom ktorých sa uskutočňuje pohyb vynakladanej živej a mŕtvej práce. Konkrétne ide o vlastné náklady a ceny.

Autor najprv objasňuje otázky hospodárnosti a problémy spoločenských podnetov zvyšovania hospodárnosti a potom podrobne analyzuje hlavný cieľ — chozrasčotné postavenie podnikov. Tento jeho metodický postup možno považovať za logicky správny. Zrejme je ovplyvnený predpokladom, že chozrasčotné postavenie podnikov pozitívne prispieva k rozvoju celej spoločnosti len vtedy, ak sa v jeho rámci dôsledne uskutočňuje ekonómia času.

V prvej kapitole o hospodárnosti pri vynakladaní spoločenskej práce zaoberá sa J. Rypota predovšetkým všeobecnou charakteristikou hospodárnosti, činiteľmi, ktoré pôsobia na úroveň hospodárnosti, vymedzením pojmov produktivity práce a hospodárnosti. Ďalej venuje pozornosť hospodárnosti v kapitalistickej a socialistickej ekonomike.

Pri objasňovaní podstaty produktivity práce vychádza z toho, že produktivita práce je vždy produktivitou konkrétnej práce, a nie práce abstraktnej. Keď sa zmieňuje o produktivite práce, má na mysli vždy len produktivitu živej práce. S týmto názorom na podstatu produktivity práce možno súhlasiť. Žiadalo by sa však zdôrazniť, že ak sa produktivita práce chápe na úrovni podniku len ako produktivita živej práce, môže spôsobiť národnému hospodárstvu nemalé škody. Ide o také prípady, keď podniky dosiahnu zvýšenie produktivity práce meranej podľa vynaloženej živej práce, ale pritom prekračujú náklady na jednotlivý výrobok v dôsledku plytvania minulou prácou, napr. surovinami, materiálom a pod.

J. Rypota rozlišuje pojem produktivity práce, ktorú spája len s výrobou, hospodárnosť pri vynakladaní spoločenskej práce, ktorú spája so všetkými fázami reprodukčného procesu, a všetky úspory práce, ktoré redukuje na úsporu času. V takomto zmysle chápe ekonómiu času.

Kategóriu hospodárnosti pri vynakladaní spoločenskej práce považuje teda za širší pojem než kategóriu produktivity práce. Rast produktivity práce je podľa neho rozhodujúcim činiteľom rastu hospodárnosti pri vynakladaní spoločenskej práce. Zdôrazňuje však, že produktivita práce môže napr. rásť, ale nemusí dochádzať k hospodárnosti pri vynakladaní spoločenskej práce, ak sa úspory práce vo výrobe premárnia a nežiadúcim spôsobom vzrastie počet neproduktívnych zamestnancov.

V druhej kapitole autor venuje pozornosť spoločenským podnetom zvyšovania hospodárnosti pri vynakladaní spoločenskej práce v socialistickej ekonomike. V tejto časti sa zaoberá charakteristikou všeobecných vzťahov, podnetov a záujmov jednotlivcov a spoločnosti, úlohou socialistického štátu pri riadení výrobných činností a problematikou hmotného zainteresovania a uvedomenia.

Autor považuje hmotnú zainteresovanosť za hlavnú formu využitia spoločenských podnetov socialistickej výroby. Treba kladne hodnotiť, ako J. Rypota pristúpil k analýze problémov rozporov medzi zá-

ujmami jednotlivca, podniku a spoločnosti za existencie socialistických výrobných vzťahov. Vychádza z toho, že základným spoločenským podnetom, pôsobiacim za socializmu na rozvoj výrobných síl, je skutočnosť, že všetci ľudia vystupujú ako všeľudoví vlastníci výrobných prostriedkov. Pokiaľ však tento podnet rozvoja výroby existuje za podmienok, keď sa práca nestala prvou potrebou človeka a neexistuje rozdeľovanie podľa potrieb, stáva sa hmotná zainteresovanosť hlavným reprezentantom jeho pôsobenia.

Tak isto treba vyzdvihnúť autorov názor na súvislosť a vzájomnú jednotu hmotnej zainteresovanosti jednotlivca, kolektívu a podniku a že v rámci jednoty týchto foriem hmotného zainteresovania má rozhodujúci význam osobná hmotná zainteresovanosť.

Omného menej pozornosti venuje J. Rypota otázkam hmotnej zainteresovanosti a uvedomenia. I keď jeho závery sú vcelku správne, predsa mal v práci zdôrazniť vzájomný vzťah medzi morálnymi a materiálnymi podnetmi. Je mimoriadne dôležité neustále upozorňovať na úzku spätosť týchto podnetov. I keď za existujúcej úrovne výrobných síl majú rozhodujúci význam hmotné podnety, môžu účinne pôsobiť na rozvoj spoločenskej výroby len vtedy, ak si robotníci, majstri i inžinieri uvedomujú celospoločenskú záujmy, jednotu osobných, kolektívnych a spoločenských záujmov.

V tretej kapitole sa J. Rypota zaoberá chozrasčotným postavením podnikov v národnom hospodárstve. Upozorňuje na vplyv ekonomickej základne na postavenie podnikov v štátnom vlastníctve, na chozrasčotné postavenie podnikov, využívanie zákona hodnoty i kolobeh výrobných fondov. Ďalej sa zaoberá problematikou obežných prostriedkov a kolobehom fondov chozrasčotného podniku ako zdroja socialistického úveru.

Pri riešení chozrasčotného postavenia podniku prišiel autor k záveru, že postavenie podniku je objektívne danou nutnosťou, spôsobenou ekonomicou základňou danej spoločnosti. Nie je teda výsledkom hospodárskej politiky, i keď hospodárska politika môže pôsobiť na

jeho postavenie v tom zmysle, že vo väčšej či menšej miere prispôsobuje konanie ľudí objektívnej potrebe.

Pokiaľ ide o záver, že chozrasčotné postavenie podniku je objektívne danou nutnosťou, nie je na ňom nič originálneho. Vieme, že sa táto téza po dlhých diskusiách ekonómov jednoznačne prijala už v treťom vydaní sovietskej učebnice *Politikkej ekonómie*. Pozoruhodnejšia je však predchádzajúca autorova analýza, na základe ktorej došiel k tomuto záveru.

Za neantagonistické rozpory medzi záujmami podniku a spoločnosti považuje v zásade rozpory medzi záujmami jednotlivca a celej spoločnosti. Len preto, že existuje vysoká zospoločenštenosť výroby a organizácie výroby v rámci podnikov, prejavujú sa rozpory medzi individuálnymi záujmami a celospoločenskými záujmami ako rozpory medzi záujmami podniku a spoločnosti. Vychádza z toho, že existencia neantagonistických rozporov vnútri všefudového vlastníctva objektívne a nutne vytvára také postavenie podnikov v socialistickej ekonomike, ktoré umožňuje spájať podnikové záujmy so záujmami spoločenskými. Zdôrazňuje, že ekonomický základ rozporov medzi hmotnými záujmami podnikov a spoločnosti objektívne spôsobuje, že podnik musí byť do určitej miery samostatný, aby mala spoločnosť možnosť zisťovať výsledky podnikovej činnosti pri tvorbe spoločenského bohatstva. V zásade je autorov názor v súlade s tézou, že ekonomická samostatnosť štátnych podnikov je vyvolaná podmienkami rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov za socializmu.

Názor J. Rypotu na nevyhnutnosť chozrasčotného postavenia podniku považujeme za veľmi správny, na rozdiel od takých názorov, ktoré odvodzujú postavenie podniku od existencie tovarovej výroby za socializmu. Avšak sama existencia tovarovej výroby je vyvolaná určitými špecifickými podmienkami v rozvoji výrobných síl a výrobných vzťahov za socializmu, medzi ktoré patria aj rozpory neantagonistického charakteru medzi záujmami jednotlivca, podniku a spoločnosti. Tovarová výroba so svojimi špecifickými črtami je už len následkom daných podmie-

nok v rozvoji výrobných síl a výrobných vzťahov za socializmu, a nie hlavnou príčinou.

Medzi veľmi aktuálne časti práce, v ktorých autor nadhadzuje a rieši v súčasnosti vážne problémy riadenia nášho národného hospodárstva, patria tie časti, kde rozváža spôsob, ako vyjadrovať opotrebovanie základných výrobných fondov a hovorí o odpisoch v národnom hospodárstve ČSSR. V týchto podkapitolách venuje autor mnoho miesta problému morálneho opotrebovania. Analyzuje predovšetkým súvislosť medzi odpismi a morálnymi podnetmi. Poukazuje na to, prečo sa v socialistickej ekonomike vysoké odpisy nemôžu stať nástrojom, ktorý by umožnil riešiť straty plynúce z morálneho opotrebovania základných fondov. Ďalej venuje pozornosť otázkam, ako sa socialistická spoločnosť môže brániť proti vplyvom, ktoré má morálne opotrebovanie na prácu obšiahnutú v základných fondoch.

Jedným z dôležitých prostriedkov, ako možno obmedziť vplyv morálneho opotrebovania na zastarávanie strojov, je podľa autora stanovenie doby životnosti tak, aby fyzické opotrebovanie bolo časove totožné s opotrebovaním morálnym. Samozrejme, že takéto správne stanovenie závisí najmä od plánu technického rozvoja. Ak sa tieto plány správne postavia, možno na ich základe odhadnúť najvýhodnejšie vyradenie strojov. Nepriaznivému vplyvu morálneho opotrebovania však nepomôže len zostavenie plánu technického rozvoja, ale predovšetkým jeho realizácia. Vieme, že sa technický rozvoj v súčasnej praxi riadenia nášho národného hospodárstva stáva hlavnou otázkou plánovacej a riadiacej činnosti. Z tohto hľadiska by bolo určite práci s. Rypotu pridalo na aktuálnosti, keby sa bol v nej podrobnejšie zaoberal otázkami hmotného zainteresovania na technickom rozvoji.

V posledných dvoch kapitolách zaoberá sa autor vlastnými nákladmi chozrasčotného podniku a ekonomickou charakteristikou veľkoobchodnej ceny.

V súvislosti s riešením otázok vlastných nákladov dotýka sa vzťahov vlastných nákladov a hodnoty, vplyvu rastu produktivity práce na pohyb vlastných nákladov

a na pohyb hodnoty a členenia vlastných nákladov. I keď ide v podstate o všeobecne známe veci, autor ich podáva zaujímavovo a systematicky utrieduje v súvislosti s hlavným problémom.

Komplexnosti skúmania problémov okolo vlastných nákladov by prispelo, keby bol autor venoval pozornosť ich využitiu aj ako základu hmotného zainteresovania podnikov.

V piatej kapitole venuje autor pozornosť veľkoobchodnej cene ako nástroju spoločenskej kontroly vynaloženej práce a nástroju podnikovej hmotnej zainteresovanosti. Ďalej skúma štruktúru veľkoobchodnej ceny, formy produktu pre spoločnosť a ich ekonomické funkcie a normatívny podnikovej hmotnej zainteresovanosti v národnom hospodárstve ČSSR.

I v tejto kapitole badať snahu riešiť nadhodené problémy predovšetkým z hľadiska tej charakteristiky chozrasčotného postavenia socialistického podniku, ako ju už autor načrtol v predošlých kapitolách.

S jeho názormi a závermi k uvedeným problémom možno v podstate súhlasiť. Nazdávame sa však, že za predmet skúmania tejto kapitoly si vybral príliš veľa problémov, a preto sa nemohol dostať k hlbšej analýze.

Treba vyzdvihnúť skutočnosť, že autor chápe chozrasčotné postavenie socialistických podnikov ako nevyhnutnosť, ktorá má predovšetkým umožniť spájať individuálne a podnikové záujmy so záujmami spoločenskými. Tomuto hlavnému aspektu je podriadená aj analýza všetkých problémov, uvedených v knihe. Zosúladenie týchto záujmov najmä v súčasnom období rozvoja nášho národného hospodárstva je hlavným, najdôležitejším obsahom riadiacej činnosti našich spoločenských orgánov. Práve z tohto hľadiska je práca s. Rypotu zvlášť zaujímavá a obohacuje našu knižnú ekonomickú produkciu v oblasti, ktorá má prispieť k riešeniu súčasných problémov riadenia nášho národného hospodárstva.

Rudolf Filkus

John A. Hobson, **Imperialismus**, NČSAV, Praha 1962, strán 331.
Preklad opraveného a doplneného vydania z roku 1938.
Úvodnú štúdiu napísal Miroslav Nikl, C. Sc.

Po Hilferdingovej práci *Finančný kapitál* dostáva sa do rúk nášho čitateľa české vydanie diela popredného anglického ekonóma Johna Adkinsona Hobsona (1858-1940) *Imperialismus*. Táto práca zaujíma významné miesto v pomerne širokej škále Hobsonovej tvorby a ako je známe, poslúžila ako jeden z prameňov k Leninovmu dielu *Imperialismus ako najvyššie štádium kapitalizmu*. V Leninových *Zošitoch o imperializme* nachádzame podrobný konspekt uvedenej Hobsonovej knihy, v ktorej podľa Lenina autor „veľmi dobre a dôkladne zhrnul základné ekonomické a politické zvláštnosti imperializmu“.¹ Lenin však súčasne podrobil dôkladnej kritike nesprávny metodologický prístup k analýze imperializmu, celý rad chybných záverov, ku ktorým Hobson dospel, a charakterizoval tohto anglického ekonóma ako „etického socialista“, „maloburžoázneho demokrata“, „sociálneho liberála“,

ako autora, ktorý pri skúmaní otázok imperializmu zaujíma stanovisko buržoázneho sociálreformizmu a pacifizmu.

Hobsonov *Imperialismus* poskytuje nášmu čitateľovi predovšetkým obraz metodologického prístupu tohto anglického ekonóma ku skúmaniu ekonomických procesov a javov. Hoci jedna práca, akokoľvek významná, nemôže poskytnúť úplný obraz o autorovej metodológii, štúdium recenzovaného diela odhaľuje všetky podstatné, kladné i záporné stránky nášho autora. Predovšetkým z tohto hľadiska treba veľmi kladne hodnotiť úvodnú štúdiu Miroslava Nikla, ktorá prináša skutočne široký a zovšeobecňujúci pohľad na Hobsonovu ekonomickú koncepciu a dôsledne ju hodnotí z hľadiska marxistickej politickej ekonómie. Táto skutočnosť je o to významnejšia, že z rozsiahlej tvorby tohto svojrázneho anglického ekonóma je v preklade prístupná iba nepatrná časť.

¹ V. I. Lenin, *Splys* 22, Bratislava 1956, 183.

Ak hovoríme o Hobsonovom poňatí imperializmu, musíme mať na zreteli, že jeho názory na problémy monopolistického štádia kapitalizmu sa neobmedzujú iba na *Imperializmus*, ale že autor sa týmito problémami zapodieva aj v celom rade ďalších svojich prác, hlavne v doplnovaných vydaniach svojho azda najúspešnejšieho diela *Evolúcia súčasného kapitalizmu*. V tomto smere by bolo možné vytknúť úvodnej štúdií, že sa takmer vôbec nezmieňuje o tých otázkach imperializmu (koncentrácia výroby, monopol, monopolný zisk, úloha štátu a pod.), ktoré Hobson rozviedol v ďalších štúdiách. Tieto problémy by nesporne zaujali čitateľov, ktorí sa zapodievať dejinami ekonomických učení, ako aj čitateľov, ktorí sa hlbšie zaujmajú o vývin súčasného kapitalizmu. Pre tento okruh čitateľov je napokon kniha určená predovšetkým.

Hobsonova koncepcia imperializmu spočíva hlavne na dvoch metodologických základoch, ktoré sú pre tohto ekonóma charakteristické v prístupe k ekonomickým javom vôbec a vynárajú sa v jeho dielach vždy s väčšou či menšou pravidelnosťou.

Je to predovšetkým nesprávne poňatie spotreby. Hobson nepochopil význam výrobnnej spotreby v procese vývinu kapitalizmu, a preto mu unikla aj dialektická jednota medzi výrobou a spotrebou vôbec. Podľa neho rozhodujúcim činiteľom v rozvoji spoločenskej výroby je spotreba, ktorú však redukuje na osobnú spotrebu. Tento prístup ku skúmaniu imperializmu zdôvodňuje znovu v predslove k vydaniu svojej práce z roku 1938. Príčiny jednotlivých nových znakov vo vývine kapitalizmu koncom 19. storočia (prvé vydanie *Imperializmu* vyšlo roku 1902) vidí v tom, že „sily výroby v značnej miere predstihli skutočnú potrebu... a neboli schopné vynútiť si znížením cien zodpovedajúci rast spotreby“ (str. 100). Hobson zdôrazňuje, že odpoveď na hlavné otázky imperializ-

mu ho vedie „k najširším záverom o distribúcii statkov“ (str. 105). Jeho kritika záporných javov vo vývine kapitalizmu, medzi ktoré počíta aj samotný imperializmus, vyúsťuje napokon vo sfére rozdeľovania.

S touto koncepciou organicky súvisí aj Hobsonova teória podspotreby, pre ktorú ho vysoko hodnotil J. M. Keynes ako priekopníka v boji proti „ortodoxii“.² Hobson sa domnieval, že hromadenie „úspor“ podkopáva osobnú spotrebu a takto podmieňuje vznik hospodárskych kríz z nadvýroby.³ Toto hľadisko uplatňuje aj pri skúmaní imperializmu: v „podspotrebe“ a „prebytku úspor“ vidí „hospodársky koreň imperializmu“ (str. 28 a 107).

Imperializmus vystupuje v jeho koncepcii ako „snaha“, „úsilie“ o získavanie nových trhov a odbytišť, ktoré by pohltili prebytok tovaru a kapitálov, zapríčinený podspotrebou v dôsledku nesprávnych úspor.⁴ Hobson teda redukuje v podstate imperializmus na určitú formu zahraničnej politiky. V celej svojej práci neustále zamieňa vonkajšie formy prejavu so samou podstatou skúmaného javu, t. j. imperializmu.

Nemožno povedať, že by Hobson nebol venoval patričnú pozornosť monopolom, ktoré sú stredobodom marxisticko-leninskej teórie imperializmu. V celom rade svojich prác, najmä v doplnených vydaniach už spomenutého diela *Evolúcia súčasného kapitalizmu* podrobne si náš autor všima jednotlivé formy monopolov a ich organizačnú štruktúru. Jeho zásadne nesprávny prístup sa však prejavil aj pri rozbere monopolov a pri skúmaní ich úlohy v ekonomike kapitalistického sveta. Nepochopil a obišiel význam koncentrácie výroby pre vznik monopolov. Nielen koncentráciu výroby, ale ani koncentráciu a centralizáciu kapitálu, ktorej venoval viac pozornosti (keďže sa viac dotýkala sféry rozdeľovania), nepovažoval za zá-

² Pozri J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936, 364—368.

³ J. A. Hobson, A. F. Mummery, *Physiology of Industry*, London 1889, str. V.

⁴ „... imperializmus je úsilím veľikánů, kontrolujúcich výrobu, rozšíriť cesty pro prebytky svého bohatství o cizí trhy a investice v cizině, aby odebírala zboží a kapitál, které nemohou prodat nebo využít doma.“ J. A. Hobson, *Imperialismus*, Praha 1962, 107.

konitú tendenciu vo vývine kapitalizmu.⁵ Uznával význam koncentrácie kapitálu pre vznik monopolov, najmä bankových, ale domnieval sa, že je výsledkom nesprávneho rozdeľovania „dôchodkov“. Istý čas zastával stanovisko, že vznik a rozvoj monopolov vedie nevyhnutne k obmedzeniu ponuky tovarov v dôsledku zvyšovania cien. Zvyšovanie cien považoval za jedinú cestu k dosiahnutiu monopolného zisku.⁶

Pre Hobsonovu koncepciu imperialismu rozhodujúci význam majú nie monopoly, ale skutočnosť, že „došlo k nadmerným úsporám a k nedostatoknej spotrebe“ (str. 28).⁷ V recenzovanej práci sa preto zapodieva monopolmi iba v takej miere, pokiaľ môžu mať význam pre tie zmeny v zahraničnej politike v imperialistických štátoch na prelome storočí, ktoré tvoria hlavný predmet jeho záujmu.

To, čo sme uviedli, umožňuje pochopiť, prečo sám imperialismus nevystupuje v Hobsonovej koncepcii ako zákonitý jav, ale ako výsledok chýb vo sfére rozdeľovania, výsledok, ako sám vraví, „falošnej ekonómie“.

Značnú pozornosť venoval Hobson nielen v recenzovanej práci, ale aj v iných dielach vývozu kapitálu ako charakteristickej črte imperialismu. Pri analýze tohto problému sa oprel o veľké množstvo štatistického materiálu, ktorý svedomite spracoval. Poukázal nielen na rastúci význam vývozu kapitálu pre Anglicko, ale všima si aj zmeny, ktoré nastali vo svetovom vývoze kapitálu po prvej svetovej vojne

(str. 310).⁸ Nepochopil, že konečnou príčinou nutnosti vývozu „nadbytočného“ kapitálu je panstvo monopolov a hľadal tieto príčiny opätovne vo sfére rozdeľovania. Kladne treba hodnotiť, že dokázal poukázať na význam vývozu kapitálu pre rast parazitizmu a zahŕňovania kapitalizmu. Nedokázal však, ako vidno, odhaliť ekonomickú podstatu tejto črty imperialismu a domnieval sa, že administratívnymi opatreniami možno a treba čeliť vývozu kapitálu.

Veľa pozornosti venuje vo svojej práci koloniálnej sústave imperialismu. Hobson ostro kritizuje koloniálnu politiku britského imperialismu a presvedčivo vyvracia na faktach rôzne „teórie“ o „civilizačnom poslaní“ imperialistických mocností. Takéto tvrdenia označuje jednoznačne za lož a klam. Podľa jeho slov sa pod pojmom imperialismu skrýva podvod a „množstvo brutality a bezprávia“.⁹ Náš autor rozhodne odmietol „teórie“ o domnelej zaostalosti národov koloniálnych a závislých krajín.¹⁰

Keďže teórie o civilizačnej úlohe imperialistických mocností zaujímajú aj dnes významné miesto v ideologickom arzenáli imperialistickej propagandy, sú časti práce, v ktorých Hobson odhaľuje skutočnú tvár imperialismu, aj dnes aktuálne a možno ich použiť pri výklade problémov monopolistického kapitalizmu v pedagogickej praxi.

Hobson poukázal aj na niektoré rozdielnosti medzi koloniálnou sústavou impe-

⁵ „Hospodársky koreň imperialismu je snaha silne organizovaných priemyslových a finančných zájmov zajistiť a vybudovať za verejné penize a verejnou mocí soukromé trhy pro jejich přebytek zboží a kapitálu.“ Tamže, 124.

J. A. Hobson, *The Evolution of Modern Capitalism*, London 1927, 442.

⁶ „Pretože žiadnu inou cestou [t. j. okrem monopolne vysokej ceny — L. P.] nie je možné udržať výnosnú cenu.“ J. A. Hobson, *Gold Prices and Wages*, London 1916, 113.

⁷ Pre Hobsona je skutočne príznačné, že za obzvlášť nebezpečné považoval monopoly v oblasti rozdeľovania (!) spotrebných prostriedkov. J. A. Hobson, *The Evolution of Modern Capitalism*, London 1927, 231.

⁸ Pozri aj J. A. Hobson, *Evolution of Modern Capitalism*, London 1927, 462.

⁹ „Celá historie evropských vztahů k Číně v nové době je málo jiná, než dlouhý, cynický komentář k teorii, že se zabýváme civilisováním Dálného východu.“ J. A. Hobson, *Imperialismus*, Praha 1962, 223.

„Válka, vraždy, alkohol, syfilis a jiné nemoci, které přináší civilisace, jsou hlavními nástroji zkázy, skryté obvykle pod eufemismem »styk s vyšší civilisací.«“ Tamže, 236.

¹⁰ „Až na nejnovější rozvoj fyzikálních věd a jejich použití v průmyslové výrobě nemůžeme tvrdit, že tito lidé jsou »zaostalí«...“ Tamže, 257.

rializmu a významom koloniálnej sústavy v predchádzajúcom období, hoci ten najdôležitejší kvalitatívny rozdiel, monopoly, mu unikol. Vystihol aj nové momenty v koloniálnej politike kapitalistických mocností v období imperializmu, ale nedokázal v plnej šírke osvetliť skutočný význam kolónií v tomto období.

Pozoruhodné sú riadky, v ktorých Hobson poukazuje na zostrenie protirečení medzi imperialistickými krajinami v monopolistickom štádiu kapitalizmu.¹¹ Keďže však neodhalil podstatu imperializmu, nemohol správne zhodnotiť skutočné príčiny protirečení medzi kapitalistickými mocnosťami.

Hobson sa zamýšľa i nad úlohou vojen a rastúcej militarizácie na prelome storočia. Sám sa zúčastnil anglo-búrskych vojní ako vojnový dopisovateľ a jej príčinám ako i sprievodným javom venoval veľa pozornosti. Pokúšal sa zhodnotiť príčiny prvej svetovej vojny a skúmal vojnové konflikty pred druhou svetovou vojnou. Analýza tohto problému ho priviedla k záveru, že „v každom prípade tiahne imperialismus k vojne a militarizmu“ (str. 147). Na inom mieste konštatuje, že „imperializmus je stálou hrozbou mieru“ (str. 157).

Napriek tomu, že Hobson neodhalil a pre dôvody, o ktorých sme sa už zmienili, ani nemohol odhaliť príčiny vzniku a podstatu finančného kapitálu, jednako len mu ako svedomitému bádateľovi nešlo, že „kontrolujúcou a riadiacou silou“ v procese prerastania kapitalizmu voľnej súťaže v imperialismus je „tlak finančných a priemyselných záujmov dirigovaný priami, okamžitý a materiálny záujem malých, schopných a dobre organizovaných skupín v národe“ (str. 202). Na príklade Spojených štátov amerických dôvodí, že imperialismus potrebujú „páni Rockefeller, Pierpont, Morgan a ich spoločníci“ (str. 101).

Na bohatom faktovom materiáli ukazuje Hobson, ako sa finančná oligarchia snaží ovládnuť štátny aparát, politické strany, tlač a preniká aj do vedenia vysokých

škôl a cirkví. Na príklade Veľkej Británie zdôvodňuje nástup politickej reakcie v období imperialismu a poukazuje na tendenciu k zahŕňaniu a parazitizmu.

V tomto smere, podľa Leninových slov, šiel Hobson ďalej ako Hilferding.¹² Ani tieto časti knihy nestratili svoju aktuálnosť, hoci parazitizmus a zahŕňanie kapitalizmu v období imperialismu nadobudli od čias J. A. Hobsona nové črty a prejavujú sa hlbšie ako v období, ktoré opísal.

V recenzovanej práci si Hobson povšimol aj objektívne jestvujúcu tendenciu k zmedzinárodnému hospodárskemu životu. Aj keď nedokázal odhaliť skutočné príčiny tejto tendencie a prebádať protirečivé cesty jej uplatnenia za podmienok monopolistického kapitalizmu, jednako spozoroval, že jedným z hlavných nositeľov tejto tendencie sa stali medzinárodné monopoly. Nedocenil však protirečenia jestvujúce medzi imperialistickými mocnosťami, nepochopil, že aj medzinárodné monopoly vyjadrujú určitý vzťah síl svojich účastníkov, že sú nositeľmi ostrých protirečení, a domnieval sa, že vývin speje k „priateľskej zhode“ medzi kapitalistickými mocnosťami za účelom spoločného vykorisťovania koloniálnych a závislých krajín (str. 291).¹³ Tento jav nazval „interimperializmom“. V medzinárodných karteloch videl už len krok k takejto politike.

V recenzovanej práci Hobson nešetří slovami kritiky na adresu imperialismu. Označuje ho za „nemravný spôsob života národa“, za „hriech“ a bojuje proti obhajobe imperialistickej politike oficiálnou propagandou (str. 312). Hobsonova kritika imperialismu však nepatrí k silným stránkam jeho práce, ale odhaľuje slabosť a jeden z najväčších nedostatkov celej koncepcie imperialismu tohto anglického ekonóma a jeho idealistický svetónázor tu vystupuje úplne obnažený. Na príčiny, historické podmienky vzniku a triednu podstatu jeho kritiky imperialismu poukázal V. I. Lenin. Imperializmus Hobson odvodzuje z triednych pozícií maloburžo-

¹¹ „Kde před třiceti lety existoval jeden citlivý bod v našem poměru k Francii nebo k Německu nebo k Rusku, tam je jich dnes tucet.“ Tamže, 139.

¹² V. I. Lenin, *Spisy* 22, Bratislava 1956, 256.

¹³ Pozri aj J. A. Hobson, *Racionalisace a nezaměstnanost*, Praha 1931, 83.

áznodemokratickej opozície, ktorá sa objavuje začiatkom 20. storočia takmer vo všetkých imperialistických krajinách v dôsledku rastu vykorisťovania, v dôsledku rastu sociálneho i národnostného útlaku. Hobsonovo zatratenie imperialismu z hľadiska abstraktných, morálne-etických princípov, na ktoré sa neustále odvoláva, nemôže skryť skutočnú triednu podstatu jeho kritiky.

Hobsonova kritika imperialismu spočíva na jeho vzťahu ku kapitalizmu vôbec. Vo svojich dielach vychádza z toho, že kapitalizmus ako spoločenské zriadenie nie je zlý, ale má celý rad nedostatkov, ktoré vyúsťujú do nedostatkov vo sfére rozdeľovania. Všetky tieto nedostatky kapitalizmu však možno, podľa nášho autora, odstrániť rôznymi reformami, predovšetkým rovnomernejším rozdeľovaním „dôchodkov“, pričom „spravodlivejšie rozdeľovanie dôchodkového prebytku“ sa stáva všeliekom na také neduhy kapitalizmu, ako sú krízy, nezamestnanosť a napokon aj na odstránenie samého imperialismu.¹⁴

Hobsona znepokojoval rast triedneho boja za kapitalizmu a navrhované reformy majú za cieľ dosiahnuť „harmóniu“ práce a kapitálu.¹⁵ Rôznym receptom na dosiahnutie tejto „harmónie“ venoval nesmierne veľa času a úsilia.

Túto koncepciu rozvíja Hobson aj v *Imperializme*. Na jednej strane vystupuje imperialismus ako výsledok chýb, ako sám hovorí, vystupuje ako „produkt falošnej ekonomie“ a na druhej strane vystupuje „sociálna reforma“ ako liek. Vo svojich požiadavkách reforiem je však náš autor veľmi skromný. Okrem už spomínaných opatrení vo sfére rozdeľovania požaduje hlavne „sociálnu kontrolu“ hospodárskeho života. Odborové organizácie považuje za silu schopnú čeliť rastúcej moci finančné-

ho kapitálu. Netreba azda ani pripomínať, že buržoázny štát, ktorému venuje vo svojich dielach veľmi veľa pozornosti, považuje za silu, ktorá stojí mimo tried a môže zaistiť súlad záujmov antagonistických spoločenských tried. Určité štátne zásahy do ekonomiky považoval Hobson z hospodárskeho hľadiska za nevyhnutné okrem iného aj preto, aby štát svojimi zásahmi „kontroloval“ monopoly.¹⁶ Skutočné sily, ktoré pôsobia proti imperialismu, Hobson pre svoju triednu ohraničenosť nevidel a ani nemohol vidieť.

Musíme teda nevyhnutne konštatovať, že Hobson kritizoval imperialismus z hľadiska návratu ku kapitalizmu voľnej súťaže, z hľadiska maloburžoáznej, reformistickej, a teda v podstate *reakčnej* pozície.

Triedne pozície, na ktorých stál Hobson, prejavujú sa aj v jeho vzťahu k marxizmu. Vo svojich prácach neraz citoval Marxa, ale nepokúsil sa širšie polemizovať s marxizmom. Hobson nepatril ku krajnému krídlu nepriateľov marxizmu, ale odmietal ho práve pre jeho revolučný obsah, ktorý bol v diametrálnom protiklade s jeho reformistickou koncepciou. Odmietavý, v podstate nepriateľský postoj zaujal náš autor aj voči Sovietskemu sväzu. Budovanie socializmu v SSSR považoval za „veľký experiment“, pričom bol presvedčený o jeho neúspechu, pretože vraj socializmus podkopáva základy „slobody osobnosti.“¹⁷ Netreba azda ani pripomínať, že „slobodu osobnosti“ chápal formálne a snád bez toho, že by si to sám uvedomil, v podstate ako právo vykorisťovať námezdnú pracovnú silu. Buržoázna ohraničenosť nášho autora sa aj tu prejavila v plnej miere.

Ku kladným stránkam Hobsonovej činnosti patrí odsúdenie fašizmu, hoci aj

¹⁴ „Dokonalejšie rozdeľovanie dôchodkov spolu s väčšou životnou istotou by zabezpečilo plný a pravidelný dopyt, smerujúci k využitiu všetkých produktívnych síl, takže by vzrástlo množstvo výrobkov priemyslu a zlepšila sa ich kvalita.“ J. A. Hobson, *The Industrial System*, London 1927, 334.

„Niet iného prostriedku na túto nízku účinnosť ekonomického systému (t. j. kapitalizmu — L. P.), ako lepšie rozdeľovanie bohatstva a lepšie možnosti.“ J. A. Hobson, *The Evolution of Modern Capitalism*, London 1927, 276.

¹⁵ J. A. Hobson, *The Evolution of Modern Capitalism*, London 1927, 480.

¹⁶ J. A. Hobson, *The Conditions of Industrial Peace*, London 1927, 6.

¹⁷ J. A. Hobson, *Democracy*, London 1934, 71.

v tomto smere vystupuje ako typický predstaviteľ liberálnej buržoázie. Vybadať však úlohu veľkokapitálu (big business) pri nastolení fašistických diktatúr.¹⁸ V pred-slove k recenzovanej knihe sa Hobson znovu hlási k odporcom fašizmu.¹⁹

V krátkej recenzii nebolo možné vyčerpáť celú škálu problémov, ktoré Hobson v *Imperializme* nastolil. Sústredili sme sa iba na hlavné problémy so zreteľom na vývin jeho názorov.

Záverom môžeme konštatovať, že Hobsonov prínos ku skúmaniu monopolistického

štádia kapitalizmu je v charakteristike niektorých zvláštností tohto vývinového štádia kapitalizmu. Nedokázal však odhaliť spojitosť a vzájomný vzťah základných ekonomických zvláštností imperializmu, ba ani pristúpiť k ich vedeckému riešeniu. Ostal na povrchu skúmaných javov.

Vydaním prekladu *Imperializmu* odstránilo nakladateľstvo ČSAV medzeru, ktorú nesporne pocítovali tí, ktorí sa hlbšie zaujímajú o problémy imperializmu a o dejiny ekonomických učení.

Ludovít Pezlár

A. A. Arzumanjan, *Krizis mirovogo kapitalizma na sovremennom etape*, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva 1962, strán 146.

Vyhlasenie porady predstaviteľov komunistických a robotníckych strán z novembra 1960 a Program KSSS zovšeobecnil nové javy v súčasnom kapitalizme, a tým obohatil marxisticko-leninskú teóriu o mnoho poučiek. Medzi nimi je veľmi dôležitý záver, že v rozvoji všeobecnej krízy kapitalizmu nastala nová — tretia etapa.

Otázka vývoja všeobecnej krízy kapitalizmu a charakteristických čŕt jej súčasnej etapy aj širšia otázka charakteru súčasnej epochy sú teoretické problémy veľkého praktického významu. Veď od odpovede na otázku, aký je charakter súčasnej epochy, ktoré sily určujú hlavný smer a hlavné črty historického vývoja ľudstva, aké sú perspektívy ďalšieho vývinu kapitalistickej ekonomiky atď., závisí voľba taktiky komunistických a robotníckych strán, a teda i rozvoj svetového revolučného hnutia. Hlboký teoretický rozbor kľúčových problémov súčasnosti je základom mierovej politiky socialistických krajín, ich snahy, ktorú podporujú milióny ľudí vo všetkých častiach sveta — o vyškrtnutie vojen zo života národov.

Je preto celkom prirodzené, že sa uvedené problémy stali stredobodom pozornosti marxistických ekonómov. Po uverejnení Vyhlásenia porady predstaviteľov komunistických a robotníckych strán, no

najmä po schválení Programu KSSS na XXII. sjazdu sa vo vedeckých a populárno-vedeckých časopisoch socialistických krajín objavil celý rad článkov venovaných rozboru tretej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu. Väčšina týchto statí bola však príliš všeobecná, zameriavala sa iba na podrobnejší rozbor poučiek z oboch straníckych dokumentov a ich číselnú ilustráciu, no pre teoretické rozpracovanie aktuálnych problémov súčasnosti neznamenala veľký prínos. Problematika tretej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu, zahrnujúca všetky podstatné otázky vývoja súčasného kapitalizmu, je veľmi široká a vyžaduje si rozsiahlejšie spracovanie, ako je možné v časopiseckej štúdií.

Tým viac treba privítať monografiu popredného sovietskeho ekonóma prof. Arzumanjana, ktorá vyšla koncom roka 1962. Autor v krátkom úvode nevytyčuje zameranie svojej práce, ale z celkového charakteru publikácie možno súdiť, že vzhľadom na neobyčajnú aktuálnosť témy je práca určená nielen úzkemu kruhu odborníkov, ale i širším vrstvám čitateľov, ktoré sa zaujímajú o ekonomické a politické problémy súčasného kapitalizmu. A. A. Arzumanjan sa však neobmedzuje iba na populárno-vedecký výklad charakteristických čŕt všeobecnej krízy kapitalizmu

¹⁸ Tamže, 40.

¹⁹ Súhlasíme plne s autorom úvodnej štúdie M. Niklom, že sympatie nášho autora na sklonku jeho života boli na strane protivojných, demokratických síl. Ale to ešte neznamená, že by bol skúmal skutočnosť „nestranne“ (!). J. A. H o b s o n, *Imperialismus*, Praha 1962, 10.

a jej súčasnej etapy, ale ako dobrý znalec ekonomiky kapitalizmu prispieva k riešeniu niektorých teoretických problémov a naznačuje cestu k ich ďalšiemu spracovaniu.

Štruktúra recenzovanej práce je podmienená charakterizovaním tretej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu v oboch stránkových dokumentoch. Okrem stručného úvodu, poukazujúceho na historický význam XXII. sjazdu KSSS, má kniha šesť kapitol.

Prvá kapitola *Medzinárodný revolučný proces a zmena charakteru sveta* je venovaná celkovej charakteristike všeobecnej krízy kapitalizmu a hlavných črt jej súčasnej etapy. Všeobecná kríza kapitalizmu je epochou prechodu od kapitalizmu k socializmu v celosvetovom meradle. Vyčhádzajúc z Programu KSSS, podáva autor stručný výpočet základných znakov všeobecnej krízy kapitalizmu a potom prechádza k podrobnejšej charakteristike jej tretej etapy. Začiatok tretej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu kladie do polovice päťdesiatych rokov.¹ Hlavnou zvláštnosťou tejto etapy je, že sa nerozvinula v spojitosti so svetovou vojnou, ale v priebehu mierového súťaženia medzi socializmom a kapitalizmom nastal kvalitatívny zlom, ktorého sme práve svedkami, keď sa základnou hybnou silou svetového vývoja stáva svetová socialistickej sústava. Táto okolnosť vytvára priaznivé podmienky pre rozvoj svetového revolučného hnutia, ako o tom svedčí víťazstvo socialistickej revolúcie na Kube. Začala sa nová

etapa vo vývoji medzinárodných vzťahov, vznikla reálna možnosť zachovania svetového mieru.

Prínosom autora recenzovanej práce k tejto problematike je podrobná kritika Molotovových názorov a „teórií“ iných dogmatikov, ktorí perspektívu svetovej revolúcie vidia iba vo vojne. Autor celkom správne poukazuje na to, že leninskému princípu mierovej koexistencie protirečiaci Molotovova koncepcia znamená nedôveru v sily socialistickej sústavy, nedôveru v reálne perspektívy revolučného hnutia v kapitalistických krajinách. Komunizmus nemožno v očiach národov urobiť synonymom vojny. To by viedlo k strate vplyvu komunistických strán na masy, k dezorganizácii robotníckeho hnutia. Socialistickú revolúciu nemožno nadekretovať, ako si to predstavujú zástancovia kultu osobnosti. Samostatné hnutie máš, vedené komunistickou stranou, nemožno nahradiť „vývozom revolúcie“, vojensko-administratívnymi a byrokratickými metódami. Socialistická revolúcia v každej krajine je výsledkom vyostrenia vnútorných protirečení, ktoré vedie k vzniku hlbokej celonárodnej krízy. Socialistické štáty môžu vývoj socialistickej revolúcie v iných krajinách priaznivo ovplyvniť predovšetkým silou svojho príkladu, svojou zahraničnou politikou ako aj vojenskou silou, ktorá znemožňuje imperialistom vývoz kontra-revolúcie.²

Podrobnejšiemu rozboru troch základných znakov všeobecnej krízy kapitalizmu a ich špecifickým zvláštnosťami v súčas-

¹ Periodizácia všeobecnej krízy kapitalizmu, najmä stanovenie začiatku jej tretej etapy bolo predmetom diskusie v ekonomickej literatúre. Prof. Arzumjan (pozri Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija [1961], č. 2) kladol začiatok tretej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu do polovice päťdesiatych rokov, kým napr. prof. Kuzminov [pozri Meždunarodnaja žizň [1961], č. 2] spájal vznik tejto etapy s rokmi 1957—1958. Do diskusie sa zapojili aj naši autori — napr. P. Rapoš [Ekonomický časopis (1962), č. 2, 130]. Dnes medzi ekonómami prevláda názor, že základná kvalitatívna zmena, ktorá viedla k vzniku novej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu, nastala — v zhode s tvrdením prof. Arzumjanu — v rokoch 1955—1960.

² Autor v prvej kapitole svojej práce podrobne vysvetlil, aké priaznivé *vonkajšie* podmienky sa vytvorili pre víťazstvo socialistickej revolúcie v ktorejkoľvek krajine. Bolo by však dobré, keby na príklade kubánskej revolúcie — prvej socialistickej revolúcie v tretej etape všeobecnej krízy kapitalizmu — autor objasnil, ako nové javy súčasnej epochy ovplyvňujú narastanie *vnútorných* protirečení v tej-ktorej krajine a vznik revolučnej situácie. Teoretické zovšeobecnenie kubánskeho príkladu by mohlo byť cenným podkladom pre politiku komunistických strán, najmä v málo vyvinutých krajinách.

nej etape sú venované tri nasledujúce kapitoly recenzovanej práce.

Základným protirečením súčasnej epochy je protirečenie dvoch svetových sústav, ktoré sa prejavuje predovšetkým v hospodárskom súťažení socializmu a kapitalizmu. Tejto otázke venuje autor druhú kapitolu *Základná zmena vo vzájomnom pomere síl dvoch svetových sústav*. Za rozhodujúceho ukazovateľa v hospodárskom súťažení považuje autor tempo ekonomického rozvoja. Po porovnaní tempa ekonomického rozvoja SSSR a USA v rokoch 1955—1961 sa autor podrobnejšie zaoberá perspektívami rastu ekonomiky USA, ktorý je podmienený rozšírením vnútorného a zahraničného trhu. Skúma možnosti rozšírenia vnútorného trhu dvoma spôsobmi: militarizáciou ekonomiky a rastom osobnej spotreby obyvateľstva. Militarizácia ekonomiky môže spôsobiť rast ekonomiky iba vtedy, keď sa vojenský priemysel od základu buduje alebo keď sa prechádza od jedného druhu vojenskej techniky k inému. Kennedyho vláda však uprednostňuje predovšetkým výrobu tých druhov zbraní, pre ktoré netreba budovať nové závody. Ani s rozšírením trhu v dôsledku rastu osobnej spotreby pracujúcich nemožno podľa autora počítať, keďže podstatné zvýšenie reálnych miezd nie je pravdepodobné.

Arzumanjanovo skúmanie možnosti rozšíreného zahraničného trhu USA je trochu zjednodušené, najmä pokiaľ ide o málo vyvinuté krajiny. Neočňuje dostatočne ani možnosť rozšírenia zahraničného obchodu medzi imperialistickými štátmi.

V hospodárskom súťažení socializmu a kapitalizmu nie je dôležitá iba otázka tempa, autor by mal venovať väčšiu pozornosť aj iným ukazovateľom. Aj keď USA sú naďalej najvýznamnejším imperialistickým štátom, nemožno sa pri charakteristike hospodárskeho súťaženia dvoch sústav zamerať iba na SSSR a USA. Strácajú sa pritom osobitosti vývinu v iných

kapitalistických štátoch, ktoré pri posudzovaní perspektív kapitalistickej ekonomiky v celosvetovom meradle treba rozhodne brať do úvahy. Autor síce rozoberá ekonomický vývin západoeurópskych štátov a Japonska v štvrtej kapitole svojej práce, ale tu pri izolovanom rozbere ekonomiky každého štátu (ktorý nie je taký podrobný ako v prípade USA) ustupujú do pozadia perspektívy hospodárskeho rastu celej kapitalistickej sústavy.

Tretia kapitola recenzovanej práce je venovaná ďalšiemu znaku všeobecnej krízy kapitalizmu — rozpadu koloniálnej sústavy imperialismu, ktorý v súčasnej etape prechádza do definitívneho zániku kolonializmu. Autor správne poznamenáva, že politická nezávislosť, ktorú v posledných rokoch získal celý rad krajín, neznamená ešte ekonomickú nezávislosť. Práve naopak, ekonomická závislosť málo vyvinutých krajín od imperialistických mocností sa v dôsledku rôznych foriem neokolonializmu ešte prehľbuje. Autorovým prínosom k problematike málo vyvinutých krajín je podrobnejšie rozpracovanie myšlienky o možnosti nekapitalistickej cesty vývoja týchto krajín. Štáty, v ktorých dosiaľ prevládajú predkapitalistické formy hospodárstva, môžu v dôsledku existencie silnej svetovej socialistickej sústavy preskočiť bolestnú cestu kapitalizmu. Štáty, ktoré už vstúpili na cestu samostatného kapitalistického vývoja, nemusia prejsť všetkými štádiami kapitalizmu.

Zostrenie vnútorných protirečení kapitalizmu je ďalším znakom všeobecnej krízy kapitalizmu a Arzumanjan sa jeho prejavmi zaoberá v štvrtej kapitole *Úpadoh svetového imperialismu*. Celá kapitola má prevažne opisný charakter. Autor sa tu zameriava na opis jednotlivých nových javov v súčasnom kapitalizme bez hlbšieho teoretického rozboru. Väčšiu pozornosť by si napr. vyžadovala otázka štátnomopolistického kapitalizmu i problematika cyklického vývinu kapitalizmu po druhej svetovej vojne.³

³ Arzumanjan tu napr. vyslovuje niektoré diskutabilné závery, ktoré konkrétnejšie nerozvádza. Podľa jeho názoru boli v povojnovom období dve svetové hospodárske krízy (roku 1948—1949 a roku 1957—1958). Poklesy výroby v rokoch 1953—1954 a 1960—1961 považuje za medzikrízy, rozštiepenie svetového cyklu neuznáva. V najbližších rokoch pre západoeurópske štáty predpokladá podobný priebeh cyklu ako doteraz v USA.

Otázkami vplyvu Európskeho hospodárskeho spoločenstva na ekonomiku západoeurópskych krajín sa autor podrobnejšie nezaobrá a odkazuje čitateľa na svoju staršiu prácu (*Obščij rynok i rabočij klass*, Socekgiz, Moskva 1960.)

Ďalšia časť práce je venovaná rozmachu triedneho boja v kapitalistických krajinách. Východiskom pre skúmanie boja robotníckej triedy by mal byť dôkladný rozbor postavenia proletariátu v súčasnom kapitalizme. Autor sa však obmedzil iba na konštatovanie, že robotnícka trieda početne vzrástla a jej postavenie sa zhoršuje, nehľadiac na nepatrné zlepšenie. Škoda, že prof. Arzumanjan, ktorý kedysi začal diskusiu o zbadačovaní robotníckej triedy, podrobnejšie sa nezaobrá touto myšlienkou v recenzovanej práci.

Na základe rozboru najvýznamnejších prejavov triedneho boja v krajinách kapitálu v poslednom období autor konštatuje, že sa štrajkové hnutie v posledných rokoch veľmi rozrástlo, pričom hospodársky boj prechádza väčšinou do politického boja a zapájajú sa do neho stále širšie vrstvy pracujúcich. Tak sa vytvárajú priaznivé vnútorné predpoklady pre socialistickú revolúciu.

Posledná kapitola knihy je venovaná prejavom všeobecnej krízy kapitalizmu v oblasti ideológie a politiky. Autor tu poukazuje na krízu buržoáznej ideológie, zdá sa však, že podceňuje vplyv buržoáznej ideológie na masy pracujúcich v kapitalistických krajinách. Väčšina kapitoly je venovaná otázkam zahraničnej politiky v posledných rokoch, najmä otázkam vojny a mieru.

Ak máme záverom hodnotiť prácu prof. Arzumanjana, treba predovšetkým vyzdvihnúť mimoriadnu aktuálnosť témy a pohotovosť, s akou autor reagoval na páľčivé problémy súčasnosti. Je prirodzené, že v rozsahu pomerne malej knihy nebolo možné podrobnejšie rozpracovať mnohé ďalšie problémy súčasného kapitalizmu, o ktorých sa diskutuje v ekonomickej literatúre. Kniha však rozhodne bude cennou pomôckou pri popularizácii marxistického stanoviska k novým javom v súčasnom kapitalizme. Treba však ľutovať, že vyšla len v pomerne malom náklade. Napokon mnohé problémy, ktoré prof. Arzumanjan iba načrtol, ukazujú smer pre ďalšie teoretické spracovanie.

Monika Šestáková

S. A. Chavina Protiv buržuaznych ekonomičeskich psevdoteorij socializma (Proti buržoáznym ekonomickým pseudoteóriám socializmu), Izdatel'stvo ekonomičeskoj literatury, Moskva 1962, strán 193.

Marxistické ekonomické učenie o socializme už od svojho zrodu ako teória bolo vždy tŕňom v oku svetovej buržoázie. Pre apologetov kapitalizmu sa stalo ešte častejšie terčom útokov po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, keď jeho vedecká správnosť bola potvrdená samou spoločenskou praxou. Úspešné budovanie socialistickej ekonomiky v Sovietskom sväze vyvolalo ešte intenzívnejší boj buržoázných „teoretikov“, ich prisluhovačov — pravicových socialistov, oportunistov a revizionistov rôznych odtieňov proti ekonomickej teórii socializmu. Tak ako silnel socializmus, silnel aj tento ideologický boj. Dnes, v období existencie svetovej socialistickej sústavy, keď sa imperialismus nachádza v tretej etape všeobecnej krízy, hlavným ideologickým nástrojom buržoázie je antikomunizmus. Jeho

hlavným obsahom je ohováranie socialistickeho zriadenia, pokusy o formulovanie rôznych „teoretických“ variantov ekonomickeho socializmu, prekrucovanie politiky a cieľov komunistických strán a marxisticko-leninského učenia vôbec. „Pod touto čiernou zástavou,“ hovorí sa v Programe KSSS, „sa teraz spojili všetci nepriatelia spoločenského pokroku: finančná oligarchia a vojenské kľuky, fašisti a reakční klerikáli, kolonizátori a statkári, všetci ideologickí a politickí prisluhovači imperialistickej reakcie. Antikomunizmus je výrazom krajného úpadku buržoáznej ideológie.“

V súvislosti s bojom proti antikomunizmu ekonómi zaoberajúci sa otázkami politickej ekonomie socializmu už dlhší čas nemajú špeciálne práce, ktoré by sa zapodievali kritickou analýzou názorov, kon-

cepcí a teoretických modelov, v ktorých súčasní buržoázni a maloburžoázni ekonómi vykladajú vlastné predstavy o ekonomických zákonoch a kategóriách ekonomiky socializmu.

Práca sovietskej ekonómky S. A. Chavinovej po prvý raz kriticky zhrnuje súčasný stav buržoázných a maloburžoázných názorov na socialistickú ekonomiku. Práca pozostáva z troch kapitol a z doslovu. Úvod k nej napísal doktor ekonomických vied J. A. Kronrod.

Prvá kapitola dáva všeobecný prehľad základných smerov protimarxistickej ekonomickej literatúry o socializme a rozoberá ich triednu podstatu. V osobitnom odiele sa rozoberajú metodologické otázky súčasných buržoázných a maloburžoázných pseudoteórií ekonomiky socializmu.

V druhej kapitole autorka podrobuje kritike buržoázne a maloburžoázne prekrúcanie podstaty sociálno-ekonomických vzťahov socializmu. Rozoberá tu tri základné otázky:

1. problém spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov v podaní buržoázných a reformistických ekonómov;

2. protimarxistické názory na triednu štruktúru socialistickej spoločnosti a

3. názory na charakter práce a otázky rozdeľovania za socializmu.

V rámci recenzovanej práce tretia kapitola má dosť samostatný charakter a sčasti prekračuje jej kriticko-teoretickú koncepciu. Autorka v nej rozoberá protimarxistické názory na otázky plánovania národného hospodárstva z dvoch hľadísk. Zaoberá sa tu jednak buržoáznymi teóriami „plánovania“ národného hospodárstva za kapitalizmu a buržoáznym a maloburžoáznym poňatím plánovania národného hospodárstva za socializmu.

K celej práci treba povedať, že autorka vďaka metodike, ktorú si zvolila, preniká do podstaty jednotlivých teórií pseudosocializmu. Vystihla, že pri kritike buržoázných ekonomických teórií sa musí vychádzať z otázok metodologických, ktoré v prácach tohto druhu nemali vždy také miesto, aké im patrí. Veľmi správne postrehla súvislosť medzi subjektívnou školou buržoáznej politickej ekonomie a súčasnými buržoáznymi a maloburžoáznymi teóriami socializmu. I tieto teórie spočí-

vajú na tých istých teoretických a metodologických základoch, na: falšovaní predmetu politickej ekonomie; nehistorickom prístupe ku skúmaniu ekonomických zákonov; popieraní ich objektívnosti; odtrhávaní vzťahov rozdeľovania od vzťahov vo výrobe; vyzdvihovaní rozdeľovania oproti výrobe; nahradzovaní kauzálnej metódy skúmania formálnofunkčnou metódou a na primáte kvantitatívnej analýzy nad analýzou kvalitatívnu.

Na základe tých istých princípov prístupujú k ekonomickým otázkam socializmu všetci buržoázni ekonómi, ktorým pripadla reakčná úloha aktívneho boja proti novému spoločenskému poriadku. Kladam je aj to, že autorka odvodzuje metodológiu buržoázných ekonómov pri skúmaní ekonomiky socializmu z veľkého množstva prác.

Analyzuje celý rad prác známych aj menej známych buržoázných ekonómov, ako napr. Beckwitha, Halla, Rostowa, Buckingham, Romeufa, Heimanna, Halma, Loucksa, Sweesyho, Schumpetra, Hoffa a iných. Taktodochádza k záveru, že pri „analýze“ ekonomiky socializmu používajú tú istú metodológiu ako pri skúmaní kapitalistickej ekonomiky. Pozornosť si zasluhuje aj správne autorkino stanovisko k používaniu matematických metód v politickej ekonomii.

Pri rozbere názorov buržoázných ekonómov na vlastníctvo výrobných prostriedkov vychádza zo záverov práce francúzskeho pravicového socialista L. Laurata *Aktuálne problémy socializmu* (1957). Tento postup nie je náhodný, nakoľko Lauratove názory na vlastníctvo výrobných prostriedkov sú najlepšou ukážkou zrady pravicových socialistov na robotníckej triede. Laurat vyslovene stotožňuje súkromné, štátnokapitalistické a socialistické vlastníctvo. Autorka správne zdôrazňuje spoločné črty názorov buržoázných, ako aj pravicových socialistických ekonómov. Nazdáva sa, že hoci je to v zásade správny postup, nebolo by od vecí poukázať výraznejšie aj na rozdiely medzi jednotlivými autormi, na to, čo je pre nich špecifické. Napríklad ak môžeme zhruba do jednej skupiny zaradiť Laurata, Berleho, Schumpetra, Djordevicu, Croslanda a i., ktorí viac-menej neuznávajú vlastníctvo

ako ekonomickú kategóriu, potom nestačí povedať (str. 53), že sa buržoázni teoretici vyhýbajú skúmaniu vlastníctva, akc napr. Pigou, Samuelson a iní. Kritický rozbor názorov jednotlivých buržoázných autorov na otázky vlastníctva mal byť podrobnejší, pričom sa žiadalo venovať viac miesta najmä analýze Lernerových a Clarkových názorov, ktorí patria k predstaviteľom tzv. „zmiešanej ekonomiky“. Malo sa taktiež poukázať na to, čo viedlo Pigoua a Samuelsona k tomu, že otázku vlastníctva obchádzajú.

Kladom je predovšetkým to, že na vyvrátenie marxistických názorov Berleho, Perrouxa a Croslanda uvádza Chavinová celý rad konkrétnych údajov o vlastníckych pomeroch v USA, vo Francúzsku a porovnáva ich s vlastníckymi pomermi v SSSR. Veľký význam má aj kritika ciest a foriem, akými sa spomínané teórie dostávajú do programov pravicovosocialistických strán a nakoniec aj do programov Socialistickej internacionály, ktorá dnes otvorene tvrdí, že plánované hospodárstvo si nevyžaduje zospoločenšenie výrobných prostriedkov. Je to zrieknutie sa jednej zo základných podmienok možnosti budovania socializmu a súhlas s predstavou, akoby pre socializmus stačila akási „zmiešaná ekonomika“.

Protimarxistické názory na triednu štruktúru socialistickej spoločnosti, ktoré Chavinová rozoberá, počnúc Croslandom cez Nanivadu, Perrouxa až po Djillasa, majú jeden spoločný základ: popierajú, že vlastníctvo výrobných prostriedkov je hlavným znakom pri určovaní tried spoločnosti. Okrem toho väčšina buržoázných autorov kladie znak rovnosti medzi kapitalizmus a socializmus v otázkach tried. Perroux tvrdí, že tak za kapitalizmu, ako aj za socializmu zostane antagonistické protirečenie medzi kvalifikovanou a nekvalifikovanou prácou, čo podľa neho znamená rozdelenie spoločnosti na dve triedy „organizátorov“ a „vykonávateľov“. Takýmto spôsobom sa pokúša dokázať, že ani v podmienkach socializmu nie je možné likvidovať triedny antagonizmus. V tejto súvislosti bolo treba venovať viac miesta triednemu boju v kapitalistických štátoch a naproti tomu poukázať na spoluprácu tried socialistickej spoločnosti, na

jej rôzne formy, čím by sa bola polemika s kritizovanými názormi stala presvedčivejšou.

Otázky charakteru práce a problémy rozdeľovania za socializmu patria v prácach buržoázných ekonómov medzi najčastejšie napádané teoretické problémy marxistickej politickej ekonomie. Spoločným menovateľom všetkých antimarxistických názorov na uvedené otázky je popieranie významu morálnych stimulov ako aj úsilie dokázať, že s likvidáciou súkromného vlastníctva sa likvidujú aj všetky ekonomické stimuly. V názoroch jednotlivých ekonómov sú aj určité odlišnosti. Napríklad Misses výslovne popiera akýkoľvek rozdiel medzi prácou za kapitalizmom a socializmom, zatiaľ čo Schumpeter pripúšťa, že práca za socializmu môže byť produktívnejšia. Buržoázna politická ekonomia socializmu k „analýze“ otázok rozdeľovania za socializmom pristupuje z pozícií marginalizmu. Buržoázni ekonómi Misses, Hoff, Sikes, Beckwith a ďalší odtrhujú skúmanie otázok rozdeľovania za socializmom od charakteru výroby. Tvrdia, že neexistujú nijaké objektívne ekonomické zákony, podľa ktorých sa uskutočňuje rozdeľovanie za socializmom. Misses napr. tvrdí, že nech sa rozdeľovanie zakladá na akomkoľvek princípe, odmena za prácu bude vždy svojvoľná. Sikes vychádza z teórie troch faktorov a delí problémy rozdeľovania do dvoch skupín, na „funkčné“ a „osobné“ rozdeľovanie.

Kritická analýza antimarxistických názorov na otázky plánovania zaberá v práci najviac miesta. Autorka rozdeľuje názory buržoázných ekonómov na „plánovanie“ v kapitalizme a samostatne rozoberá názory buržoázných a maloburžoázných ekonómov na otázky plánovania za socializmu. Na prvý pohľad sa takéto rozdelenie zdá v podstate správne. Nakoľko však autorka po kritической analýze názorov na „plánovanie“ v kapitalizme a socializme prichádza k záverom, že majú všetky hlavné črty spoločné a ide v podstate o tých istých autorov (napr. Misses, Buckingham, W. Leontief a iní), nie je jej postup celkom správny. Autorka na strane 132 to čiastočne priznáva, keď tvrdí, že názory buržoázných ekonómov a reformistov na otázky plánovania so-

cialistického národného hospodárstva sú tesne späté s ich teóriami „plánovania“ za kapitalizmu. Podľa nášho názoru sú nielen tesne späté, ale sú to tie isté teórie so špecifickými črtami u jednotlivých autorov. Missesov názor na plánovanie je krajne subjektivistický. Tvrdí, že každý človek plánuje bez ohľadu na spoločnosť, v akej žije, pričom podľa neho plánovači sú „diktátori“, ktorí sa pokúšajú zbaviť ostatných pracovníkov plánovania ako aj plnenia vlastných plánov. Väčšina buržoáznych ekonómov sa zhoduje v tom, že v každom vyspelom priemyselnom štáte sa dnes plánuje, sú však vraj len rozdiely, v akých rozmeroch, či plánovanie zahrnuje všestranne celú výrobu, rozdeľovanie a spotrebu, alebo len dôležitejšie odvetvia národného hospodárstva. Tieto rozmery napr. podľa francúzskeho ekonóma Jamesa nemajú väčší význam. Iní zase delia plánovanie na „totalitné“ a „demokratic-

ké“, „autoritatívne“ a „pružné“ a pod.

A. S. Chavinová v časti práce, kde podáva kritickú analýzu antimarxistických názorov na otázky plánovania, zhromaždila veľa cenného a zaujímavého materiálu, robí z neho správne a premyslené závery. Počnúc názormi už viac-menej známymi o tzv. „regulovanom hospodárstve“ cez popieranie objektívnej nutnosti plánovania za socializmu (B. Beckwith) až po Dickinsonov názor, ktorý pripúšťa teoretickú možnosť existencie bezplánovaného socialistického hospodárstva, tzv. „neplánovaného kolektivismu“.

Nakoniec treba povedať, že práca s. S. A. Chavinovej, ktorá odhaľuje buržoázne i revizionistické „teórie“ socializmu — ako hovorí v úvode doktor ekonomických vied J. A. Kronrod — pomôže v boji proti vplyvom, ktoré by tieto teórie mohli mať na niektorých marxisticky slabopripravených ekonómoch.

Mikuláš Kočiščák